

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Sanat Tarihi Anabilim Dalı**

AFYONKARAHİSAR'DAKİ AHŞAP DESTEKLİ CAMİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İlyas YAŞAYACAK

DANIŞMANI : Dr. Öğr. Üyesi Ertan DAŞ

İZMİR-2018

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Sanat Tarihi Anabilim Dalı**

AFYONKARAHİSAR'DAKİ AHŞAP DESTEKLİ CAMİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İlyas YAŞAYACAK

JÜRİ ÜYELERİ

Dr. Öğr. Üyesi Ertan DAŞ

Prof. Dr. Bozkurt ERSOY

Prof. Dr. Sedat BAYRAKAL

İZMİR-2018

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum *Afyonkarahisar'daki Ahşap Destekli Camiler* adlı yüksek lisans tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

İsim- Soyadı
İmza

İlyas YAŞAYACAK

T.C.EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

ÖĞRENCİNİN

Adı Soyadı : İlyas YAŞAYACAK

Numarası : 92160001498

Anabilim Dalı : Sanat Tarihi

Tez Başlığı (Türkçe) : Afyonkarahisar'daki Ahşap Destekli Camiler

Tez Başlığı (İngilizce) : Wooden Supported Mosques In Afyonkarahisar

Tez Savunma Tarihi : 08.08.218

Tez Başlığı Değişikliği Varsa Yeni Başlık:

JÜRİ ÜYELERİ

Jüri Başkanı

Unvan, Adı, Soyadı : Dr.Öğr.Üyesi Ertan DAŞ

Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme

İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Prof.Dr.Bozkurt Ersoy

Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme

İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Prof.Dr. Sedat Bayrakal

Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme

İmza :

TEZ HAKKINDA JÜRİNİN GENEL GÖRÜŞÜ

(Jüri Başkanı Tarafından Doldurulacaktır)

Tez savunması sonucunda öğrenci tarafından hazırlanan çalışma;

Oybirliğiyle

Oy çokluğuyla

Başarılıdır

Düzeltilmelidir

Başarısızdır

Başarılıdır

- Bu tutanak üç (3) işgünü içerisinde jüri üyelerinin raporlarıyla beraber Anabilim Dalı Başkanlığı üst yazısıyla Enstitü Müdürlüğüne gönderilmelidir.
- Tezli yüksek lisans programlarında düzeltme alan öğrencinin 3 (üç) ay içerisinde yeniden savunmaya girmesi zorunludur.

İÇİNDEKİLER

Önsöz

1.GİRİŞ

1. 1. Afyonkarahisar'ın Kronolojik Tarihi	4
1. 2. İnsanlık Tarihinde Ağaç ve Ahşap	6
1. 3. Anadolu Selçuklularında Ahşap Destekli Cami Geleneği	14

2. KATALOG

2.1. Ulu Cami	23
2.2. Cürcani Camii	55
2.3. Adeyze Camii	73
2.4. Karakatip Camii	87
2.5. Zülali Camii	99
2.6. Kurra Camii	110
2.7. Burmalı Cami	122
2.8. Karaman Camii	140
2.9. Akosmanoğlu (Bedrik) Camii	152
2.10. Aynıoğlu Camii	161
2.2.1. Bugün Mevcut Olmayan Ahşap Destekli/Tavanlı Camiler	173
2.2.1.1. Umur Bey (Paşa) Camii	173
2.2.1.2. Gerdansündüren Camii	175
2.2.1.3. Tefikiye Camii	175
2.2.1.4. Ahmet Paşa Camii	175
2.2.1.5. Kâhil Mescidi	175
2.2.1.6. Kesikbaş Mescidi	175
2.2.2. Ahşap Destekli/Tavanlı Olup Onarımlarla Özelliğini Yitiren Camiler	176
2.2.2.1. Hacı Nuh Camii	176
2.2.2.2. Sülüm Camii	177

3. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ	178
3.1. Mimari Özellikler	178
3.1.1. Ahşap Desteklerle Taşınan Ahşap Tavanlı Camiler	178
3.1.2. Desteksiz, Tek Mekânlı, Ahşap Tavanlı Camiler	179
3.2. Giriş Açıklıkları	180
3.3. İnşa Malzemesi	181
3.4. Pencere Açıklıkları	182
3.5. Minareler	183
3.6. Harim	185
3.7. Mihraplar	187
3.8. Minberler	190
3.1.3. Süsleme	191
3.1.3.1. Taş	191
3.1.3.2. Tuğla	192
3.1.3.3. Çini/Çini Mozaik	193
3.1.3.4. Ahşap	193
3.1.3.5. Boya/Kalemişi	194
3.1.3.6. Alçı	195
SONUÇ	197
4. BİBLİYOGRAFYA	199

ÖNSÖZ

Afyonkarahisar'daki ahşap destekli camileri konu alan bu çalışmanın amacı, Selçuklu ve Osmanlı döneminde görülmeye başlanan ahşap destekli Camilerin Afyonkarahisar'da nasıl bir gelişim gösterdiğini ortaya koymaktır.

Afyonkarahisar'daki Ahşap Destekli Camileri konu alan bu çalışmada, yayınlardan ve yerinde yaptığımız incelemeler sonucunda tespit ettiğimiz 10 cami, mimari ve süsleme özellikleri açısından incelenmiş ve Anadolu'daki benzer yapılarla karşılaştırılmıştır. Ayrıca, Ahşap Destekli/Tavanlı Olup Onarımlarla Özelliğini Yitiren 2 cami ve Bugün Mevcut Olmayan Ahşap Destekli/Tavanlı 6 cami tespit edilmiştir. Çalışma malzemesi saptandıktan sonra, bütün örnekler yerinde incelenmiş ve fotoğraflarla belgelendirilmiştir. Ulu Cami hariç, diğer tüm yapıların rölöveleri alınıp çizimleri yapılmıştır.

Bu çalışma, ana hatlarıyla üç bölümden oluşmaktadır. '*Giriş*' bölümünde Afyonkarahisar'ın kronolojik tarihi, ağaç ve ahşabın insanlık tarihindeki yeri ve önemi ile Anadolu'da ahşap destekli camilerin gelişimi hakkında bilgiler verilmiştir.

'*Katalog*' kısmında, her yapı kendi içinde ayrıntılı bir şekilde tanıtılmış, varsa onarım ve inşa kitabesinin Arap harfleriyle metni ve Türkçe'ye çevirisi verilmiştir. Her yapının tanıtımında o yapıyla ilgili yayınların künyesi, plan, kesit ve varsa süsleme çizimleri ile fotoğraflarına yer verilmiştir.

'*Değerlendirme ve Sonuç*' bölümünde, yapılar hem kendi içinde hem de Anadolu'daki diğer örneklerle karşılaştırılarak değerlendirilmiş, mimari, süsleme ve plan özelliklerinin Anadolu-Türk Mimarisi içindeki yeri saptanmaya çalışılmıştır. Ortaya çıkan sonuçlar, bilgisayar ortamında hazırlanan tablolar ve rakamsal bilgilerle desteklenmiştir. *Sonuç* bölümünde ise, Afyonkarahisar'daki ahşap destekli camilerin özellikleri vurgulanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın her aşamasında, büyük bir özveri ve sabırla beni yönlendiren, bana bu çalışmayı hazırlama fırsatı sunan, daima olumlu ve yapıcı tutumlarıyla desteğini hissettiren danışmanım sayın Dr. Öğr. Üyesi Ertan DAŞ'a sonsuz minnet ve şükran sunuyorum.

2012 yılında Edirne Saray Kazısında çalışmamı sağlayıp, Sanat Tarihi anlamında ufkumu açarak bu mesleği bana daha da sevdiren, sıkıntıya düştüğüm her anda yardımına koşan, abim ve hocam Dr. Öğr. Üyesi Hasan UÇAR'a teşekkürler ederim.

Çalışmalarım sırasında bilgilerine ve deneyimlerine başvurduğum bölüm hocalarım ve manevi desteğiyle bana her zaman moral veren abim Araç. Gör. Ender ÖZBAY'a teşekkür ederim.

Ayrıca çalışmalarım sırasında desteklerini her zaman yanımda hissettiğim arkadaşlarım M. Ulaş UĞRAŞ, Yüksek Sosyolog Gökhan PİRLİ, Sanat Tarihçi Zeynep Meriç ve arazi çalışmalarımnda ve fotoğraf çekimlerimde yardımcı olan Sanat Tarihçi Görkem KARA'ya teşekkür ederim. Çizimlerim konusunda yardımcı olan ve beni manen destekleyip yüreklendiren arkadaşım iç mimar Eda ŞİMŞİR'e, sonsuz destek ve fedakârlıklarıyla en büyük destekçim olan annem Sultan YAŞAYACAK, babam Halil İbrahim YAŞAYACAK ve kardeşim İrem YAŞAYACAK'a minnettarım.

I. GİRİŞ

Afyonkarahisar, coğrafi konumu itibariyle, doğal bir yol güzergâhı üzerinde yer almaktadır. İç Anadolu'dan batıya geçişlerde olduğu kadar diğer bölgelere geçişlerde de kavşak noktasında bulunmaktadır. Günümüzde de Afyonkarahisar'ın konumu eskiden olduğu gibi önemini korumaktadır. Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemlerinde yoğun bir şekilde imar faaliyetleri görülen şehirden günümüze bazı eserler ulaşmakla birlikte bazı eserlerin de yok olduğu görülmektedir. 17. yüzyıl'da Afyonkarahisar'ı ziyaret eden Evliya Çelebi, 4000 hane 42 cami, 7 tekke, 5 hamam, 2 bedesten, 19 han, 1 imaret, 3 medrese, 3 saray, 200 çeşme ve çok sayıda türbeden söz etmektedir¹. Günümüze ulaşamayan yapılar hakkında da Y. Ilgar'ın şer'i mahkeme sicilleri ve vakfiyelerden yararlanarak saptadığı bir çalışması bulunmaktadır².

Afyonkarahisar'daki mimari yapılarla ilgili birçok yayın yapılmıştır. Ancak bu çalışmalar, genel olarak yapıların tanımı şeklinde kalmış, gerek mimari gerekse süsleme gibi önemli özelliklerine değinilmediği görülmüştür. Yapılan yayınların birçoğu Afyonkarahisar'daki cami ve mescitlerle ilgilidir³. Afyonkarahisar'daki yapılar hakkında bilgiler sunan en önemli yayın, S. Gönçer'in Afyon İli Tarihi adlı iki ciltlik kitabıdır. Bu kitapta da yapıların tarihi bilgileri özellikleri hakkında bilgiler verilirken mimari özellikleri hakkında bilgiler sınırlı tutulmuştur.

Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler adlı kitapta Afyonkarahisar'daki önemli yapıların bir kısmı kısaca tanıtılmıştır⁴.

1990, 1991, 1993, 1994 yıllarında yapılan Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu'nda, Afyon'un tarihi, kültürü ve sanat eserleriyle ilgili çeşitli bildiriler

¹ Evliya Çelebinin seyahati sırasında Afyonkarahisar ile ilgili verdiği bilgiler konusunda ayrıntılı bilgi için bk. Çelebi 1971: 52-56.

² Günümüze ulaşamayan yapılar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ilgar 1991.

³ Afyonkarahisar'daki cami ve mescitlerle ilgili yayınlardan bazıları şunlardır; Kızıltan 1958, Otto-Dorn 1959, Gönçer 1971, Aygen 1973, Gönçer 1991, Uysal 1993, Topbaş 1990-92 yılları arasında, Afyon Zafer Gazetesinde, Afyon Camileri adı altında 100'e yakın caminin monografisini yayımlamıştır.

⁴ Daha detaylı bilgi için bk. *Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler*, C.1, Ankara 1983, s.89-139.

sunulmuştur. Bildirilerin içinde, H.Çal; Afyonkarahisar'daki eserlerle ilgili yüzeysel bir değerlendirme yapmış ve bazılarının ölçeksiz plan krokilerini yayımlamıştır.⁵

Afyonkarahisar'ın tarihi ve tarihi yapılarına yönelik lisans, yüksek lisans ve doktora tezleri yapılmıştır. Bunlar arasında, tek kubbeli cami ve mescitleri konu alan S. Özbey'in lisans çalışması⁶, E. Daş'ın cami ve mescitler dışındaki diğer yapıların tümünü konu alan yüksek lisans çalışması⁷, G. Karasu'nun Afyon çeşmelerini konu alan yüksek lisans çalışması⁸, O. Altuğ'un kitabeler ilgili yüksek lisans çalışması⁹, S. Yaşar'ın siyasal, sosyal, ekonomik yönleriyle Afyon'u ele aldığı doktora çalışması¹⁰, T. Koçak'ın Selçuklu ve Beylikler Dönemi'nde Afyonkarahisar tarihi konulu yüksek lisans çalışması¹¹, C. Demirdelen Haber Gazetesi'ne göre Afyonkarahisar'ın sosyo-ekonomik ve kültürel durumu hakkındaki yüksek lisans çalışması¹², Y. Özek Karadeniz'in konut mimarisiyle ilgili yüksek lisans çalışması¹³ ve S. Karaman'ın Afyonkarahisar hamamlarını konu alan yüksek lisans çalışması¹⁴ sayılabilir.

Bu çalışmalar dışında yerel gazetelerde ve süreli yayınlarda, Afyonkarahisar'daki eserlerle ilgili çeşitli yazılara rastlanmaktadır¹⁵.

Afyonkarahisar'da Ulu Cami de dâhil olmak üzere diğer ahşap destekli yapılar hakkında detaylı çalışmalara rastlanmaması beni bu çalışmaya iten en önemli etken olmuştur. Bu çalışmanın amacı yapıları detaylı bir şekilde mimari ve süsleme özellikleri açısından incelemek, Anadolu Türk-Türk Mimari'sindeki yerlerini saptamak, Anadolu'da bulunan diğer ahşap destekli camilerle benzer ya da farklı yanlarını ele almaktır.

⁵ Bu çalışmada bazı yapıların krokileri verilmişken bazılarının kine yer verilmemiştir. Bilgi için bk. Çal 1993: 302-341.

⁶ Bu çalışma için bk. Özbey 1986.

⁷ Bu çalışma için bk. Daş 1997.

⁸ Bu çalışma için bk. Karasu 2006.

⁹ Bu çalışma için bk. Altuğ 2006.

¹⁰ Bu çalışma için bk. Yaşar 2007.

¹¹ Bu çalışma için bk. Koçak 2008.

¹² Bu çalışma için bk. Demirdelen 2008.

¹³ Bu çalışma için bk. Özek Karadeniz 2010.

¹⁴ Bu çalışma için bk. Karaman 2013.

¹⁵ Haber Gazetesi, Zafer Gazetesi ve Taşpınar Dergisi bunlardan bazılarıdır.

Bu çalışmanın ‘*Giriş*’ bölümünde Afyonkarahisar’ın kronolojik tarihi, ağaç ve ahşabın insanlık tarihindeki yeri ve önemi ile Anadolu’da ahşap destekli camilerin gelişimi hakkında bilgiler verilmiştir. ‘*Katalog*’ kısmında, yayınlardan ve yerinde yaptığımız incelemeler sonucunda tespit ettiğimiz 10 cami, mimari ve süsleme özellikleri açısından incelenmiş ve Anadolu’daki benzer yapılarla karşılaştırılmıştır. ‘*Değerlendirme ve Sonuç*’ bölümünde, yapılar hem kendi içinde hem de Anadolu’daki diğer örneklerle karşılaştırılarak değerlendirilmiş, mimari, süsleme ve plan özelliklerinin Anadolu-Türk Mimarisi içindeki yeri saptanmaya çalışılmıştır. Katalog bölümünde her yapıdan sonra o yapıyla ilgili yayınlara künyesi ‘*Bibliyografya*’ başlığıyla verilmiş, son bölümde ise bu ‘*Bibliyografya*’ bölümleri aynı başlık altında toplanmıştır.

1.1. Afyonkarahisar'ın Kronolojik Tarihi¹⁶

- Afyonkarahisar ve çevresinde yapılan çeşitli kazılar ve yüzey araştırmaları kentin, beş bin yıllık bir tarihinin olduğunu göstermektedir.
- M. Ö. 3000 – 2000: Kentte Eski Tunç döneminden itibaren bir yerleşimin olduğu birçok höyük ve düz yerleşimin bulunmasıyla ortaya çıkarılmıştır.
- M. Ö. 1700 – 1500 yılları arasında kent Hitit egemenliği altına girmiştir.
- M. Ö. 750'li yıllarda Friglerin eline geçmiştir.
- M. Ö. 6.y.y da Frigya olarak adlandırılan bölgede 200 yıllık Pers hükümlüğü, Büyük İskender' in M. Ö 333'teki İssos zaferiyle son bulmuş ve şehir, M. S. 395 yılına kadar Roma egemenliğinde kalmış , 'Frigya Secunda' ve 'Frigya Salutaris' olarak ikiye bölünmüştür.
- Bizans egemenliğinde ise tek yerleşim birimi olarak 'Amorium' kentinin varlığından söz edilmektedir.
- Kente adını veren kalenin adı, Bizans döneminde Akroinon kalesi olarak geçmektedir.
- 1071 yılında Alparslan Malazgirt'te Bizanslıları yenmesi ile Anadolu'da ilerleyen Selçuklular Afyon çevresine kadar gelmişlerdir.
- 1146 da Bizans İmparatoru Manuel Komnenos ile Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan' ın Bolvadin civarında yaptığı savaşta Bizans İmparatoru yenilmiş ve Afyon çevresi Selçukluların idaresine geçmiştir. Bu tarihten sonra Afyonkarahisar'da Türk devri başlamıştır.
- XI. yy.dan sonra Afyon vilayeti 'uç' denilen sınır bölgelerinden biridir. Sahipata Beyliğinin kurucusu Ahmet beyin ölümünden sonra Afyon vilayetinin bir müddet Germiyoğlu Beyliğine merkezlik ettiği görülmektedir.
- 1382 yılında Osmanlı Sultanı Yıldırım Beyazıt tarafından vilayet Osmanlılara katılmıştır.

¹⁶ Afyonkarahisar tarihi ile ilgili kaynaklardan bazıları için bkz. , ;S. Gönçer, *Afyon İli Tarihi*, İzmir, 1971; *Türkiyedeki Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Ankara, 1972,F. Emecen ,''Afyonkarahisar'' İslam Ansiklopedi, C. 1 İstanbul, 1988, S 444, A. O. Uysal, *Afyon'da Üç Eser*, Ankara 1992, C. Lightfoot, *Bizans Döneminde Afyonkarahisar*, Afyonkarahisar, 2001,İ. Uzunçarşılı, *Afyonkarahisar'da canlanan Tarih*, Ankara, 2004; A. İlaşlı, *Anadolu'nun kilidi Afyon*, Afyonkarahisar, 2004;; O. Altuğ, *Afyonkarahisar Yapı Kitabelerinde Hat Sanatı* , (ÇÖMÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) , Çanakkale, 2006.

- 1402 yılındaki Ankara savaşından sonra Germiyan beyi II. Yakup' un idaresine girmiştir.
- 1428'de Yakup beyin ölümüyle yeniden Osmanlı idaresine girmiş ve Anadolu eyaletine bağlı bir sancak olmuştur.
- 1839 yılında kent; Hüdavendigâr adıyla oluşan eyaletin içinde yer almıştır.
- 1867 yılında mutasarrıflık olarak teşkilat içinde yerini korumuştur.
- 1922 yılında tek başına bir vilayet halini almıştır.
- ‘‘Karahisar- 1 Sahip’’ adıyla anılan kent, Karahisar adını, şehrin ortasında bulunan kayalığın rengi ve onun üzerinde bulunan hisardan: Sahib adını ise, Moğol istilasđ sırasında bu şehre gelen Sahib Ata Fahreddin Ali Bey'in adından almıştır. Afyonkarahisar ayrıca Karahisar ve Karahisar-1 Devle adlarıyla da anılmıştır.
- ‘Afyon’ ismi 2005 yılında önceki dönemlerdeki kullanım şekline döndürölüp ‘Afyonkarahisar’ olarak değiştirilmiştir.

1.2. İnsanlık Tarihinde Ağaç ve Ahşap

İnanç ve düşünce sistemleri içinde önemli bir yere sahip olan ağaç kültüne, Totemizm, Animizm ve Natürizm gibi kurucuları olmayan ilksel dinler ve kültürlerde, Budizm, Manihaizm, Şamanizm ve kitaplı dinler Musevilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet'te karşımıza çıkar. Sonsuzluğu simgeleyen yeryüzündeki insanla gökteki Tanrı arasında ilişkiyi sağlayan temel motiflerden biri olarak kutsal ağaca pek çok yerde rastlanmaktadır.

Ahşap, doğada devamlı yetişmekte olan ağaçlardan elde ettiğimiz yapı malzemesidir. *Ahşap, dil bilgisine göre incelendiğinde haşeb (odun, ağaç, kereste) den çoğul olarak ahşap(odunlar, ağaçlar, keresteler, ağaçtan, odundan yapılmış olan¹⁷) anlamındadır. Ağaç günlük yaşamda kullanılmaya başlandıktan sonra mimaride ve el sanatlarında ahşap işçiliği ortaya çıkmıştır.*

Bazı çalışmalarda ağacın sözcük anlamı; “Asya varoluş ve türeme tasarımlarında, tanrısal yaratma gücünü simgeleyen, genellikle ‘ana’, kimi kez hem ‘ana’ hem de ‘baba’ olarak algılanan bitki-ata; yaşam ağacı” şeklinde tanımlanmıştır¹⁸.

Ahşap malzeme, insanoğlunun tarih boyunca, en sık kullandığı malzemelerden biridir. Günlük eşyaların yapılmasında kullanılan ahşap, zaman içerisinde süsleme malzemesi olarak da kullanılmaya başlamıştır. Değişik kültürlerin anlatım biçimini oluşturan ahşap süslemenin ilk örnekleri Orta Asya Türk'lerinde görülmektedir. Daha sonra Anadolu'da, İslamiyet'in etkisiyle, yerli kültürlerle karışık bir bütün oluşturmuştur¹⁹.

Tarih öncesi çağlardan beri ağaç dayanıklılığı, sıcaklığı ve dokusuyla kullanım sürekliliği gösteren bir malzeme olmuştur. Ağacın oyularak, yontularak, işlenerek süs ve kullanım eşyası biçimi almasına ahşap işçiliği denilmektedir. Mimariye bağlı olarak ağaç; kapı-pencere kanatlarında, tavan ve sütunlarda kullanılmıştır.

¹⁷ Eyuboğlu 1995: 15.

¹⁸ Daha fazla bilgi için bk. Korkmaz 2003: 11.

¹⁹ Daha fazla bilgi için bk. Ersoy 1977: 58.

Ağaç işçiliğinin, yapılan araştırmalar ve kazılar sonucu elde edilen bilgilerden yola çıkılarak, kaynağının çok eskilere dayanan bir sanat dalı olduğu bilinmektedir. Özellikle Orta Asya'da Pazırık kurganında yapılan araştırmalar ağaç işçiliğinin çok eski tarihlere dayanan bir geçmişi olduğunu göstermektedir²⁰.

Ağacın kesildiğinde tekrar kendini yenileyebilmesi, sonbaharda yaprakları dökülüp ilkbaharda tekrar yenilenmesi vb. durumlarından dolayı ağaç, tarihsel süreçte kutsal olarak nitelendirilmiştir. Ağaç tek tanrılı dinlerden önce; Ana tanrıça gibi görülüp saygı duyulan bir kavram olmuştur. Ağaçtan yapılmış tanrı figürleri tapınaklarda yer almıştır. Tek tanrılı inançlarda ağaç ortak noktada, cennetin ortasında bulunan yasak meyvenin yenmesi ve bu olaydan ötürü insanın cennetten kovulması, ölümsüzlük haklarından mahrum edilmesi gibi kavramlarda görülmektedir.

Tarih boyunca Türkler, çeşitli din ve inançları benimsemiştir. Son olarak İslâmiyet'i kabul eden Türk halkı eski inançlarını ve bu inançlara bağılı olarak gelişen uygulamaları tamamen terk etmemişlerdir. Bu inanç ve inanca bağılı uygulanan bir takım pratikleri de kaybetmemiş bir kısmını da kabul ettikleri yeni dinin içinde devam ettirmişlerdir.

Pek çok kültürde ağacın kökenine dair bazı mitolojik hikâyeler destanlar ve efsaneler bulunmaktadır.

Ağaç öykülerinden en bilineni Yunan mitolojisinde *Apollon ve Daphne* mitidir. Apollon tanrı Daphne'ye tutulur. Ama Daphne'den yüz bulamaz. Korkup kaçmaya başlayan güzel periyle Apollon arasında çılgınca bir kovalamaca başlar. Daphne kaçar Apollon kovalar. Daphne tam yakalanmak üzereyken. Toprak Ana'nın "Gaia" yardımını diler, dilediği anda da bir defne ağacına dönüşür. Hemen oracıkta açılan toprağa saplanan kızın ayakları kök, saçları filiz olur²¹ (Fot.1).

²⁰ Bu araştırmalar hakkında daha fazla bilgi için bk. Çetindaş 1998: 263.

²¹ Apollon ve Daphne mitinin daha geniş anlatımı için bk. Cömert 2010: 46.

Fot.1- Gian Lorenzo Bernini(1598-1680), **Apollo ve Daphne**, Roma, Galleria Borghese. ²²

²² Fotoğraf Bedrettin Cömert'in Mitoloji ve İkonografi adlı kitabının s. 43, fot.11'den aynen aktarılmıştır.

Çin Mitolojisinde; ‘içi oyuk dut ağacı’ ve ‘içi oyuk pavlonya’ kavramları vardır²³. İkisi de hem bir oyuk hem de bir ağacı temsil etmektedir. Ayrıca bu iki kavram, güneşlerin saklanabileceği bir ve hükümdarların ikamet edebileceği yer olarak tasvir edilmektedir²⁴.

Hz. Âdem ve Hz. Havva cennete yerleştirildiklerinde, bir tek ağaç dışında her şeyi yiyebilecekleri bildirilmiştir. Tevrat’a göre Rab Allah’ın cennette var ettiği iki ağacın iki tanesi özel isim ve nitelikleriyle anılmaktadır ki bunlar ‘hayat ağacı’ ve meyvesinin Âdem ve Havva’ya yenmesi yasaklanan ‘iyilik ve kötülüğü bilme ağacıdır’. Bu ağaçtan yemenin cezası ölüm olarak bildirilmiştir (TEKVİN, 2/9, 16,17)²⁵. Tevrat’ta, “Şimdi elini uzatmasın ve hayat ağacından almasın ve yemesin ve ebediyen yaşamasın” denilerek hayat ağacının ölümsüzlük bahşetme durumu dile getirilmektedir (TEKVİN, 3/22)²⁶.

Dünya topluluklarının ilk insanın yaratılışına dair mitlerinde ‘ağaçtan türeyen insan inancı son derece yaygındır. Dokuz dallı ağaçtan dokuz insanın türeyişi ve bu dokuz kişiden dokuz ayrı boyun meydana gelişi ile ilgili Türk inancını, diğer dünya topluluklarında da çeşitli şekillerde görmek mümkündür²⁷. “ *Türk düşünce sistemine göre hayat ağacı, dokuz dallı ve dokuz köklüdür. Dokuz dalın sekizi, dünyanın sekiz yönünü temsil etmektedir. Dokuzuncu dal ise, Tanrının evinin önündeki at kazığıdır. Dokuz kökün sekizi, yine yer altının yönlerini sembolize ederken dokuzuncusu, yer altını idare eden İrle Han’ın evinin önündeki at kazığıdır*”²⁸.

Altay mitolojisine göre doğurmayan doğa olanaksız, doğuran doğa ise olanaklıdır. Bu türden tasarımlarda ağaç, doğuran doğayı simgeler. Bir söylenceye göre Tanrı Ülgen yeri yarattıktan sonra yeryüzünde yedi erkek ve yedi ağaç yaratır. Tanrı Ülgen’in yedi erkek ve yedi ağaç yaratması doğuran doğaya örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca yine Altay mitolojisine göre gökyüzüne doğru yükselen çok büyük bir çam

²³ Daha geniş bilgi için bk. Eberhand 2000: 29.

²⁴ Daha geniş anlatım için bk. Eberhand 2000: 29.

²⁵ Bk. Demirel 1996: 8.

²⁶ Bk. Demirel 1996: 11.

²⁷ Bu konu hakkında daha detaylı bilgi için bk. Ergun 2004: 19.

²⁸ Daha geniş bilgi için bk. Ergun 2004: 152.

ağacının varlığından söz edilir. Bu ağacın tepesinde Tanrı Ülgen'in oturduğuna ve bu ağacın bir yanında Güneş bir yanında Ay olduğuna inanılır²⁹.

Altay mitolojisinden başka Yakut mitolojisine ait bir söylenceye göre Er Sogotoh'un evi, geniş bir düzlüğün ortasındadır. Burada bir *yaşam ağacı* vardır; kökleri ölümler âlemine, tepesi gök katlarına uzanmaktadır. Köklerinden köpürerek yüzeye çıkan yaşam suyundan içen hayvanlar ve insanlar gençliklerini yeniden kazanmaktadır. Yakut Türklerinde Kayın ağaçları kadar, Karaçamlar da önemli yer tutmuştur³⁰.

Ağaç türleri içerisinde kayın ağacına da kutsal gözüyle bakılmıştır. Esasen eski Türkler kayın ağacına 'tos 'derlerdi³¹. Türklerin günlük yaşamlarında önemli yer tutan Kayın ağacı eyer, semer, ok ve yay kılıflarının ana malzemesi olmuştur. Ayrıca çadır gibi yaşam alanlarının üzerlerini de kayın ağacı kabuklarıyla örttükleri bilinmektedir³².

Ağaç, devamlı yeşil kalması, kökleriyle yeraltını, yaprak ve dallarıyla gökyüzünü sembolize eden yaşamsal özellikleriyle insanlık tarihinde 'Hayat Ağacı' inancının doğmasına neden olmuştur. Anadolu süsleme sanatlarında hayat ağacı sembolü olarak kullanılan ağaç türü, özellikle 17-18.yüzyıllardan itibaren en çok 'servi' ağacıdır. Servi; uzun boylu olması, çetin doğa şartlarına karşı dayanıklı olması, uzun ömürlü olması, yoğun dallarının olması, güzel kokması vb. nitelikleriyle 'hayat ağacı' sembolü olarak pek çok uygarlığa ait kalıntılarda karşımıza çıkmaktadır. Servi; dallarının kolay sarsılmamasından dolayı sabırlı olmayı; dik durmasından dolayı doğruluğu sembolize ettiği düşünülmüş; üst dallarının eğri olmasıyla da Allah karşısında insanoğlunun acizliği olarak yorumlanmıştır³³. *Çeşmelerin ayna taşlarında sıklıkla kullanılan servi motifi, 'hayat ağacı' ve 'hayat suyu' söylencelerinin ürünü olmalıdır*³⁴. Servi motiflerine Anadolu'da dokuma, metal, cam, çini, seramik, alçı gibi sanat eserlerinde rastlamaktayız. Servinin konik şeklinde olması 'Fallus'(phallus) kültürüne de bağlanmaktadır³⁵.

²⁹ Altay Türklerinde ağaç inançları hakkında daha fazla bilgi için bk. Ögel 2003: 90.

³⁰ Yakut Türklerinde ağaç inançları ile ilgili daha fazla bilgi için bk. Korkmaz 2003: 12,13.

³¹ Ögel 2003: 92.

³² Daha fazla bilgi için bk. Ögel 2003: 92.

³³ Servi motifi hakkında daha detaylı bilgi için bk. Daş 2012: 155.

³⁴ Daş 2012: 156.

³⁵ Daha detaylı bilgi için bk. Oğuz 1983: 24.

Türk süsleme sanatlarında yılan, yılanın soyutlaştırılması ile ortaya çıkan ejder, aslan ve çift başlı kartal hayat ağacını koruyan fantastik yaratıklardandır³⁶. Anadolu’da daha çok Selçuklular döneminde kullanılan koruyucu figürlere Osmanlı döneminde çok fazla rastlanmamaktadır. Osmanlı döneminde hayat ağacı sembolü olarak kullanılan Servi, Hurma³⁷, Nar³⁸, incir³⁹ gibi kompozisyonlarda koruyucu yaratıklara yer verilmemiştir.

İncil’de ise pek çok yerde ağaçla ilgili ifadeler bulunmaktadır. Matta7, “Her iyi ağaç iyi meyve verir, kötü ağaç ise kötü meyve verir. İyi ağaç kötü meyve veremez, kötü ağaç da iyi meyve veremez”⁴⁰. Matta21, İsa, yol kenarında gördüğü bir incir ağacına yaklaştı. Ağaçta yapraktan başka bir şey bulamayınca ağaca artık sonsuza kadar meyven olmasın’ dedi”⁴¹.

Kuran-ı Kerim’de otuz ayette ağaçla ilgili ifadeler bulunmaktadır. *Bakara Suresi*, 35. ayet: Biz: “Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin; dilediğiniz yerlerde onun yemişinden, yiyeceğinden bol bol yiyin; yalnız şu ağaca yaklaşmayın, yoksa ikiniz de zalimlerden olursunuz dedik”⁴². *En’am Suresi*, 99. ayet: Gökten su indiren O’dur. O bitkiden yeşillikler çıkardık. Ondandır birbirine yapışık taneleri; hurma tomurcuklarından da birbirine yakın salkımlar; üzüm bağları; zeytin ve nar ağaçları çıkardık⁴³. *İbrahim Suresi*, 24. ayet: Allah’ın nasıl bir misal getirdiğini görmüyor musun? Güzel bir söz, güzel bir ağaç gibidir ki, kökü yerde sağlamdır, dalları ise göğe doğrudur⁴⁴. *Nahl Suresi*, 10. ayet: Gökten size su indiren O’dur; içecek ondan, ağaç ondandır (ki) hayvanlarınızı onda otlatmaktasınız⁴⁵. *Taha Suresi*, 120. ayet: Derken şeytan onun aklını karıştırıp şöyle dedi: Ey Âdem! “Sana sonsuzluk ağacını ve yok

³⁶ Bu yaratıklar hakkında daha detaylı bilgi için bk. Oğuz 1983: 57.

³⁷ Ölümsüzlüğü temsil eden hurma İslam dinince cennete özgü ağaçlardan sayılmaktadır Erbek 1986: 29.

³⁸ Anadolu da Hitit Ana tanrıçası Kubaba’nın elinde gördüğümüz nar meyvesi zamanla Afrodit’in simgesine dönüşmüştür. Side şehrine adını veren ve sembolü olan nar, Hıristiyanlıkta Meryem Anayı simgelemekte, günümüz Anadolu’sunda ise, Türkmen Aşiretlerinde Fatma Anayı ve onunla ilgili inançları açıklamaktadır. Erbek 1986: 29.

³⁹ İncir Nar bitkisiyle birlikte ortak özellikler göstermektedir. İki bitkininde içinin bol taneli olması bereketi; içinde bol tohum taşıması da doğurganlığı temsil etmektedir.

⁴⁰ Yeni yaşam yayınları 2001: 18.

⁴¹ Yeni yaşam yayınları 2001: 53.

⁴² Ayet için bk. İzmirli 2017: 23.

⁴³ Ayet için bk. İzmirli 2017: 171.

⁴⁴ Ayet için bk. İzmirli 2017: 279.

⁴⁵ Ayet için bk. İzmirli 2017: 288.

olmayacak bir saltanatı haber vereyim mi?”⁴⁶ *Mü'minun Suresi, 20. ayet*: Sina dağından çıkan bir ağaç da meydana getirdik ki o, yiyecek kişiler için yağ ve katık olacak şekilde çıkar⁴⁷. *Kasas Suresi, 30. ayet*: Musa ateşin yanına gelince, o mübarek yerde, sağ tarafta bir ağaçtan ses geldi: “Ey Musa, Âlemlerin Rabbi olan Allah Benim;” diye seslenildi⁴⁸. *Saffat Suresi, 146. ayet*: Üzerine (gölgelik olarak) geniş yapraklı bir ağaç bitirdik⁴⁹. Bu saydıklarımızdan başka Kuran-ı Kerim’de ağaçla ilgili geçen kavramlarda bulunmaktadır⁵⁰.

Türk sanatının zaman içinde önemli bir parçası olan ahşap sanatı, daha önceleri ve diğer sanat dallarında olduğu gibi ağaç işçiliğinde kullanılan hayvan figürleri İslamiyet’in kabul edilmesi ile yerini bitkisel ve geometrik motiflere bırakmıştır. Selçuklu döneminde ağaç işçiliği mimari ile birlikte gelişmiş ve zenginleşmiştir.

Anadolu’da Selçuklular döneminde daha çok gelişerek özgün bir üslup oluşturan ahşap geleneği, Beylikler döneminde de sürdürülmüştür. Ahşabın hammaddesi olan ağacın çeşitli türleri vardır. Bunların içinde Anadolu’da özellikle gül, sedir, abanoz ve ceviz ağacı yaygın olarak kullanılmıştır. Bu ağaç türlerinden elde edilen ahşap; kapı, pencere, minber, sütun başlıkları, kirişler, rahleler vb. ürünlerde karşımıza çıkmaktadır. Anadolu’da mimari süslemede kullanılan teknikler dönemlerine göre farklılık göstermektedir. Selçuklu ve Beylikler döneminde ahşap üzerine işlenen kompozisyonlar, Osmanlı döneminde daha çok sıva üzerinde görülmeye başlamıştır⁵¹.

Bir yapım tekniği olarak künde-kari, Selçuklular döneminden itibaren 20. yy. a kadar özellikle minberlerde kullanılan bir teknik olmuştur. Bu teknikten başka Anadolu

⁴⁶ Ayet için bk. İzmirli 2017: 340.

⁴⁷ Ayet için bk. İzmirli 2017: 363.

⁴⁸ Ayet için bk. İzmirli 2017: 411.

⁴⁹ Ayet için bk. İzmirli 2017: 471.

⁵⁰ Kuran-ı Kerim’de ağaçla ilgili diğer ayetler: Araf Suresi, 19,20, 22. Ayetler, İbrahim Suresi 22 ve 26. Ayet, Nahl Suresi, 68. Ayet, İsrâ Suresi, 60. Ayet, Taha Suresi, 18. Ayet, Hac Suresi, 18. Ayet, Nur Suresi, 35. Ayet, Neml Suresi, 60. Ayet, Lokman Suresi, 27. Ayet, Sebe Suresi, 16. Ayet, Yasin Suresi, 80. Ayet, Saffat Suresi, 62. Ayet, Duhan Suresi, 43. Ayet, Fetih Suresi, 18. Ayet, Kaf Suresi, 10. Ayet, Rahman Suresi, 6. Ayet, Vakıa Suresi, 29, 52,72. Ayetler, Haşr Suresi, 5. Ayet, Abese Suresi, 30. Ayet.

⁵¹ Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemi ahşap işçiliğiyle ilgili daha fazla bilgi için bk. Ögel 1957, Mayer 1958, Öney 1970, Demiriz 1977, Bayburtoğlu 1993, Yücel 1997.

Ahşap Sanatında; oyma, kakma, tarsi, kafes ve kazıma tekniği kullanılan diğer tekniklerdendir⁵².

Osmanlı ahşap işçiliğinin özünü geometrik süsleme oluştururken, XIV. yüzyıl eserlerinde bitkisel süslemenin kitabelerde ve bölünmüş yüzeylerin ortalarında yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Özellikle Selçuklu devri ahşap camilerinde rutubetin de etkisiyle kısa zamanda kerestenin bozulduğunu gören o dönemin sanatçıları malzemeyi hem çürümekten korumak hem de güzel göstermek amaçlı boyama gereği duymuşlardır⁵³.

Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Döneminde inşa edilmeye başlanan ahşap destekli/tavanlı camiler, 17. 18. ve 19. yüzyıllarda da görülmeye devam edilmiştir. Bu dönem yapıların Denizli, Burdur, Aydın, Ankara, Yozgat, Soma (Manisa), gibi merkezlerde örnekleri görülmektedir⁵⁴.

Ahşap sanatı çoğu zaman benzer özellikler gösterip kimi zaman da farklılaşarak günümüze ulaşmıştır. Ancak ahşabın taşa göre nem ve ısıdan kolay etkilenen, daha çabuk bozulan bir malzeme olmasından dolayı eserlerde gerek doku gerekse motif ve renk bakımından özgünlüğünü kaybettiği görülmektedir. Günümüzde kullanım alanı daralan bu sanatın bir kısmı, mesleğine bağlı ustalar ve az sayıda yetişen çıraklar ile Anadolu'nun bazı şehir ve köylerinde devam ettiği bilinmektedir.

Geçmiş çağlardan beri Ağacın; insanlar tarafından günlük hayatlarında araç-gereç olarak kullanılması ayrıca dini figürlerini ağaçtan yapmış olmaları, barınma sahalarını ahşap malzemeden inşa etmeleri gibi durumları düşündüğümüzde, ağacın insanlık tarihinde ne kadar önemli bir olgu olduğu karşımıza çıkmaktadır.

⁵² Bu teknikler hakkında daha fazla bilgi için bk. Bozer 2006: 533-542.

⁵³ Arseven 1978: 109.

⁵⁴ Batılılaşma döneminin ahşap camileri ve süslemeleri hakkında bilgi için bk. Öney 1971, Arık 1972, Arık 1973, Arık 1976, Renda 1977, Kuyulu 1992.

1.3. Anadolu Selçuklularında Ahşap Destekli Cami Geleneği

Eski çağlardan beri gerek mimari gerek küçük eserlerde kullanılan ahşap, kolay işlenişi ve iklim özelliklerinin olanak verdiği bölgelerde daha kolay ulaşılabilir olması nedeniyle birçok alanda yaygın olarak kullanılmıştır. Araştırmalar göstermektedir ki Orta Asya'da ahşap malzemeyi kullanan Türkler Anadolu coğrafyasına gelirken kendilerine ait ahşap yapı geleneklerini de beraberinde getirmişlerdir. *Ahşap destekli cami geleneğinin Orta Asya çadır sanatına dayandığı ve Türkistan'da bir grup ahşap direkli camilerle benzerlik gösterdiği düşünülmektedir*⁵⁵. Gerilme gücü taştan daha üstün, daha hafif ve işlemesi daha kolay olan ahşabın üst yapı malzemesi olarak tarih boyunca birçok yapıda kullanıldığı görülmektedir. Ahşap genellikle mimari eleman olarak, sütun, minber, mihrap, rahle, kapı ve kapı kanatları, ayrıca ahşap destekli camilerde taşıyıcı unsur olarak da değerlendirildiği görülmektedir.

Ahşap destekli cami mimarisinin Anadolu'da nasıl gelişip yaygınlaştığı konusu çeşitli araştırmacılar tarafından ele alınmıştır. Abdullah Kuran ve Gönül Öney, Türklerin Anadolu'ya geldikleri dönemde, Doğu'da Ermeni ve Gürcü eserleriyle, Güneydoğu'da Eyyubi eserleriyle, İç ve Batı Anadolu'da ise Roma ve Bizans eserleriyle karşılaştıkları; bu eserler arasında ahşap destekli örneklerin bulunmadığı; bu nedenle bu tarzın Anadolu'ya Türkler tarafından getirilmiş olduğu görüşünde birleşmektedirler⁵⁶. Katherina Otto Dorn, *ahşap destekli cami mimarisinin kökenini, Orta Asya Türk çadırlarının önemli birer unsuru olan ahşap sütunlara bağlamaktadır*⁵⁷.

Ahşap destekli camiler; Arusü'l-Felek (X.yüzyıl)⁵⁸ Camii ile Karahanlıların Semerkant, Buhara, Hive, gibi eski Türkistan şehirlerinde ve diğer bölgelerinde inşa ettikleri ahşap destekli ve ahşap tavanlı camilerin bir devamı olarak Anadolu'ya kadar getirilmiştir⁵⁹. Anadolu da ahşap destekli/tavanlı cami geleneği ilk olarak 13 yy.'dan itibaren görülmeye başlanmıştır. Bu tip, yeni bir yurda göçen Türkler tarafından Anadolu'ya getirilmiş ve ahşap destekli/tavanlı cami geleneği Anadolu'da yeni bir

⁵⁵ Öney 1992: 142.

⁵⁶ Daha detaylı bilgi için bk. Kuran 2012: 36; Öney 1990: 13.

⁵⁷ Otto Dorn'dan nakleden, Çakmak 1991: 113.

⁵⁸ Daha detaylı bilgi için bk. Aslanapa 1984: 43.

⁵⁹ Daha detaylı bilgi için bk. Aslanapa 2007: 63.

gelişme alanı bulmuştur. Selçuklu döneminde ilk örneklerini gördüğümüz ahşap destekli/tavanlı camiler Beylikler döneminde özellikle daha küçük mescitler halinde çok sayıda yapılmıştır. Özellikle Orta Anadolu'da, Ankara, Kastamonu, Konya, Beyşehir civarında çeşitli örnekleri bulunmaktadır⁶⁰. 14.-15. yy. Beylikler dönemi cami ve mescitlerinde ahşap destek ve tavanların sayıca arttığı ve özellikle Kastamonu-Ankara çevresinde yoğunlaştığı dikkati çekmektedir. Ankara, Geneği Mescidi (14.yüzyıl), Karabük/Küreihadid Köyü camii (1451)⁶¹; Beyşehir, Köşk köyü mescidi (14.yüzyıl)⁶², Konya/Karaman İlisra (Yollarbaşı) Köyü camii (14.yüzyıl)⁶³ gibi eserler bu yapılarından bazılarıdır. Bu cami ve mescitlerde ahşap kirişler, konsollar, destekler, başlıklar ve yastıklar Türkistan geleneklerini Anadolu'da sürdüren özgün yapı elemanlarıdır⁶⁴. Osmanlılarda ise daha çok küçük köylerde ve kasabalarda 18. ve 19. yüzyıllarda karşımıza çıkan ahşap destekli/tavanlı camiler, Selçuklu ve Beylikler dönemi örneklerine göre daha sadedir. Bu yapılar, ahşap kuruluşlarının yanı sıra, duvarlarındaki minyatür geleneğine bağlanabilecek kalemişi bezemeleri ile de ilgi çekici eserlerdir. Denizli/Acıpayam, Yazır Köyü Camii (1802)⁶⁵, Burdur, Dengere Köyü Camii (16.17.yüzyıl)⁶⁶ Afyon/Başmakçı, Recep Bey Camii (1892)⁶⁷, Dazkırı/Çiftlik (1887-88) ve Kızılören Köyü Cami'leri (1894-95)⁶⁸ kalemişi süslemelerin görüldüğü örneklerden bazılarıdır.

Ahşap destekli camilerin günümüze ulaşabilen en erken tarihli anıtsal örnekleri Selçuklu döneminde Orta Anadolu'da görülmektedir. Afyon Ulu Cami (1273)⁶⁹, Sivrihisar Ulu Cami (1231-32)⁷⁰ (Fot.2), Beyşehir Eşrefoğlu Camii (1297-99)⁷¹ (Fot.3), Kastamonu/Kasabaköy Mahmut Bey Camii (1366)⁷² (Fot.4), Ankara Arslanhane (Ahi

⁶⁰ Öney 2007: 34.

⁶¹ Öney 2007: 142.

⁶² Öney 2007: 142.

⁶³ Öney 2007: 142.

⁶⁴ Öney 2007: 142.

⁶⁵ Daha fazla bilgi için bk. Çakmak 1991: 62.

⁶⁶ Daha fazla bilgi için bakınız: Eroğlu 2013: 233-248.

⁶⁷ Daha fazla bilgi için bk Daş 1991: 7.

⁶⁸ Daha fazla bilgi için bk Daş 1991: 7.

⁶⁹:Daha fazla bilgi için bk. Altun 1988: 52.

⁷⁰ Daha fazla bilgi için bk Altun 1988: 53.

⁷¹ Daha fazla bilgi için bk Altun 1988: 53.

⁷² Daha fazla bilgi için bk Yaylacıoğlu 2010: 11-80.

Şerafettin) Camii (1290)⁷³ bu dönemin anıtsal örnekleri arasında sayılabilir. Bugün orijinal şeklini yitiren Erzurum Ulu Cami (1174-1189), Konya Sahipata Camii (1258) gibi daha birçok Selçuklu camii'nin inşa edildiği dönemde ahşap destekli olduğu düşünülmektedir⁷⁴.

Fot.2: Sivrihisar Ulu Camii (1231-32)

Fot.3: Beyşehir, Eşrefoğlu Camii (1297-99)

Fot.4: Kastamonu Kasabaköy, Mahmut Bey Camii (1366)

⁷³ Daha fazla bilgi için bk. Altun: 1988: 53.

⁷⁴ Öney 1992: 142.

Ahşap kuruluşlu camilerin, genellikle, kible duvarına dik uzanan üç, beş, yedi gibi tek sayılı sahinlerden oluştuğu görülmektedir. Kible duvarına paralel sahinli örnekler ile iki, dört, gibi çift sayılı sahinlerden oluşan örnekler azdır⁷⁵. Afyon Ulu, Beyşehir Eşrefoğlu, Ankara Arslanhane Camiilerinde (1289-1290)⁷⁶,nde (Fot.5) sahinler mihrap duvarına dik, Sivrihisar Ulu Camii'nde sahinler mihrap duvarına paralel olarak uzanmaktadır⁷⁷. Ahşap destekli camiler genellikle ilk iki örnekte olduğu gibi kuzey-güney ya da Ankara Arslanhane Camii'nde olduğu gibi doğu-batı yönünde dikdörtgen bir alan üzerine oturmaktadır⁷⁸.

Fot.5: Ankara, Arslanhane Camii (1289-1290)

Ahşap desteklerin genellikle erken tarihli örneklerde mukarnaslı birer başlık ve profilli yastıklara sahip olduğu görülmektedir. Osmanlı döneminde yastıklar, ya doğrudan doğruya ahşap desteklerin ya da çok basit başlıkların üzerine oturduğu görülmektedir⁷⁹. Ahşap destekli bazı camilerde, destekler Roma-Bizans dönemlerine ait yapılardan devşirilmiş mermer başlıkları taşımaktadır. Bu uygulama *Ankara Arslanhane*

⁷⁵ Öney 1992:6.

⁷⁶ Aslanapa 2007: 65.

⁷⁷ Aslanapa 2007: 63-68.

⁷⁸ Aslanapa 2007: 63-68.

⁷⁹ Daş 1991: 6.

Camii(1289-90)⁸⁰ ve yine Ankara'da 14.y.y.'ın sonlarında inşa edilen *Ahi Elvan Camii*⁸¹ nde görülmektedir. Bu iki yapıda da ahşap destekler üzerine Roma dönemi yapılarına ait dor ve korent tipi başlıklar konulmuştur⁸². Bu iki yapıdan başka devşirme antik dönem sütun ve sütun başlıklarının kullanıldığı örnekler daha azdır. *Sivrihisar Ulu Cami* (1232)⁸³, *Ankara Arslanhane Camii* (1289-90) devşirme başlıkların kullanıldığı diğer yapılardır.

Anadolu'da inşa edilmiş ahşap destekli camilerin günümüze kadar ulaşabilen ilk örnekleri 13.yüzyıla aittir. Ancak, ahşabın yalnızca örtü malzemesi olarak kullanıldığı daha erken tarihli camilerde vardır. Örneğin *Sivas Ulu Cami* (1197)⁸⁴ *Akşehir Ulu Cami* (13.yüzyıl başları)⁸⁵ ve *Konya Alaaddin Camii*'nin doğu bölümünde (13.yüzyıl)⁸⁶ harim, birbirine kemerlerle bağlanmış taş ayaklar ya da devşirme sütunlarla taşınan ahşap tavanla örtülüdür⁸⁷. Bu örtü sistemini Anadolu dışında da görmek mümkündür. Örneğin, Mısır'da Fatimiler Dönemi'nde inşa edilen birçok cami devşirme sütunlarla taşınan düz ahşap örtülüdür. *Kâhire'deki El-Ezher Camii* (970-972)⁸⁸ ahşap tavanlı örneklerdendir.

Ahşap destekli camilerde tavan sistemi sahnaları belirleyen ve üst örtüyü taşıyan ahşap hatıllar, bunları dik yönde keserek aralarını dolduran kirişler ve kirişleri çerçeveleyen profilli konsollarla işlenmiştir. Birçok yapıda tavan kirişleri arasında üçgen şekilli çıtalar görülmektedir. Bu çıtalar ya da çıtaların aralarındaki boşluklar üzerinde damla, sarmaşık ve stilize çiçek motiflerinden oluşan bazen tek bazen iki bazen da üç renkli süslemelere yer verilmiştir. Boyamalarda sarı, kırmızı, yeşil renkler hâkimdir. Kastamonu/ Kasabaköy Mahmut Bey Camii'nde, *Beyşehir Eşrefoğlu Camii'nde* (1297-99)⁸⁹ kalemîşi süslemelerin halen mevcut olduğunu görülmektedir.

Ahşap destekli camilerin çoğunda desteklerin başlıkları da ahşaptandır ve çeşitli büyüklükteki mukarnaslarla hareketlendirilmiştir. Bunların en erken örnekleri Afyon

⁸⁰ Daha fazla bilgi için bk. Öney 1971: 20-24.

⁸¹ Daha detaylı bilgi için bk. Kuran 2012: 39-40.

⁸² Kuran 2012: 40.

⁸³ Daha fazla bilgi için bk. Kuran 1972: 182, 183.

⁸⁴ Aslanapa 1984: 23.

⁸⁵ Öney 1985: 171-184.

⁸⁶ Karamağaralı 1982: 125.

⁸⁷ Çakmak 1991: 113.

⁸⁸ Daha detaylı bilgi için bk. Yetkin 1984: 34.

⁸⁹ Daha fazla bilgi için bk. Kuran 1972: 182, 183.

Ulu Camii ile Beyşehir Eşrefoğlu Camii'nde görülmektedir. Kastamonu Kasabaköy Camisi, Beyşehir Köşk Köyü Mescidi, Ankara Geneği Mescidi destek başlıkları bu geleneği sürdüren geç örnekler olarak gösterilebilir⁹⁰. Bu tarz ahşap sütun başlıkları 18. ve 19. yüzyıllarda pek görülmemektedir. Bu dönemlerde profilli yastıklar ya doğrudan doğruya ahşap sütunların ya da çok basit başlıkların üzerine oturmaktadır⁹¹.

Ahşap destekli camilerin mimari unsurları arasında minberler önemli bir yere sahiptir. Minberler; kapı, gövde (merdiven, korkuluk, yan aynalıklar, süpürgelikler) ve şerefe veya taht (sahanlık, kubbe, külah, alem) bölümlerinden oluşmaktadır⁹². Minberler genellikle ahşap ya da mermer malzeme ile inşa edilmiştir. Ahşap minberlerin çok özenli bir şekilde işlendiği görülmektedir. Beylikler döneminde inşa edilen ahşap destekli camilerin minberlerinin aynalık kısımlarında Selçuklu döneminden itibaren Anadolu'da sıkça uygulanan künde-kari⁹³ tekniğinin başarılı bir şekilde uygulandığı görülmektedir. Künde-kari yapılış tekniğine göre hakiki⁹⁴ ve taklit künde-kari⁹⁵ olarak ikiye ayrılmaktadır. Ürgüp/Damsaköy Taşkınpaşa (14.yüzyılın başı)⁹⁶, Birgi Ulu

⁹⁰ Öney 1990: 12.

⁹¹ Öney 1990: 12.

⁹² Öney 1992: 139.

⁹³ Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü'nde künde-kari tekniği; "*Türk Sanatı'nda küçük ve geometrik biçimli ahşap parçalarının birbirlerine geçmelerle bağlanması tekniği ve bu teknik kullanılarak oluşturulan yapıt*" şeklinde tanımlanmakta ve bu teknik, "kapı, pencere ve dolap kapakları ile minber ve kürsülerin yapımında, Selçuklu döneminden bu yana geniş çapta kullanılmıştır. Künde-kari tekniğinin ana amacı, ahşabın zamanla ısı ve nem etkisiyle deformasyonun önlenmesidir. Tek tek ahşap parçalar birbirlerine dişlerle ve lamba-zıvanayla bağlandığı ve aralarında küçük çalışma payları bırakıldığı için, yapıtın bütünü bozacak bir biçim bozulması meydana gelmez" şeklinde açıklanmaktadır. Daha fazla bilgi için bk. Sözen, Tanyeli, 2007: 145.

⁹⁴ Anadolu Selçuklu Mimarisi ve El Sanatları'nda; "*Bir çatma tekniği olan hakiki künde-karide sekizgen, baklava ve yıldız biçiminde olan, içi arabesk kabartmalı ahşap parçalarla bunları birbirine bağlayan oluklu ahşap kirişler iç içe geçerek bağlanmıştır. Bu parçaları birbirine tutturmak için çivi veya tutkal kullanılmamıştır. Parçalar geçme olduğundan, parçaların kuruyup ufalması halinde ayrılmazlar, yarıklar olmaz. Sağlamlılığını sağlamak için, geçme künde-kari satırların altında bir iskelet bulunur*" şeklinde açıklanmıştır. Daha fazla bilgi için bk. Öney 1992: 138.

⁹⁵ Erken Dönem Osmanlı Minberleri'nde; "*Taklit künde-kari; çakma ve kabartma künde-kari, çakma ve yapıştırma künde-kari, tamamen kabartmalı künde-kari olmak üzere üç grupta incelenmektedir. Günümüze ulaşan örnekler göre, taklit künde-karinin Anadolu'da en az kullanım alanı bulunduğu işçilik, tamamen çakma ve yapıştırma künde-karidir. Taklit olmasına rağmen parçaların tek tek yerleştirilmesinden dolayı, zahmetli ve uygulaması zaman alıcı bir tekniktir*" şeklinde açıklanmaktadır. Daha fazla bilgi için bk Bayrakal 2008: 189.

⁹⁶ Daha fazla bilgi için bk. Eravşar 1993: 24-26.

(1322)⁹⁷, Manisa Ulu (1376-77)⁹⁸, Bursa Ulu (1399)⁹⁹ camilerinin minberleri Selçuklu geleneğini sürdüren künde kari işçiliğe sahip minber örneklerinden bazılarıdır¹⁰⁰.

Ahşap destekli camilerde önemli bir diğer mimarı unsur da mihraplardır. İslamiyet'in ilk yıllarında taş veya alçı bir levha kible yönünü işaret etmek için yeterli iken 13.yüzyılda duvara ilave edilmeye başlanan oyuk hücre bunların yerini almış ve ilk mihraplar şekillenmeye başlanmıştır¹⁰¹. Mihrapların; taş, alçı, çini ve ahşap olmak üzere dört farklı malzemeden yapıldığı görülmektedir. Yukarıdaki malzemelerin tümünde süsleme olarak; geometrik, bitkisel ve yazı kompozisyonları uygulanmıştır. Taş, ahşap ve alçı mihraplarda süsleme, yüzeyden daha yüksek ve ince şeritler halinde uygulanmıştır. Çini mozaik mihraplarda ise çini malzemenin doğasına uygun olarak zeminle şeritler aynı düzlemedir¹⁰². Mihraplar; tepelik, çerçeve ve kenar bördürleri, köşelik, kemer, alınlık, mihrap nişi ve oturtmalık olmak üzere yedi bölüm halinde incelenmektedir. Ahşap mihraplara en erken örnek Batı Türkistan'da İskodar Camii'ne ait olup 11. ve 12. yüzyıllara tarihlendirilmektedir¹⁰³. 12.yüzyıla tarihlenen Kahire'de El Ezher Camii, Seyide Rukiye ve Seyide Nefise türbelerinin mihrapları da ahşaptandır¹⁰⁴. Anadolu'da en erken ahşap mihrap örneği, bugün Ankara Etnografya Müze'sinde sergilenen Ürgüp/Damsaköy Taşkın Paşa Camii'ne aittir¹⁰⁵.

Ürgüp Damsaköy Taşkın Paşa Camii'nin mihrabı 1940 yılında caminin minberi ile birlikte Ankara Etnografya Müzesi'ne getirilip sergilenmeye başlanmıştır. Ahşaptan yapılmış tek örnek olan mihrabın süslemeleri 14.yüzyıl minberlerine benzer özellikler taşımaktadır¹⁰⁶. Mihrapta enli ceviz levhalar elemanların şekillerine uygun ölçülerde kesilip, yatay ve dikey yönlerde yan yana çakılmıştır. Sütunce ve rozetler tek parçadan oluşmaktadır. Süsleme sonradan yüksek kabartma ve ajur tekniği ile oyulmuştur.

⁹⁷ Daha fazla bilgi için bk. Ünal 2001: 72-74.

⁹⁸ Daha fazla bilgi için bk. Acun 1999: 37-38.

⁹⁹ Daha fazla bilgi için bk. Bayrakal 2007: 46-65.

¹⁰⁰ Öney 2007: 33.

¹⁰¹ Bakırer 2000: 1.

¹⁰² Bakırer 2000: 35.

¹⁰³ Bakırer 2000: 5.

¹⁰⁴ Bakırer 2000: 5.

¹⁰⁵ Bakırer 2000: 5.

¹⁰⁶ Bakırer 2000: 218.

Ahşap destekli camilerin süsleme programlarının en yoğun bölümünü kalemişi süslemeler oluşturmaktadır. Kalemişi süslemelere erken tarihli yapılarda sadece örtü sisteminde rastlanırken, geç dönem yapılarında duvarlarda da görülür. Kalemişi süslemeler camilerde özellikle tavan kirişlerinde sütun başlıkları ve konsollarda; kırmızı, mavi, sarı ve beyaz renklerde bitkisel ve geometrik desenlerle oluşturulan süslemeler olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁰⁷. Bugüne çok aşınmış olarak gelen bu süslemelerde genellikle aşı boyası kullanılmıştır. Afyon Ulu Cami, Beyşehir Eşrefoğlu Camii, Kastamonu/Kasabaköyü Mahmut Bey Camii'nde kalemişi süslemelerin zengin örneklerine rastlamaktayız. Kastamonu Kasabaköy Camii'nin tüm örtü sistemini kaplayan kalemişi süslemeleri, Beylikler dönemi için önemli bir örnektir¹⁰⁸. Sivrihisar Ulu Camii ahşap desteklerinin dördünde yer alan zengin oyma ve kabartmalı süslemeleriyle ilgi çekici örneklerdendir. Özellikle 14-15. yüzyıl ahşap mescitlerinde kalemişi süsleme geleneğinin sürdürüldüğü dikkat çeker. Seçilen motifler daha çok tekstil kökenli, geometrik karakterlidir. Bitkisel desenler çok stilize edilerek işlenmiştir¹⁰⁹.

Beylikler döneminde kapı, pencere kanadı ve rahlelerde en yaygın kullanılan, oyma¹¹⁰ veya kabartma olarak adlandırılan tekniktir. Bu teknikte ahşap satırların düz veya yuvarlak olduğu görülmektedir. Yuvarlak satırlı derin oymalar daha yaygın olarak kullanılmıştır. Bu tarz işçilik özellikle kitabelerde, yazı bordürlerinde, bitkisel desenlerde uygulanmıştır¹¹¹.

Birgi Ulu Camii'nin (1312) pencere kanatları her pencerede ayrı bir kompozisyonla döneminin en başarılı örneklerini verir (Fot.6,7). Caminin sekiz penceresini örten farklı boyutlardaki onaltı kapak, ceviz ağacındandır¹¹². Her kapakta, dikdörtgen şekilli üç bölüm mevcuttur. Üstteki çerçevelerin tümünde dinsel içerikli

¹⁰⁷ Öney 1990: 34.

¹⁰⁸ Süslemeler için bk. Akok 1946: 295-301.

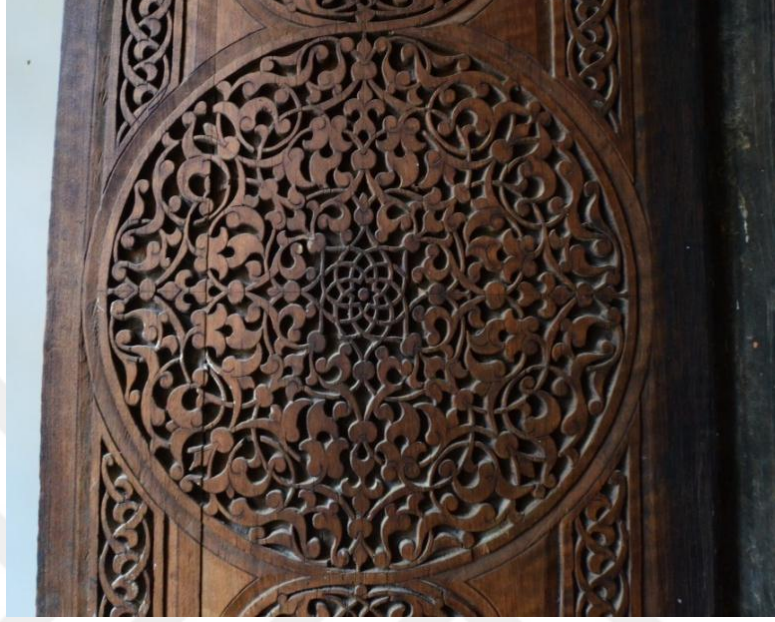
¹⁰⁹ Öney 1992: 141.

¹¹⁰ Erken dönem Osmanlı Minberleri'nde oyma tekniği; "her iki malzemede de en çok görülen tekniktir. Bu durum, her türlü motifi (geometrik, bitkisel, yazı) işlemeye elverişli bir teknik olmasından kaynaklanmaktadır. Araştırmalarda, aynı anlamda kullanıldığı anlaşılan oyma ve kabartmanın birbirinden kesin olarak ayrılabilir özellikleri bulunmamaktadır. Zira bir motifi kabartma olarak verebilmek için, motifin dışındaki alanların oyulması gerekmektedir şeklinde açıklanmaktadır. Daha fazla bilgi için bk. Bayrakal 2008: 189

¹¹¹ Öney 2007: 34.

¹¹² Daha fazla bilgi için bk. Ünal 2001: 65.

yazılar; alttaki çerçeveler içinde bitkisel örnekli bezemeler; ortadaki çerçevelerin ise, üçünde bitkisel örnekli, beşinde de geometrik örnekli bezemeler vardır¹¹³.

Fot.6- Birgi Ulu Camii, pencere kanadından bir ayrıntı.

Fot.7- Birgi Ulu Camii, pencere kanadından bir ayrıntı.

¹¹³ Daha fazla bilgi için bk. Ünal 2001: 65.

2.1. KATALOG

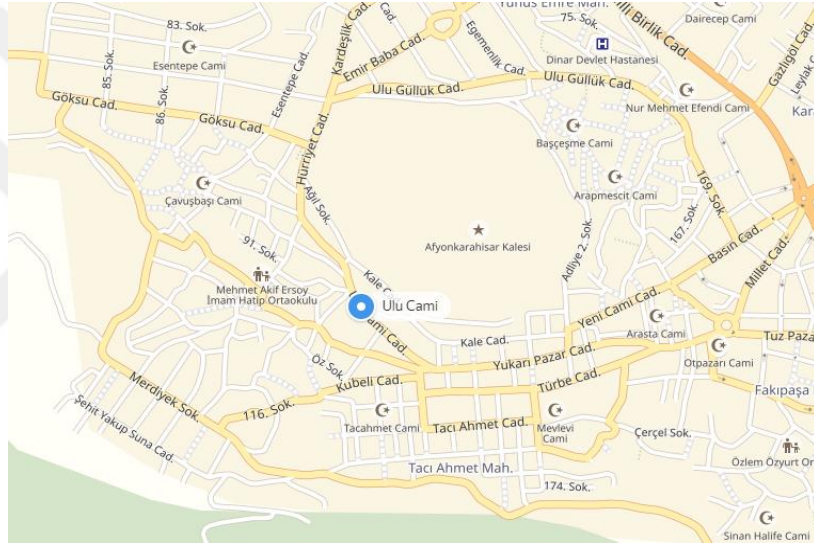
Katalog No: 01

İnceleme Tarihi: 24.11.2017

23.04.2018

2.1. ULU CAMİ

Ulu Cami Karahisar kalesi ile Hıdırlık tepesi arasında, Cami-i Kebir mahallesinde bulunmaktadır (Şek. 1). Cami 19.yüzyılda Hoca Bey Camisi ismiyle anılırken daha sonra Cami-i Kebir ve Ulu Cami ismiyle anılmaya başlanmıştır¹¹⁴.

Şek.1- Ulu Cami'nin konumu (kaynak: google earth-2018).

Mimari Özellikler

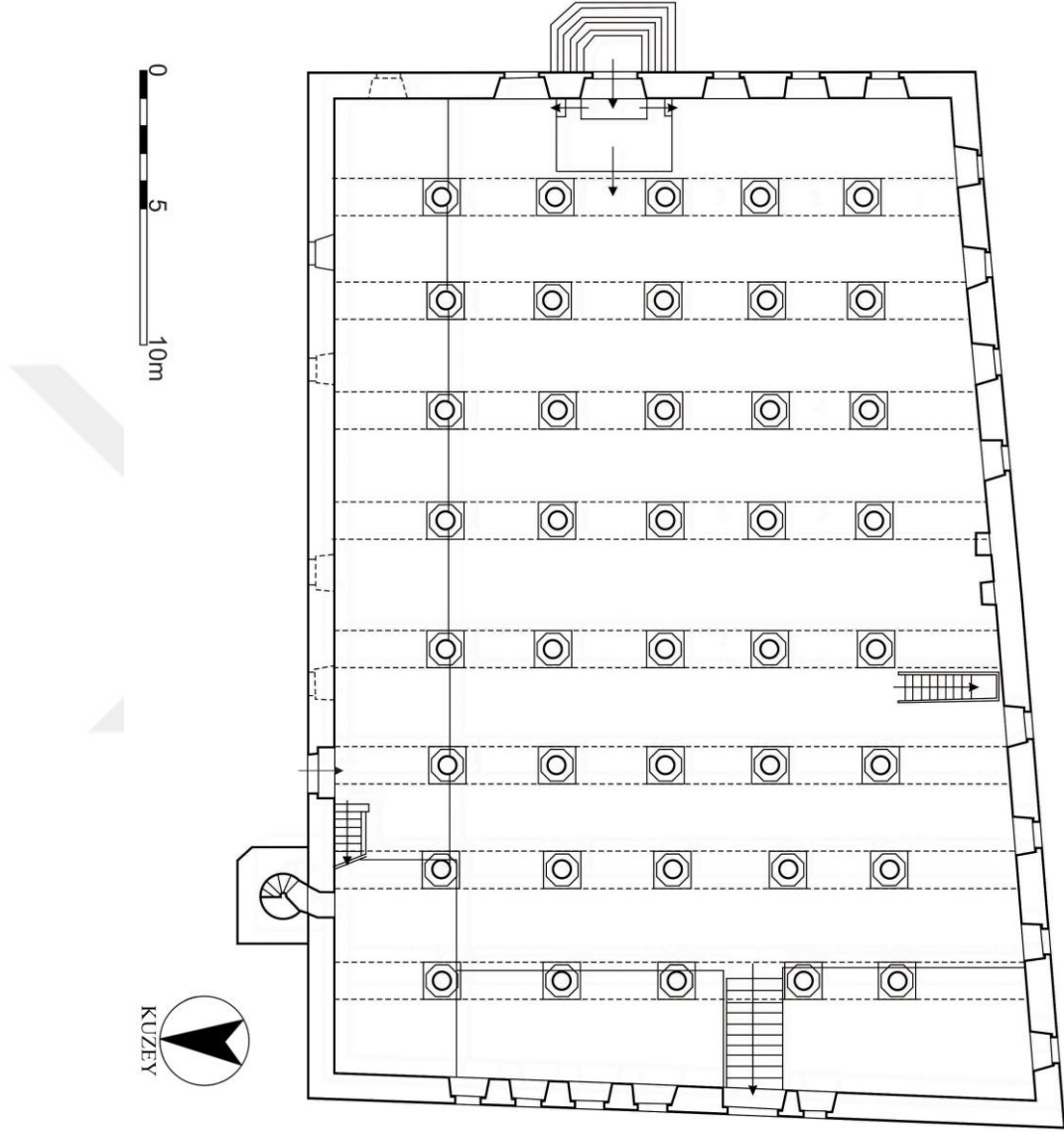
Plan özellikleri

Kuzey-güney yönlü dikdörtgen bir alan üzerine oturan yapı avlusuzdur. Muhtemelen arsanın konumuna göre şekillenmiş olan yapının batı ve güney duvarları yamuktur (Şek.2).

Harim bazilikal bir plan şemasına sahiptir. İlk bakışta harim, Kufe tipi plan etkisi bırakmakla birlikte, sütunları birbirine bağlayan kirişlerin kuzey-güney doğrultusunda konularak bir sahnin düzeni teşkil etmeleri ve orta sahnin diğer

¹¹⁴Caminin üst örtüsünün 40 ahşap sütun tarafından taşınmasından dolayı yapı, yörede 40 direkli cami olarak isimlendirilmektedir.

sahınlardan daha yüksek ve geniş tutularak vurgulanması bazilikal bir düzene işaret etmektedir¹¹⁵.

Şek.2- Ulu Cami. Plan (K.Ottodorn'dan işlenerek).

¹¹⁵Beylikler Devri Sanatı'nda " Kufe Tipli Camiler: Arap yarımadasındaki Kufa ve Basra şehirlerinde ilk örnekleri görülen ve kufe tipi adını alan en basit cami tipi, erken İslam devrinde çeşitli bölgelere yayılmıştır. Anadolu'da Selçuklu devrinde bol örnekleri vardır. Enine planlı, avlulu veya avlusuz olan bu camilerde, harim eşit aralıklarla sıralanan payeler veya sütunlarla, sahınlara bölünmüştür.15. yüzyıldan sonra klasik Osmanlı devrinde cemaatin kubbeli tek bir mekân altında toplanmaya doğru gitmesiyle kufe tipi yok olur" şeklinde açıklanmaktadır. Ayrıca yine aynı eserde "Bazilikal(uzunlamasına) Tipte Camiler: Anadolu'da Selçuklu devrinde en yaygın cami tipi olan ve mihraba dik, uzunlamasına sahınları ile bazilikaları hatırlatan camiler, Beylikler devrinde de devam eder. Plan olarak, Anadolu'da bol örneği görülen ortaçağ bazilikalınının etkisini sürdüren bu camiler, Selçuklu ve Beylikler devrinde yepyeni bir kılığa bürünmüşlerdir" şeklinde açıklanmaktadır. Daha fazla bilgi için bk. Öney 2007 : 8. Şahin 2004.

Yapı doğu, batı ve kuzey cephede yer alan üç girişe sahiptir. Doğu cephenin batı ucundaki iki pencerenin arasına yerleştirilen giriş dikdörtgen şekilli ve mermer sövelidir (Fot.1). Dört basamaklı bir merdiven ile ulaşılan açıklığın üzerindeki sivri kemerli çökertme içerisinde mermer bir kitabe levhası yer almaktadır. Gemi teknesi kemerli giriş açıklığı cepheden fazla taşıntılı olmayan dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Taçkapı saçağı iç ve dış bükey kavisli birer silmeyle belirlenmiştir. Giriş açıklığı kemeri üzengi noktalarından itibaren onarımlar sırasında yenilenmiştir.

Batı cephedeki dikdörtgen şekilli girişin söveleri mermerdendir (Fot.2). İç ve dış bükey kavisli bir dizi silme ile hareketlendirilen kapı cepheden fazla taşıntılı olmayan dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Açıklığı örten çift kanatlı ahşap kapı kanatları son onarımda yerleştirilmiştir. Giriş açıklığının üstü saç malzemeli basit bir sundurmayla örtülüdür. Özgünde, cephe önündeki zemin, giriş açıklığının alt hizasına kadar yükselmekte iken, son onarımlar sırasında kot düşürülmüş ve girişin zemini yerden yaklaşık 2.35 cm yüksekte kalmıştır. Dolayısıyla girişe ulaşabilmek için yamaçtan girişe doğru uzanan bir köprü inşa edilmiştir.

Kuzey cephenin batı ucunda yer alan minarenin doğusuna yerleştirilen dikdörtgen şekilli açıklık bugün ana giriş olarak kullanılmaktadır (Fot.3). Çift kanatlı bir ahşap kapıyla örtülmüş olan giriş açıklığının özellikleri batı cephedeki giriş ile aynıdır. Giriş açıklığının üstü, doğu ve batı cephesinde olduğu gibi saç malzemeli basit bir sundurma ile örtülüdür. Giriş açıklığının üst kesimine, mermer üzerine Latin harfleriyle yazılmış mermer bir kitabe levhası bulunmaktadır.

İnşa Malzemesi

Yapı, düzgün sıralar oluşturmayan bölgenin jeolojik yapısına uygun andezit kırma taşlarla inşa edilmiştir. Ancak kuzey ve doğu cephelerde yaklaşık yerden bir metre yükseklikte ve pencere kemerlerinin üzengi noktaları hizasında yer alan birer düzgün kesme taş sırası her iki cepheyi; saçak altında yer alan bir dizi kesme taş sırası ise 4 cepheyi birden dolanmaktadır (Fot.4). Yapının tüm köşelerinde yer yer devşirme

malzeme olmak üzere düzgün kesme taşlar görülmektedir. Batı cephenin güney kanadında yoğun olarak devşirme blok taşlar kullanıldığı dikkati çekmektedir (Fot.5).

Yapıyı boydan boya dolanan geniş saçak düzgün kesme taş malzemelidir. Saçak altında doğuda ve batıda dört, kuzeyde beş, güneyde altı olmak üzere toplam ondokuz taş çörten yer almaktadır. Çörtenlerin herhangi bir özelliği yoktur (Fot.6).

Pencere Açıklıkları

Doğu cephede dört, güney cephede yedi, batı ve kuzey cephede beş olmak üzere yapıda yirmibir pencere açıklığı yer almaktadır. Doğu cephedeki pencere açıklıkları sivri kemerli diğerleri ise dikdörtgen şekillidir (Fot.7). Güney cephedeki pencerelerin üzerinde yuvarlak kemerli birer alınlık yer almaktadır (Fot.8). Diğer pencerelerde görülmeyen yuvarlak kemerli alınlıklar onarımlar sonucu oluşturulmuş izlenimi vermektedir. Güney cephenin ortasında yer alan iki pencerenin üzerine bir üst sıra penceresi yerleştirilmiştir. Üst sıra penceresinin özellikleri diğerleriyle aynıdır. Kuzey cephede yer alan pencereler üst sıraya yerleştirilmiştir (Fot.9).

Minare

Yapının minaresi kuzey cephenin batı kesimine yakın bir konumda yer almaktadır. Giriş açıklığının batısına yaklaşık iki metre uzaklıktaki minare cephe duvarına bitişiktir. Kaide, iki bölümden oluşmaktadır (Fot.10). Kare şekilli alt bölümden sekizgen şekilli üst bölüme köşelere yerleştirilen üçgenler aracılığıyla geçiş sağlanmıştır. Alt bölüm andezit düzgün kesme taşlardan üst bölümü ise üç sıra tuğla, bir sıra düzgün kesme taştan oluşan almaşık düzendedir. Üçgen bir kuşakla kaideden silindirik gövdeye geçiş sağlanmıştır (Fot.11). Üçgen kuşak ile gövde arasında düz silme şekilli bir bilezik yer almaktadır. Şerefe altı dört sıra tuğladan oluşan testere dişi dizileriyle doldurulmuştur. Şerefenin korkuluğu taştandır. Tuğla ile inşa edilmiş olan minare gövdesi sırlı tuğlalarla süslenmiştir¹¹⁶(Fot.12). Kısa, silindirik peteğin çapı gövdeden daha dardır ve büyük bir bölümü sonraki onarımlarda yenilenmiştir. Gövde

¹¹⁶ Süslemelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. bu çalışmada s. 32-35.

de kullanılan tuğla malzeme karşılık petekte düzgün kesme taş onarımlar sırasında yapılmıştır. Minare külah ve üç boğumdan oluşan alem ve alem üzerinde hilalle son bulmakta olup, külah bölümü de yenilenmiştir (Fot.13).

Minarenin girişine, harimin kuzeyindeki kadınlar mahfilinden ulaşılmaktadır.

Minareyi yapının inşa tarihi olan 1272 yılına tarihlendirmek doğru değildir. Bu tarih, sadece minarenin altındaki kare kaidesi için geçerli olabilir. Düzgün kesme taşlı kare kaide yapı ile çağdaştır. Almaşık teknikli sekizgen prizmal kaide ve sırlı tuğla gövdeli minarenin Selçuklu devrine mal edilmesi mümkün değildir. Çünkü Anadolu Selçuklularında, taş ve tuğlanın nöbetleşe kullanıldığı almaşık teknikli ve sekizgen biçime sahip kaide örneği yoktur. Ayrıca kaideden gövdeye geçişi sağlayan yüzeysel üçgenli pabuç, ilk olarak 14. yüzyılda Beylikler devrinde görülen bir formdur¹¹⁷. Gövdede yer alan sırlı tuğlalı baklava dilimi kompozisyonun benzerlerine de Beylikler Devri minarelerinde rastlanılmaktadır. Minare, süsleme kompozisyonları, kaide, üçgen kuşak formu ve malzeme özellikleri düşünüldüğünde 14. yüzyıla tarihlendirilebilir.

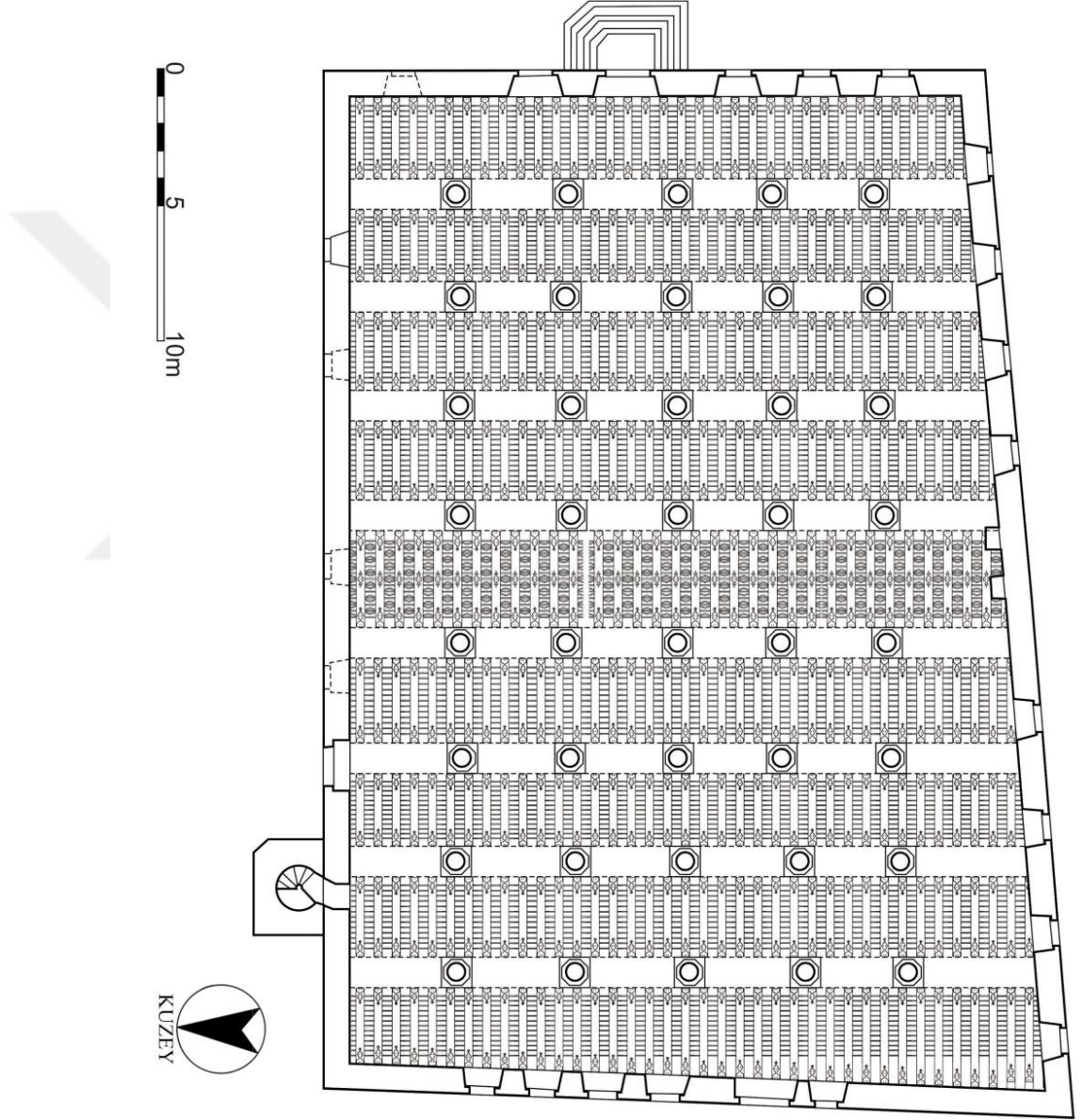
Harim

Harim mihrap duvarına dik uzanan dokuz sahından oluşmaktadır (Fot.14). Orta sahin diğer sahinlere göre biraz daha geniş ve yüksek tutulmuştur. Ahşap örtü, ahşap destekler, mukarnaslı başlıklar ve yastıklar aracılığıyla taşınmaktadır (Şek.3-4) (Fot.15.16.17). Yapı içten tamamen ahşap olup, kible duvarına dik uzanan kirişler üzerine birbirine paralel konulmuş yuvarlak biçimli ağaçlardan meydana gelmektedir. Silindirik şekilli ahşap destekler andezit taştan birer sekizgen altlık üzerine oturmaktadır (Fot.18). Günümüze özgün olarak yalnızca yirmiikişi ulaşabilmiş olan sütunların ve mukarnaslı sütun başlıklarının bir kısmı 1950’de bir kısmı da 1962 yıllarında değiştirilmiştir¹¹⁸. Ahşap başlıkların üzerinde yine ahşap malzemeli yastıklar bulunmaktadır (Fot.19) . 1947 onarımdan önce düz damlı olan yapının ortasında,

¹¹⁷ Daha fazla bilgi için bk. Uysal 2006: 83.

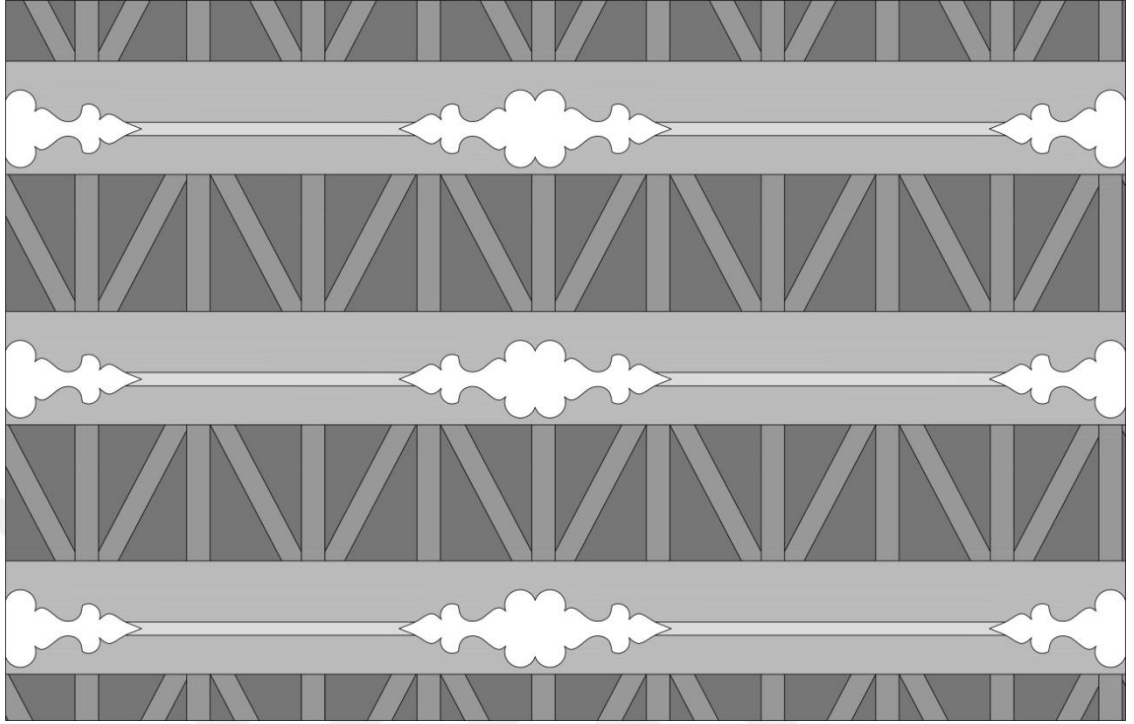
¹¹⁸ Bilgi için bk. Karazeybek, Polat, Ilgar 2005: 152.

avlusuz camilerin genel düzenine uygun olan bir aydınlık feneri bulunduğu ancak onarımla birlikte bu kuruluşun ortadan kaldırıldığı düşünülmektedir¹¹⁹.

Şek.3- Ulu Cami. Örtü. (K.Otto-Dorn'dan işlenerek).

¹¹⁹ Zekiye Uysal'ın makalesinde bahsedilmiş olan aydınlık fenerine dair bugün herhangi bir ipucuna rastlanmamaktadır. Uysal 1993: 238.

Şek.4- Ulu Cami örtü ayrıntısı.

Kuzey cephede, girişin solundaki ikinci desteğe dayalı, sonradan yerleştirildiği anlaşılan bir müezzin mahfili bulunmaktadır. Mahfil, 50 cm yüksekliğinde geometrik süslemeli ahşap korkuluklara sahiptir (Fot.20).

Harimin kuzey bölümünü boydan boya kateden kadınlar mahfili, birinci sıradaki destekler tarafından taşınmaktadır. Mahfil, bir sıra sahnin genişliğindedir. Son restorasyonda korkuluklarının tamamen yenilenmiş olduğu görülen ahşap mahfile, kuzeydoğu ve kuzeybatı köşede yer alan oniki basamaklı ahşap birer merdivenle çıkılmaktadır (Fot.21.22).

Müezzin mahfili ile kuzey cephedeki ana giriş arasında bir mezar bulunmaktadır. 2006 yılında yapılan restorasyonda yapıda üç mezar ortaya çıkarılmış, sonradan mezar yerinin belli olması için bu üç mezar tek bir ahşap korkulukla çerçevelenmiştir¹²⁰.

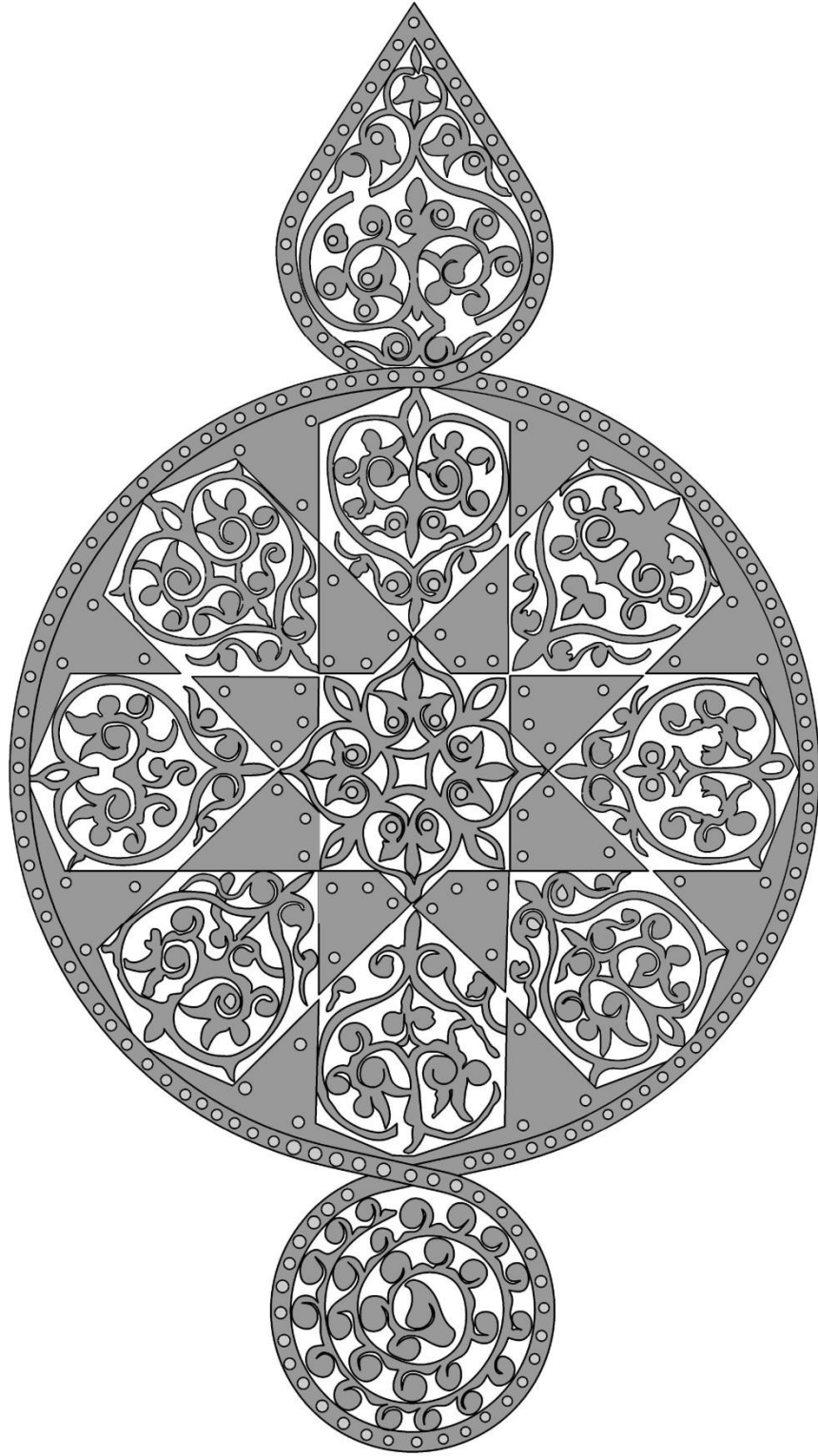
¹²⁰ Emekli öğretmen ve araştırmacı yazar H. Fikri Yazıcıoğlu'na göre bu mezarların Çil Hafız Hoca lakaplı Ali Rıza efendi, Sivrihisarlı Attar Hüseyin Efendi ve Neccar Emir'ül Hac'a ait olduğunu söylemektedir. Yaptığım araştırmalarda mezarların kime ait olduğuna dair herhangi bir iz bulunmamaktadır.

Mihrap

Yapının güney duvarının ortasında bulunan mihrap, yapı ile çağdaş olup mermer malzemeledir (Fot.23). Mihrap nişi genişlikleri farklı üç sıradan oluşan bir şeritle çerçevelenmiştir. Dıştan içe doğru 5'er cm. genişliği olan birinci şerit saç örgüsü motifi, ikinci şerit kıvrım dallarıyla bir sarmaşık bitkisinden oluşmaktadır (Fot.24). 20 cm. genişliğindeki üçüncü şeridi düz silmeli bir celi sülüs yazı mihrap nişini üç yönden dolaşmaktadır. Ana niş dip duvarı fazla derin olmayan gemi teknesi kemerli ikinci bir nişle hareketlendirilmiştir (Fot.25). Kavsara altı sıradan oluşan bir mukarnas dizisiyle doldurulmuştur (Fot.26). Ana niş köşeliklerinde yer alan silindirik gövdeli gömme sütünceler iki bölümden oluşan altlık ve başlıklara sahiptir. Ayna simetrisi ile yerleştirilen başlık ve altlıklar bir sıra mukarnas ve üzerinde zar şekilli birer unsurdan oluşmaktadır (Fot.27.28).

Minber

Ahşap minber, harimin güney duvarına bitişik olup mihrabın batısında yer almaktadır (Fot.29, Şek.5). Yerden yüksekliği yaklaşık 5 cm. olan bir kaide üzerine oturan minber iki kanatlı giriş kapısı hariç tamamen yakın tarihte yapılmıştır. Minberin tek özgün kısmı kapı kanatlarıdır. Gemi teknesi kemerli bir açıklığı örtecek şekilde tasarlanan kanatların her birinin merkezine içleri dolgulu, daire şekilli birer (şemse) motif yerleştirilmiştir (Fot.30.31). Aynalıklar silmelerle belirlenmiş, birer dik üçgenden oluşmaktadırlar. Üçgenlerin içindeki kare panolar çitalarla oluşturulan basit geometrik formlarla doldurulmuştur (Fot.32). Köşkün alt bölümünde, iki kapaklı bir dolap ve köşkün altında, bir karenin etrafını kuşatan bir geometrik kompozisyon yer almaktadır. Köşk korkuluğu dört kare panoya bölünmüş ve bu panoların içine sekiz kollu yıldızlar yerleştirilmiştir. Bu bölümden külaha bir üçgen kuşakla geçilmektedir. Külah yüzeyleri ve alem sadedir.

Şek.5- Ulu Cami, minber kapı kanadındaki süsleme.

Süslemeler

Yapıdaki süslemeleri malzeme kullanımını açısından ahşap, taş, kalemşi ve sırlı tuğla olmak üzere dört ana başlık altında değerlendirilebilir.

Ahşap Süslemeler

Ahşap desteklerin mukarnaslı başlıkları, tavan ve tavan kirişlerinin yüzeyleri, kalem işleriyle süslenmiştir. Bu süslemelerin çoğu harap olmuş, mukarnas başlıklar ve tavan kaplamalarını süsleyen kalem işlerinden sadece bazı izler günümüze ulaşabilmiştir.

Sütunların tamamı mukarnaslı birer başlığa sahiptir. Başlıkların yirmiiki özgündür.

Kirişlerin alt yüzeylerine palmet formu ahşap lambriler yerleştirilmiştir. Bu ahşap lambrilerin de çoğu çeşitli restorasyonlarda yenilenmiştir (Fot.33).

Minberin kapı kanatları özgündür. Kanatların her birinin merkezine daire şekilli birer şemse motifini yerleştirilmiştir (Fot.34). Bu motifin üstüne damla şekilli bir gülbezek altına da birer daire yerleştirilmiştir (Fot. 35.36). Tüm bu süslemelerin çerçevesi bir daire içine yerleştirilmiş çok kollu yıldızlarla çerçevelenmiştir. Şemsenin ve gülbezelerin içi, rumi ve palmetlerden oluşan bitkisel unsurlarla süslenmiştir.

Taş Süslemeler

Selçuklu işçiliğinin görüldüğü mihrap afyon mermerindedir. Mihrap nişini çerçeveleyen birinci şerit saç örgüsü motifini, ikinci şerit kıvrım dallarıyla bir sarmaşık bitkisinden oluşmaktadır. Üçüncü düz silmeli şeritte *Ayete'l Kürsi*¹²¹ ve ustanın isminin yazılı olduğu kitabede celi sülüs yazı mihrap nişini üç yönden dolaşmaktadır. Kitabede *'fi zamanı Serahü'l-a'zim el-abdü'z-zaif Ali Bey bin Sivastos ketebühü el Abdü'l Fakir el-Hacı Murad bin Mahmud'* yazılmıştır¹²². Mihrap alınlığında yer alan *İhlâs Suresi*¹²³, şeritlerde olduğu gibi celi sülüs yazı şeklindedir.

¹²¹ Ayet için bk. İzmirli 2017: 74.

¹²² Türkiye'deki Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, Ankara 1972: 95.

¹²³ Sure için bk. İzmirli 2017: 647.

Kalemişi Süslemeler

Yapıda yer alan kalemişi süslemeler Selçuklular döneminden günümüze gelebilmiş önemli unsurlarındandır. Sütun başlıkları, kirişler ve lambrilerin yüzeyleri kalemişi süslemelerle kaplı olduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır. Süslemelerde kullanılan renkler; kırmızı, açık mavi, koyu mavi, lacivert, sarı ve kahverenginin tonlarından oluşmaktadır. Süslemeler, kirişlerin arasındaki levhalarda, sütun başlıklarında ve yastıklarda görülmektedir. Kirişlerin arasındaki ahşap levhaların yüzeyini kaplayan bitkisel kompozisyonlardan bazıları sade, bazıları ise grift bir kompozisyon özelliği göstermektedir. Genellikle, ortada büyük bir çiçek ve bu çiçekten çıkan kıvrım dallara bağlı küçük çiçek ve yapraklar kompozisyonu oluşturmaktadır.

1. bölümde, kirişin yan yüzünde, iki taraftan kıvrımları olan altta volutlendirilmiş iki rumi ile bir palmet oluşturulmuştur. Hemen yanındaki süsleme de muhtemelen bir lotus çiçeği görülmektedir. Her iki panoda da ana motifin etrafına küçük çiçekler veya yapraklar serpiştirilmiştir (Fot.37).

2. bölümde, güneydeki ilk süsleme bir yaprak motifi, diğer üç bölümde ise ortancayı anımsatan çok çelenkli çiçek kompozisyonları görülmektedir. Diğer panolarda olduğu gibi çevresi çiçeklerle doldurulmuştur. (Fot.38).

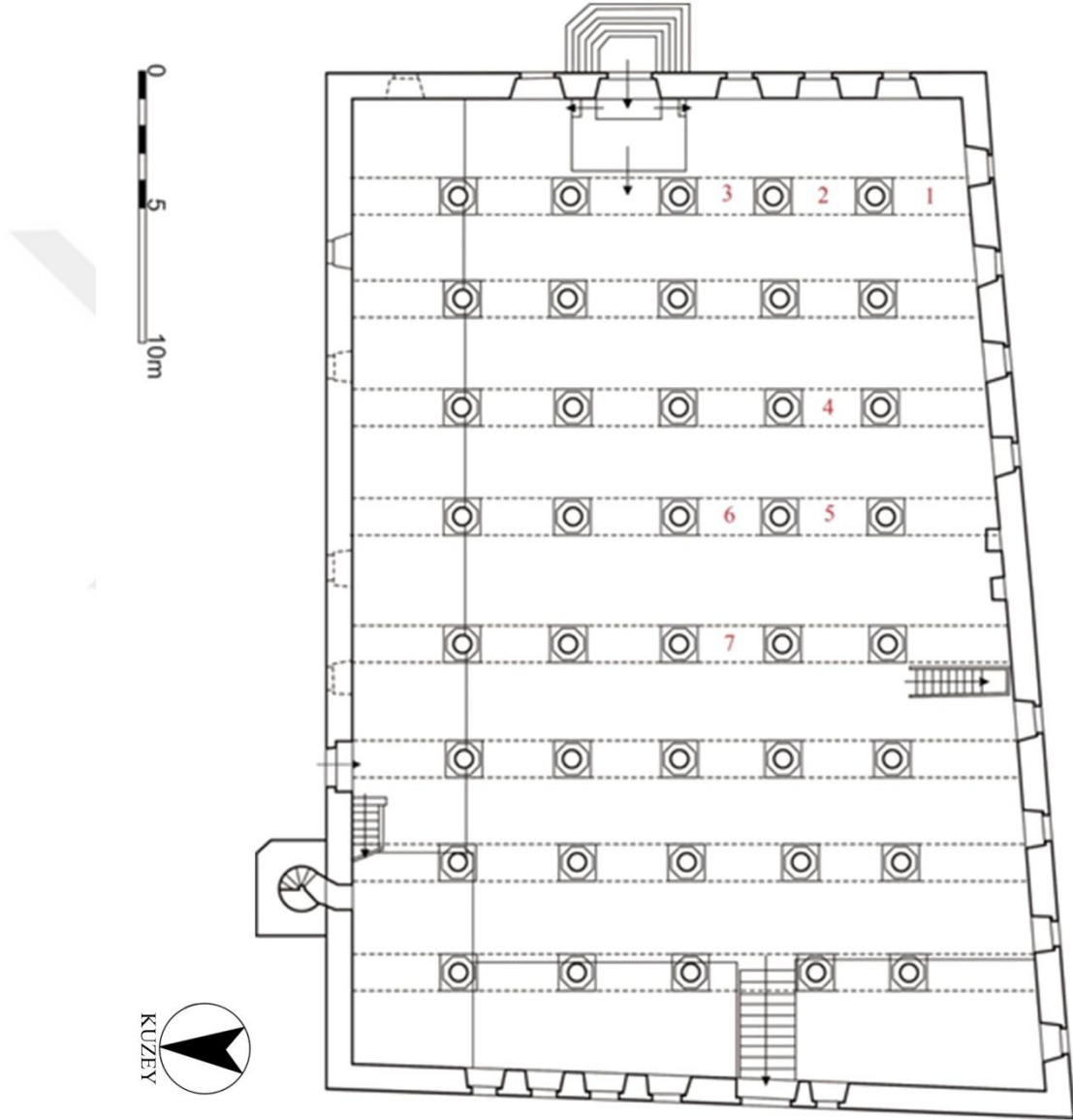
3. bölümde, güneydeki ilk süslemede çevresinde çiçek ve dalların olduğu, ortada bir hatai çiçek motifi yer almaktadır. Hemen yanındaki iki süsleme de palmetlerden oluşan kompozisyon görülmektedir. Kuzeydeki süsleme de iç içe yerleştirilmiş beş kollu yıldız ve bu yıldızın çevresi küçük yapraklar işlenmiştir (Fot.39)

4. bölümdeki yastığın doğu yan yüzünde kıvrım dallardan oluşan bir bitkisel motif doldurmaktadır (Fot.40)

5. bölümde, en içte bir gülbezek ve dışta sekiz kollu bir yıldız bulunmaktadır. Yıldızın çevresine iri çiçek süslemeleri yerleştirilmiştir. (Fot.41)

6. bölümde, geometrik karakterli bir süsleme bulunur. Merkezde sekiz kollu bir yıldız her bir kolun ucunda dört yapraklı bir palmet görülmektedir. (Fot.42)

7. bölümde, 6. bölümde olduğu gibi geometrik bir motif bulunur. İç içe geçmiş iki adet sekiz kollu yıldız ve bu kolların dört kollu palmetlerle son bulduğu bir kompozisyon uygulanmıştır. (Fot.43)

Şek.4- Ulu Cami. Kalemî süslemelerin yer aldığı bölümler (Plan üzerindeki sayılar süslemelerin bulunduğu yerleri göstermektedir) (K.Otto-Dorn'dan işlenerek).

Sırlı Tuğla Süsleme

Minare gövdesi, turkuaz ve patlıcan moru sırlı tuğlalarla baklava dilimi şeklinde bir kompozisyonla süslenmiştir. Şerefe altında renkli sırlı bir bilezik yer almaktadır. Bilezik üç sıra, turkuaz renkli sırlı tuğlalarla örülmüştür. Şerefe altı dört sıra tuğladan oluşan testere dişi dizileriyle doldurulmuştur. Şerefe korkulukları taştandır. Korkuluklar üçgen alınlıklı ve sadedir.

Kitabeler ve Tarihlendirme

Yapıda bir inşa kitabesi yoktur. Ancak, minber kapısı üzerinde yer alan yazı, caminin yapım tarihi konusunda fikir vermektedir. Sülüs yazıyla aşağıdaki metin yer almaktadır.

1. Âmile Emir Hâc bin en-Neccâ(r) fî gurreti Rebû'l-evvel sene ihdâ sûttemi'e¹²⁴

Marangoz oğlu Hacı Emir yaptı. / Gurre-i Rebû'l-evvel 671/ M.1 Eylül 1272

Biri doğu taçkapısının üzerinde diğeri minberde olmak üzere Arap harfleriyle yazılmış iki onarım kitabesi vardır. Bu iki kitabeden başka kuzey cephede girişin üzerinde Latin harfleriyle yazılmış üçüncü bir kitabe yer almaktadır. ‘*’Ulu Camii Sahip-Ata Fahreddin Ali Bey Oğlu Nasreddin Hasan tarafından H.671/ M. 1272 yılında Mimar Emir Hacı Bey’e inşa ettirilmiştir*’ yazan bu kitabe yakın tarihli bir onarım sırasında yerleştirilmiştir.

Caminin doğu cephesindeki giriş açıklığı üstünde H. 742/ M.1341 tarihli Arap harfleriyle yazılmış bir onarım kitabesi yer almaktadır

Kitabenin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

- 1- *İnnema ya'meru mesacid-Allahü men amete billahi ve'l-yevm ahiri*
- 2- *Vefeka bi-imate haze'l-mescidü'l-cami el-abdü'l- muhtaç*
- 3- *İla rahmetu'llahi teala Mugissiddin Emir İsa*

¹²⁴Daha fazla bilgi için bk. Bayburtoğlu 1993: 64-66.

4- *İbnü'l- merhum Muzafferüddin fi eyyam-i devletü'l-mevli'l-mu'azzam selatü'l vüzeratü'l izam*

5- *Nasretü'd-devlete ve'd-din Ahmed eazze- Allah ensare*

*Fi tarih Muharrem senete: isneyn ve erba'in ve seb'a-mie*¹²⁵

Bu kitabeye göre cami *Muzaferüddin Devle Bey'in oğlu Emir Muğiseddin İsa Bey* tarafından 742/1341 yılı *Muharrem* ayında onarılmıştır.

Yapı, 1341 yılındaki onarımından başka, 1765, 1851, 1950, 1969, 1978, 1983-1984, 1978, 2006 yıllarında bakım ve onarımdan geçirilmiştir. Tespit bakım ve onarımlarında genel olarak en eski şekli korunan caminin çürüten kimi ahşap unsurları değiştirilmiştir¹²⁶. 1950 yılında Eski Eserleri Koruma Derneği tarafından, yapının örtüsü düz toprak dam iken, alçak primidal çatı haline getirilerek galvanizli sac la kapatılmıştır. 1978 yılında da Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından çatı bakır kaplama olarak yapılmış ve elektrik tesisatı yenilenmiştir¹²⁷.

Ahşap, Türklerin Orta Asya'da da kullandığı bir malzemedir. Anadolu coğrafyasına gelirken kendilerine ait ahşap yapı geleneklerini de beraberinde getirmişlerdir. Ahşap destekli camilerin köken olarak Orta Asya çadır sanatına dayandığı ve Türkistan'da bir grup ahşap direkli camiyle benzerlik gösterdiği düşünülmektedir¹²⁸. Gerilme gücü taştan daha üstün, daha hafif ve işlemesi daha kolay olan ahşabın üst yapı malzemesi olarak tarih boyunca birçok yapıda kullanıldığı görülmektedir.

Ahşap destekli cami mimarisinin Anadolu'da nasıl gelişip yaygınlaştığı konusu çeşitli araştırmacılar tarafından ele alınmıştır. Abdullah Kuran ve Gönül Öney, Türklerin Anadolu'ya geldikleri dönemde, Doğu'da Ermeni ve Gürcü eserleriyle, Güneydoğu'da Eyyubi eserleriyle, İç ve Batı Anadolu'da ise Roma ve Bizans eserleriyle karşılaştıkları; bu eserler arasında ahşap destekli örneklerin bulunmadığı; bu nedenle bu tarzın Anadolu'ya Türkler tarafından getirilmiş olduğu görüşünde birleşmektedir¹²⁹.

¹²⁵ Kitabelerin okunuşu hakkında bilgi için bk. Uzunçarşılı 1929: 14. Üçer 1934: 34. Karazeybek, Polat, Ilgar 2005: 152.

¹²⁶ Akkanat 2010: 61.

¹²⁷ VGM Abide ve Yapı İşleri Daire Başkanlığı'nda bulunan 03.01.01/3 numaralı tescil dosyası.

¹²⁸ Daha fazla bilgi için bk.: Öney 1992: 142.

¹²⁹ Daha fazla bilgi için bk. Kuran 2012: 36; Öney 1990: 13.

Katherina Otto Dorn, ahşap destekli cami mimarisinin kökenini, Orta Asya Türk çadırlarının önemli birer unsuru olan ahşap sütunlara bağlamaktadır¹³⁰.

Ahşap destekli camiler; Arus Ül Felek (X.yüzyıl)¹³¹ camii ile Karahanlıların Semerkant, Buhara, Hive, gibi eski Türkistan şehirlerinde ve diğer bölgelerinde inşa ettikleri ahşap destekli ve ahşap tavanlı camilerin bir devamı olarak Anadolu'ya kadar getirilmiştir¹³². Anadolu da ahşap destekli/tavanlı cami geleneği ilk olarak XIII yy.'dan itibaren görülmeye başlamıştır. Bu tip, yeni bir yurda göçen Türkler tarafından Anadolu'ya getirilmiş ve ahşap destekli/tavanlı cami geleneği Anadolu'da yeni bir gelişme alanı bulmuştur.

Anadolu'da, ilk örnekleri Selçuklu ve Beylikler döneminde görülmeye başlayan Ahşap destekli/tavanlı camilerin günümüze ulaşabilen en eski örnekleri Orta Anadolu'da görülmektedir. *Sivrihisar Ulucami (1232)*¹³³, *Ankara Arslanhane Camii (1289-1290)*¹³⁴, *Beyşehir Eşrefoğlu Camii (1297-99)*¹³⁵ ve *Kastamonu/Kasabaköy Mahmut Bey Camii(1366)*¹³⁶ bunların anıtsal örneklerinin bazılarıdır.

Afyon Ulu Cami, Beyşehir Eşrefoğlu Camii, Ankara, Arslanhane Camii'nde sahinler mihrap duvarına dik, *Sivrihisar Ulu Camii*'nde sahinler mihrap duvarına paralel olarak uzanmaktadır. *Kastamonu Kasabaköy'deki Candaroğlu Mahmut Bey Camii, Ankara Arslanhane Camii, Afyon Ulu Camii*'nde orta sahin diğer sahinlere göre daha geniş ve yüksek tutulmuştur. Yükseltme, kirişler aracılığıyla sağlanmıştır. Bu uygulama sayesinde hem orta sahin vurgulanmış, hem de orta sahindan yan sahinlere doğru oluşan bir kademelenme oluşturularak kar ve yağmur sularının örtüde birikmesi engellenmiştir. Ahşap destekli camiler genellikle *Afyon Ulu Cami, Beyşehir Eşrefoğlu Camii*'nde olduğu gibi, kuzey-güney ya da *Ankara Arslanhane Camii*'nde olduğu gibi doğu-batı yönünde dikdörtgen bir alan üzerine oturmaktadır.

¹³⁰ Daha fazla bilgi için bk. Otto-Dorn 1959: 59-88.

¹³¹ Aslanapa 2007, s 63.

¹³² Aslanapa 2007, s 63.

¹³³ Daha fazla bilgi için bk. Kuran 1972: 182, 183.

¹³⁴ Daha fazla bilgi için bk. Kuran 1972: 182, 183. Ersoy 1993: 51.

¹³⁵ Daha fazla bilgi için bk. Kuran 1972: 182, 183.

¹³⁶ Daha fazla bilgi için bk. Kuran 1972: 182, 183.

Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi örneklerinin çoğunda ahşap desteklerin devşirme olduğu ya da mukarnaslı birer başlığa sahip olduğu görülmektedir. *Sivrihisar Ulu Camii*, *Ankara Arslanhane Camii*, *Ankara Ahi Elvan Camii* (14.yy.) desteklerin devşirme başlıklara sahip olduğu örneklerdendir¹³⁷. *Afyon Ulu Camii*, *Beyşehir Eşrefoğlu Camii* (1297), *Kastamonu/Kasabaköy Mahmut Bey Camii*(1336) başlıkları mukarnaslıdır¹³⁸.

Osmanlı Dönemi'nde Batı Anadolu Bölgesi'nde de örneklerini yaygın olarak gördüğümüz ahşap destekli/tavanlı camiler daha çok küçük yerleşim birimlerinde ve 18.19. yüzyıllarda karşımıza çıkmaktadır. Bu yapılar, ahşap kuruluşlarının yanı sıra, duvarlarındaki minyatür, geleneğine bağlanabilecek kalemişi bezemeler ile de dikkat çekmektedir. *Niğde/Aksaray*, *Eskil Ulu Camii* (1734)¹³⁹*Denizli/Çivril*, *Savran Köyü Camii* (1798)¹⁴⁰, *Acıpayam Yazır Köyü Camii* (1802)¹⁴¹, *Afyon/Başmakçı Recep Bey Camii* (1892)¹⁴², *Dazkırı Çiftlik Köyü Camii* (1887) ve *Kızılören Köyü Camii* (1894)¹⁴³ geç Osmanlı örneklerinden bazılarıdır.

Beyşehir Eşrefoğlu Camiinde görülen mihrap önü kubbesi Afyon Ulu Camii gibi diğer anıtsal örneklerde görülmemektedir.

Anadolu Türk Mimarisinde minareler çoğunlukla, caminin batı veya doğu duvarlarının kuzey uçlarına yerleştirilmiştir¹⁴⁴. Afyon Ulu Cami minaresi de kuzey cephede batıya yakın olarak yerleştirilmiştir.

Anadolu Selçuklu dönemi camilerinde genellikle tuğladan silindirik veya dilimli gövdeli minareler inşa edilmiştir¹⁴⁵. 12.yy. ortasından itibaren görülen bu minarelerin tasarımında Türkistan ve İran gibi diğer İslam bölgelerindeki minarelerin etkisi olduğu

¹³⁷ Devşirme sütun başlıklarına sahip örnekler için bk. Öney, 1970: 17-38.

¹³⁸ Mukarnaslı başlık içeren ahşap destekli yapı örnekleri için bk. Önge 1968: 11.

¹³⁹ Yapı hakkında daha fazla bilgi için bk. Deniz 1998: 19-56.

¹⁴⁰ Denizli Örnekleri ile ilgili bilgi için bk. Çakmak 1991: 46-54.

¹⁴¹ Denizli Örnekleri ile ilgili bilgi için bk. Çakmak 1991: 62-71.

¹⁴² Afyonkarahisar Örnekleri için bk. Daş 1991: 119-132.

¹⁴³ Dazkırı Çiftlik Köyü ve Kızılören Köyü Camileri ile ilgili ayrıntılı bilgiler için bk. Daş 1995: 1-12.

¹⁴⁴ Sivas Ulu Camii Minaresi (1212-13) (Fotoğraf için bk. Şahin 2004: Fot.476.) Akşehir Ulu Camii Minaresi (1213-14) (Fotoğraf için bk. Şahin 2004. Fot.373.) Bayburt Ulu Camii minaresi (13.yy.) (Fotoğraf için bk. Şahin 2004: Fot.29.) Denizli/Kale Cafer Paşa Camii (1819-20) (Fotoğraf için bk. Çakmak 1991: Fot.128.)

¹⁴⁵ Anadolu Selçuklu döneminde inşa edilmiş minareler hakkında bilgi için bk. Bakırer 1971: 337-367.

söylenbilir¹⁴⁶. Beylikler döneminde ise Anadolu Selçuklu döneminde olduğu gibi tuğladan silindirik gövdeli, ayrıca sırlı ve az da olsa çini süslemeli minareler görülmektedir. Erken Osmanlı döneminden 16.yy.'a kadar Anadolu Selçuklu döneminin tuğla gövdeli minare geleneği sürdürülmüştür¹⁴⁷. Bu durumdaki etkenlerden birinin Erken Osmanlı döneminden itibaren genellikle almaşık duvar tekniğinin uygulanması ve minarelerin de camilerin duvarlarıyla bir uyum sağlanmasına çalışılması olduğu düşünülebilir. *Bursa Kocanaib Camii'nin minaresi* (1362-1389)¹⁴⁸, *Bursa Hüdevendigâr Camii'nin minaresi* (1366-1385)¹⁴⁹, *Bursa Timurtaş Paşa Camii'nin minaresi*¹⁵⁰, *Bursa Nalbantoğlu Camii'nin minaresi*¹⁵¹, tuğla gövdeli örneklerdir. Ulu Camii minaresi de sırlı tuğlalarla inşa edilmiştir.

Ulu Cami'de olduğu gibi, minare gövdesinde görülen sırlı tuğlalarla oluşturulmuş baklava dilimi kompozisyonlara *Birgi Ulu Camii (1312-13)*, *Afyon Kuyulu Mescit (1368)*, *Bergama Selçuk Minaresi (14. yüzyıl)* ve *Tokat Alaca Mescit (1505)*¹⁵² örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca İzmir/Tire de yer alan *Mehmet Bey Camii (16.yy.)* ve *Tire Ulu Camii* minare gövdelerinde de aynı kompozisyon görülmektedir. Anadolu Selçuklu döneminde pek görülmeyen baklava dilimi kompozisyonu, Beylikler Döneminde ve özellikle Erken Osmanlı Döneminde sırlı tuğlalı minarelerde sıkça kullanılmıştır.

¹⁴⁶ Örnek olarak; İsfahan Chihil Duktaran Minaresi (1107), (Bu minare hakkında fotoğraf için bk. Hill-Grabar: 1964: Fot.285-286), Buhara Kalan Minare (1127), (Bu minare hakkında fotoğraf için bk. Aslanapa, 1993: 44), Gazne Sultan Mesud Minaresi (1089-1115) (Bu minare hakkında fotoğraf için bk. Hill-Grabar 1964: Fot.145) tuğla malzemeye inşa edilmiş silindirik gövdeli örneklerdir.

¹⁴⁷ Bu konuda bilgi için bk. Batur 1970: 204.

¹⁴⁸ Fotoğraf için bk. Demiriz 1979: Fot. 145.

¹⁴⁹ Fotoğraf için bk. Demiriz 1979: Fot.128.

¹⁵⁰ Fotoğraf için bk. Demiriz 1979: Fot.221.

¹⁵¹ Fotoğraf için bk. Demiriz 1979: Fot.198.

¹⁵² Yapılar hakkında daha fazla bilgi için bk. Uysal 1994: 2356-2367.

BİBLİYOGRAFYA

- Akkanat, C.** (2010). *Karahisar Eteğindeki Ahşabın Sükuneti, Afyon Ulu Camii, Diyanet İşleri Dergisi*, S. 239. s. 58-61.
- Aygen, M.S.** (1973). *Afyonkarahisar Camileri*, Afyon.
- Bayburtluoğlu, Z.** (1993). *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları*, Erzurum.
- Deniz, B.** (1998). *Aksaray'da (Niğde) Ahşap Sütunlu İki Köy Camisi*, Ege Üniversitesi Sanat Tarihi ve Arkeoloji Dergisi, s. 19-56. İzmir.
- Çakmak, Ş.** (1991). *Denizli İlindeki Türk Anıtları(Camiler)* , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Daş, E.**(1991). *'Başmakçı (Afyon) Recep Bey Camii''*, 2. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyum Bildirileri'', s. 119-132, Afyon.
- Daş, E.** (1995). *'Dazkırı Yakınlarında Yayınlanmamış Ahşap Destekli İki Köy Camii''*, 9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, Cilt 2, s. 1-12. Ankara.
- Ersoy, B.** (1993). *Başkent Ankara'da Cami ve Mescitlerinden Örnekler, Kültür ve Sanat*, 5(19).
- İzmirli, İ.H.** (2017). *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümesi*, İstanbul.
- Karazeybek, M. ve diğerleri**,(2005). *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri* , I. Cilt, Afyon
- Kuran, A.**(1972) *Anadolu'da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi*, Malazgirt Armağanı, s. 182, 183, Ankara.
- Otto-Dorn, K.** (1959) *Seldschukische Holzsaulenmonscheen In Kleinasien, Aus der Welt der İslamischen Kunst*, Berlin.
- Öney, G.** (1970). *'Anadolu Selçuklu Mimarisinde Antik Devir Malzemesi''*, Anadolu(Anatolia), XII, s. 17-38, Ankara.
- Öney, G.**(2007). *Beylikler Devri Sanatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Önge, Y.**(1968) *'Anadolu Mimari Sanatında Ahşap Stalaktikli Sütun Başlıkları''*, Önasya, 4/37, s. 11. Ankara.
- Anonim.** (1972). *Türkiyedeki Vakıf Abideleri ve eski eserler*, Ankara.
- Uysal, A.** (2006). *Germiyanogulları Beyliğinin Mimari Eserleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Uysal, Z.** (1993). *Afyon Ulu Caminin Ahşap Üzerine Boyalı Nakışları*, 3.Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, s.236-247, Afyonkarahisar.
- Uzunçarşılı, İ.**(1929). *Uzunçarşılı, İ. H. , Afyonkarahisar, Sandıklı, Bolvadin, Çay, İsaklı, Manisa, Birgi, Muğla, Milas, Peçin, Denizli, Isparta, Atabey ve Eğirdir'deki Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamitoğulları hakkında malumat*, İstanbul.
- Üçer, S.**(1934). *Afyonkarahisar Vilayeti Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul.

Fot. 1- Doğu girişi.

Fot. 2- Batı girişi.

Fot. 3- Kuzey girişi.

Fot. 4- Doğu ve kuzey cephedeki üç sıra düzgün kesme taş sırası.

Fot. 5- Devşirme malzeme kullanımı.

Fot. 6- Çörtlen.

Fot. 7- Doğu cephe, sivri kemerli pencere açıklıkları. **Fot. 8-** Güney cephe, dikdörtgen pencere açıklığı.

Fot. 9- Kuzey cephe, dikdörtgen pencere açıklığı.

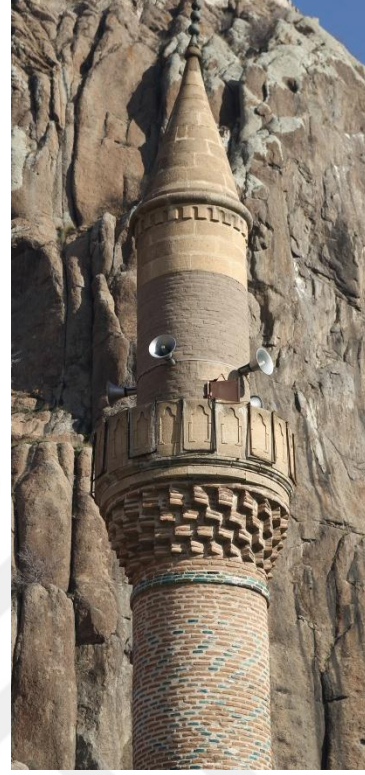
Fot. 10- Minare kaidesi.

Fot. 11- Üçgen kuşak ve gövde başlangıcındaki bilezik.

Fot. 12- petek, klah ve alem blmleri

Fot. 13- Minare gvdesi.

Fot. 14- Harim.

Fot. 15- Ahşap destekler.

Fot. 16- Mukarnaslı başlıklar.

Fot. 17- Mukarnaslı başlık örnekleri

Fot. 18- Sekizgen kaide.

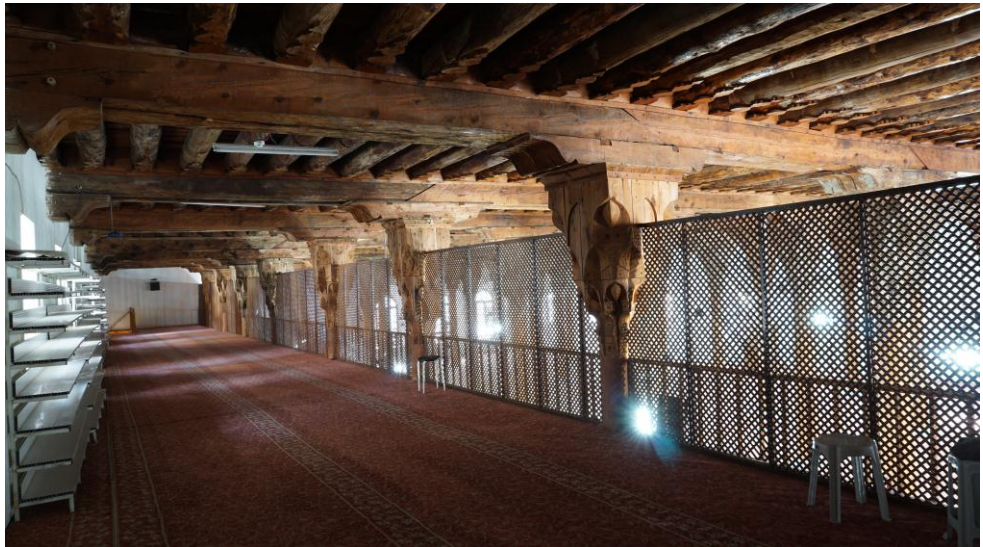
Fot. 19- Yastık.

Fot. 20- Müezzın Mahfılı.

Fot. 21- Kadınlar mahfılı

Fot. 22- Kadınlar mahfılı

Fot. 23- Mihrap.

Fot. 24- Şeritler.

Fot.25- Gemi teknesi kemerli ikinci niş.

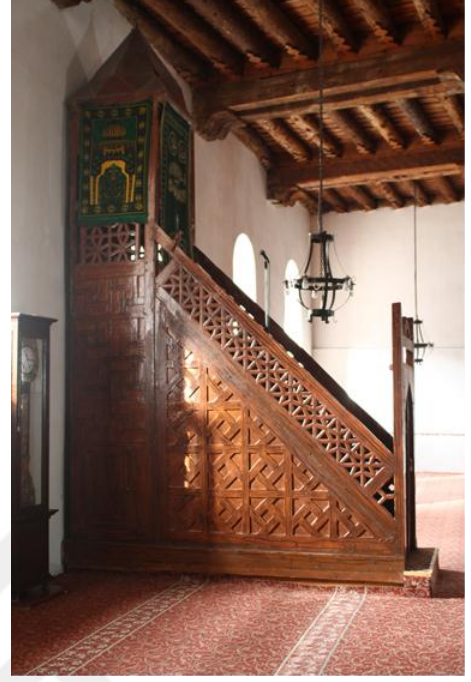
Fot. 26- Mukarnashlı kavsara.

Fot. 27:- Sütunceler.

Fot. 28- Sütunçe kaidesi.

Fot. 29- Minber.

Fot. 30- Gemi teknesi kemer.

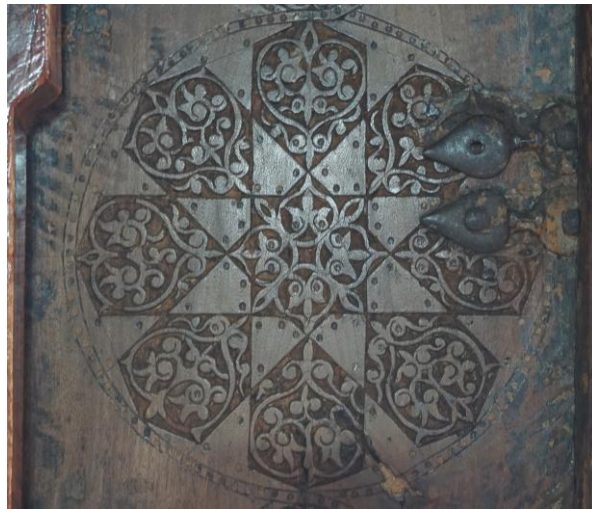
Fot. 31- Kapı kanatları.

Fot. 32- Yan aynalık ve korkuluk.

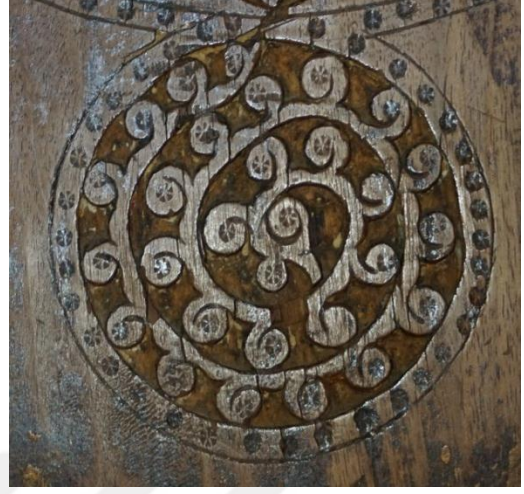
Fot. 33- Palmet formlu lambriler.

Fot.34- Minber kapı kanadı, Şemse Motifi.

Fot. 35:- Minber kapı kanadı, Damla motifi

Fot. 36- Minber kapı kanadı, Daire motifi.

Fot 37- 1. bölümdeki kalemîşi süslemeler

Fot 38- 2. Bölümdeki kalemîşi süslemeler

Fot.39- 3.Bölümdeki kalemîşi süslemeler

Fot 40: 4. Bölümdeki yastıkta yer alan kalemî süslemeler.

Fot.41- 5. Bölümdeki kalemî süslemeler.

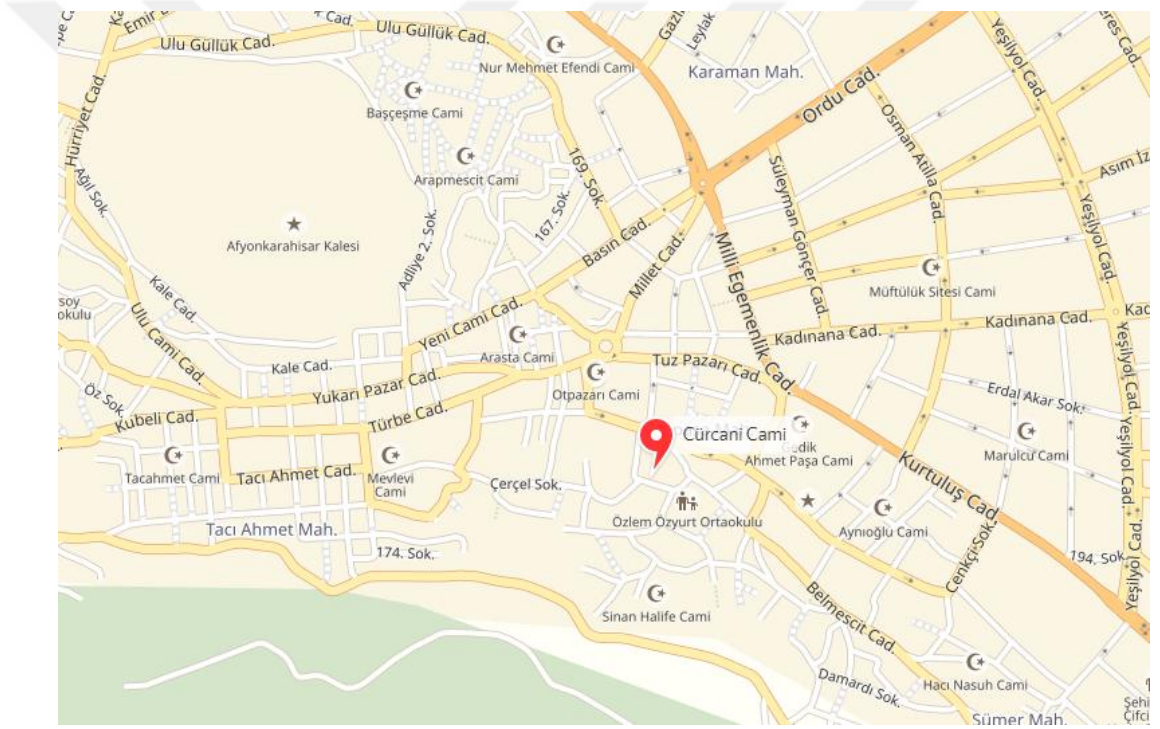
Fot.42- 6. Bölümdeki kalemî süslemeler

Fot.43- 7. Bölümdeki kalemî süslemeler

2.2. GÜRCANİ (CÜRCANI) CAMİ

Cami, Fakih Paşa Mahallesi'nde bulunmaktadır (Şek. 1). Mahkeme Mescidi, Hacı Ömer Camii diye de adlandırılan yapı, halk arasında Cürcani, İshak Paşa ve Mahkeme isimleriyle anılmaktadır¹⁵³.

Şek. 1: Cürcani Cami'nin konumu (kaynak: google earth)

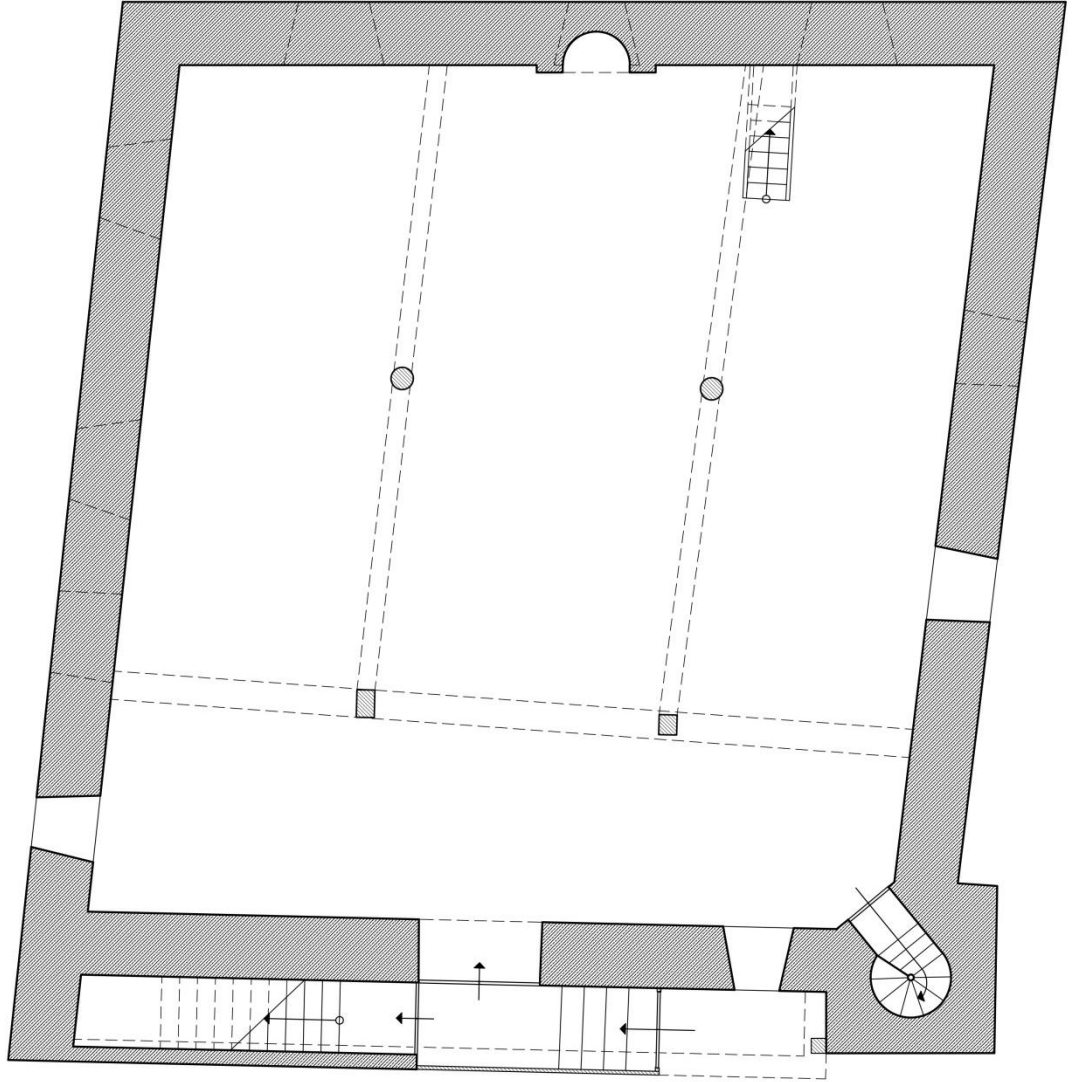
Mimari Özellikler

Plan Özellikleri

Kare planlı olan caminin üzeri ahşap tavanla örtülüdür. Kuzey duvarını boydan boya kateden kadınlar mahfili de ahşaptandır. Harim, doğuda beş, kuzeyde altı, güney ve batıda üç pencere aracılığıyla aydınlanmaktadır (Şek.2).

¹⁵³ Daha fazla bilgi için bk. Aygen 1973: 27, Karazeybek, Polat, Ilgar 2005: 133.

Yapının girişi kuzey cephededir (Fot.1). Dikdörtgen şekilli ahşap söveli kapı, iki yekpare kanattan oluşmaktadır. Kapıda herhangi bir süsleme yoktur. Ancak, çok kollu yıldız şeklinde tasarlanan metal kapı tokmakları dikkati çekmektedir (Fot.2)¹⁵⁴.

Şek. 2- Cürcani Camii, plan.

¹⁵⁴ Anadolu-Türk Mimarisinde kullanılan kapı tokmakları hakkında daha detaylı bilgi için bk. Çal 2008.

İnşa Malzemesi

Duvarları içte ve dışta sıvalı olduğu için inşa malzemesi anlaşılamayan yapının su basmanı andezit kırma taşlarla inşa edilmiştir (Fot.3). Yakın zamanda ciddi bir onarım geçiren yapının duvarlarında aynı malzeme ile inşa edildiğine dair herhangi bir veri yoktur.

Pencere Açıklıkları

İki sıra halinde tasarlanmış pencere açıklıkları üst ve alt sıralara yerleştirilmiştir. Doğu cephedeki beş pencerenin dördü üst biri alt, kuzey cephedeki altı pencerenin beşi üst biri alt, güneydeki üç pencerenin tümü üst ve batı cephede pencerenin ikisi üst biri alt sıra olmak üzere yapıda toplam on yedi pencere açıklığı bulunmaktadır (Fot.4.5.6.7). Güney cephede mihrabın üzerinde yer alan daire şekilli pencere hariç diğer tüm pencere açıklıkları dikdörtgen şekillidir.

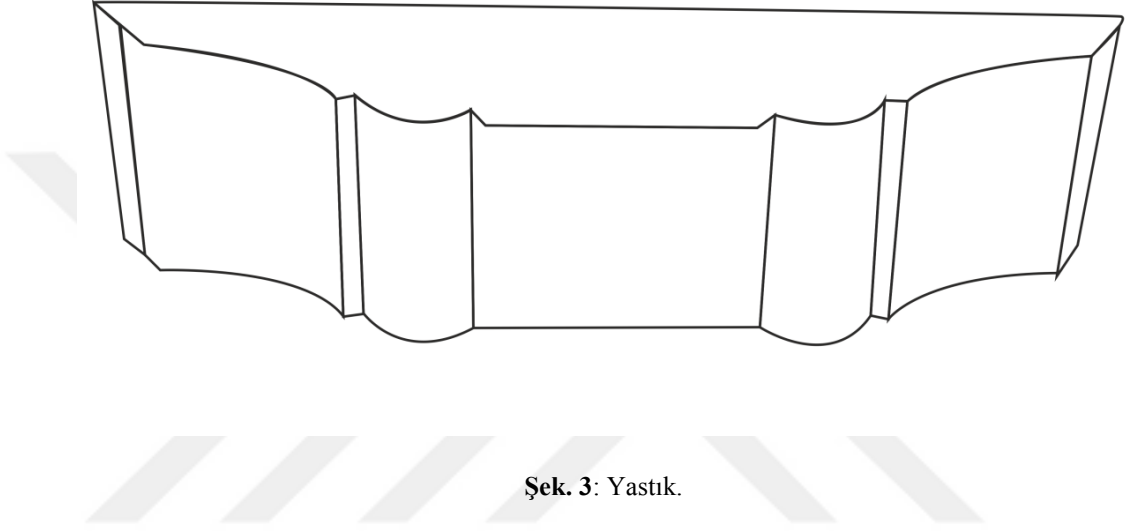
Minare

Kuzey-doğu köşede yer alan minare, cephe duvarına bitişiktir (Fot.8). Saçak seviyesine kadar yükselen kaide düzensiz olarak yerleştirilen tuğla sıraları ve düzgün kesme taşlarla inşa edilmiştir (Fot.9). Üçgen bir kuşak ve üzerinde bir bilezik ile kaideden silindirik gövdeye geçiş sağlanmıştır (Fot.10). Tamamen tuğla malzemeyle inşa edilen gövdeden şerefeye tuğladan bir bilezik, tuğlayla oluşturulmuş basit bir sarkıt sırası ile geçiş sağlanmıştır. Şerefe altı bir ters bir düz yerleştirilen üçgenlerle doldurulmuştur (Fot.11). Şerefe metal bir korkuluğa sahiptir. Tuğla malzemeli silindirik peteğin çapı gövdeden daha dardır. Minare, külah ve üç boğumdan oluşan alem üzerinde hilalle son bulmaktadır (Fot.12).

Harim

Harim, mihrap duvarına dik uzanan üç sahından oluşmaktadır (Fot.13). Ahşap tavan, iki sıra halinde yerleştirilmiş dört ahşap destek tarafından taşınmaktadır (Fot.14). Bu desteklerden kadınlar mahfilini taşıyan, girişin iki yanındakiler kare, diğer iki yanda

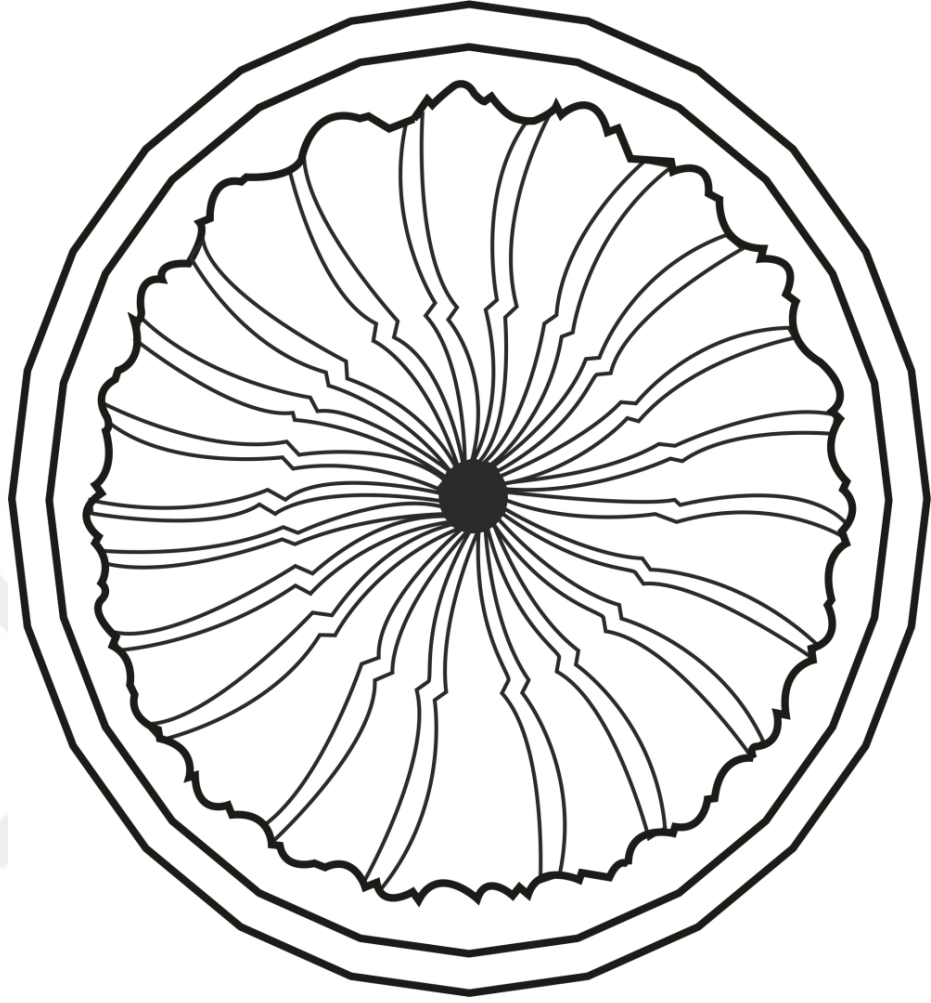
yer alanlar ise daire kesitlidir. Destekler, doğrudan yapının zeminine oturmakta ve üzerlerinde süslemesiz yastıklar bulunmaktadır (Fot.15). Yastıklar, ortada kare şekilli bir alan ve iki yanda birer üçgen yüzeyli oyuntu ve dış bükey kavisli bir silmeden oluşmaktadır (Şek. 3).

Doğu cephede, sonradan yerleştirildiği anlaşılan bir müezzin mahfili bulunmaktadır. Duvara monte edilmiş, iç bükey kavisli bir platform üzerine yerleştirilmiş olan mahfil, 50 cm yüksekliğinde geometrik süslemeli ahşap korkuluklara sahiptir (Fot.16).

Harimin kuzey bölümünde yer alan kadınlar mahfili, harime açılan destekler ve kuzey duvarı tarafından taşınmaktadır (Fot.17). Kadınlar mahfilinin önü ahşap bir kafesle kapatılmıştır. Mahfile giriş kapısının doğusundaki merdivenlerden çıkılmaktadır.

Ahşap tavan üç bölüme ayrılmıştır (Fot.18). Dikdörtgen tavanın yüzeyi çıtalarla oluşturulmuş şeritlerle belirginleştirilmiştir. Tavanın orta bölümünün merkezine bir çarkifelek motifi yerleştirilmiştir (Şek.4, Fot.19).

Şek. 4: Çarkifelek.

Mihrap

Yapının güney duvarının ortasında bulunan mihrap nişi yarım daire kesitlidir (Fot.20). Yapı ile çağdaş olmayan mihrabın herhangi bir süslemesi yoktur. Eski fotoğraflarında damarlı afyon mermerinden yapıldığı anlaşılan mihrap, muhtemelen sonraki dönemlerde yapılan yenilemelerde değiştirilmiş, mermerler kaldırılmıştır. Alınlığında iki satırdan oluşan dini içerikli bir kitabe levhası yer almaktadır ¹⁵⁵.

Minber

Ahşap minberin girişi gemi teknesi kemerlidir. Minber açıklığının bir kapısı yoktur (Fot.21). Silmelerle belirlenmiş dikdörtgen çerçeve içindeki süpürgelik, yedi eşit

¹⁵⁵ Kitabe hakkında bilgi için bk. bu çalışmada s.62.

parçaya bölünmüş at nalı kemerli süslemelere sahiptir. Minberin ana iskeleti çakma tekniğiyle bir araya getirilmiş ahşap levhalardan oluşmaktadır. Birer dik üçgenden oluşan iki yandaki aynalıklar ince çıtalarla çerçevelenmiştir. Merdiven korkulukları kafes tekniktir (Fot.22). Kafesi oluşturan her bir daire şekilli oyuntu dört yönden simetrik olarak yerleştirilen basit ahşap parçalarla hareketlendirilmiştir.

Süslemeler

Üç bölümden oluşan ahşap tavanın orta bölümünü taşıyan kirişlerin yüzeyini kalemişi süslemelerden oluşan bir şerit dolanmaktadır. Basit ahşap parçalardan oluşan bu şeridin içi altta ve üstte gemi teknesi kemerlidir. Orta bölümün yüzeyine dini içerikli bir yazı şeridi işlenmiştir (Fot.23).

Tavanın orta bölümünün merkezinde bir çarkıfelek motifi görülmektedir. Merkezde bir kabradan çıkan yirmibir ışınsal kol, dekoratif unsurlu motiflerle son bulmaktadır.

Minberdeki ahşap çıtalarla oluşturulan süslemeler dışında başka bir süsleme yoktur.

Kitabeler ve Tarihlendirme

Cürcani Cami mihrap duvarına dik üç sahnalı olması bakımından, *Kastamonu/Kasabaköy Mahmut Bey Camii* (1366)¹⁵⁶, *Konya/Sarayönü Pir Hüseyin Bey Camii* (1408)¹⁵⁷, *Konya/Seydişehir Muallimhane Camisi* (1529)¹⁵⁸, *Burdur Dengere Köyü Camii* (16.yy.)¹⁵⁹, *Denizli/Boğaziçi Eski Camii* (1774)¹⁶⁰ ve *Afyon/Başmakçı Recep Bey Camii* (1892)¹⁶¹ gibi yapılarla benzerlik göstermektedir. Cürcani Camii'nde iki yan sahnalı orta sahnın aynı kotta iken, *Kastamonu/Kasabaköy Mahmut Bey Camii*, *Burdur Dengere Köyü Camii*, *Denizli/Bogaziçi Eski Camii* gibi örneklerde orta sahnın yan sahnalara göre bir konsol daha yükseltilerek vurgulanmıştır.

¹⁵⁶ Daha fazla bilgi için bk. Akok 1946: 295.

¹⁵⁷ Daha fazla bilgi için bk. Duran 1988: 48-51.

¹⁵⁸ Daha fazla bilgi için bk. Toktaş 2016: 38-42.

¹⁵⁹ Daha fazla bilgi için bk. Erken 1977: 401.

¹⁶⁰ Daha fazla bilgi için bk. Çakmak 1991: 26-45.

¹⁶¹ Daha fazla bilgi için bk. Daş 1991: 119-132.

Anadolu'da harimin içten düz ahşap tavanla örtüldüğü yapılar, Beylikler ve Selçuklular döneminden itibaren görülmeye başlanmıştır. *Afyon Ulu Cami* (1272)¹⁶², *Sivrihisar Ulu Camii* (1272)¹⁶³, *Ankara Arslanhane Camii* (1289-90)¹⁶⁴, *Kastamonu/Kasaba köyü Mahmut Bey Camii* (1366)¹⁶⁵, *Tokat/Erbaa Akçaköy (Fidi) Silahdar Ömer Paşa Camii* (17.yy)¹⁶⁶, *Denizli/Acıpayam Yazır Köyü Camisi*¹⁶⁷, *Afyon/Başmakçı Recep Bey Camii* (1892)¹⁶⁸, gibi örneklerde ahşap tavan, ahşap sütunlarla¹⁶⁹ taşınmaktadır. Cürcani Cami'nde ahşap tavan, destekler tarafından taşınmaktadır. Bunların yanı sıra bazı yapılarda, *Manisa Zeytinliova Hacı Mustafa Ağa Camii* (1747)¹⁷⁰, *İzmir/Bergama Yeni Camii* (1813-14)¹⁷¹ gibi örneklerde olduğu gibi tavanlar, doğrudan duvarlar tarafından taşınmaktadır. Bu tür yapıların bazılarında kadınlar mahfilini taşıyan destekler, ahşap tavanların da taşınmasında yardımcı unsur olabilmektedir. *Milas Hacı İlyas Camii* (1330)¹⁷², *Ankara Poyracı Mescidi* (14.yy.)¹⁷³, *İstanbul Hüsrev Çelebi Camii* (1585-86)¹⁷⁴, *Yozgat Cevahir Ali Efendi Camii* (1788)¹⁷⁵, *Tekirdağ Eski Camii* (1830-31)¹⁷⁶ bu tür örneklerden bazılarıdır.

Yapının ahşap tavanında görülen çarkifelek motifi geç dönem Osmanlı camilerinin dışında sivil mimaride konak ve evlerde de kullanılmıştır. *İzmir Çakaloğlu Hanı* (1805-6)¹⁷⁷ odalarının birisinin tavanında, *Kula Bozerler Evi* (18.yy.)¹⁷⁸, *Tokat Buzluk Sokak 11 No'lu Ev*¹⁷⁹, *Sivas Örtmeli Camisi* (1860)¹⁸⁰, *Bursa/Yenişehir Şemaki Evi* (18.yy.)¹⁸¹ tavanında görülmektedir.

¹⁶² Daha fazla bilgi için bk. Otto-Dorn 1959: 59-88.

¹⁶³ Daha fazla bilgi için bk. Otto-Dorn 1965: 161-170.

¹⁶⁴ Daha fazla bilgi için bk. Öney 1971: 20-24.

¹⁶⁵ Daha fazla bilgi için bk. Akok 1946: 293-301.

¹⁶⁶ Daha fazla bilgi için bk. Dilaver 1966: 194-1999.

¹⁶⁷ Daha fazla bilgi için bk. Sözen- Arık: 1976: 316.

¹⁶⁸ Kalemîşi Süslemeler hakkında daha fazla bilgi için bk. Daş 1991: 119-132.

¹⁶⁹ Ahşap sütunlu camiler hakkında daha fazla bilgi için bk. Kuran 1972: 179-186.

¹⁷⁰ Daha fazla bilgi için bk. Kuyulu 1992: 16-36.

¹⁷¹ Daha fazla bilgi için bk. Kuyulu 1992: 36-50.

¹⁷² Daha fazla bilgi için bk. Kızıltan 1958:90.

¹⁷³ Daha fazla bilgi için bk. Öney 1971: 37.

¹⁷⁴ Daha fazla bilgi için bk. Kuran 1986: 36,281.

¹⁷⁵ Daha fazla bilgi için bk. Arık 1973: 23-25.

¹⁷⁶ Daha fazla bilgi için bk. Tunçel 1974: 36-38.

¹⁷⁷ Daha fazla bilgi için bk. Ersoy 1991: 58-66.

¹⁷⁸ Daha fazla bilgi için bk. Bozer 1988: 32.

¹⁷⁹ Daha fazla bilgi için bk. Çal 1988: 40.

Yapıda bir inşa kitabesi yoktur.

Arşiv kayıtlarından 1530¹⁸² ve 1575¹⁸³ yıllarında faal olduğu anlaşılan caminin Şubat 1752 tarihinden önceki bir tarihte Seyyid Hacı Halil tarafından tamir ettirildiği anlaşılmaktadır¹⁸⁴. Ayrıca yapının giriş kapısı üzerinde mermer bir levhaya yazılmış onarım kitabesi bulunmaktadır (Fot.24).

Kitabenin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

1- *Bâreka'llâh sarf-ı himmet eyledi ta'mîrine/ Hâc-ı Ömer Ağa bin Benderî-zâde kim müdâm*

2- *Pâk ma'bed durduğunca 'ömrin efvân eylesün/ Cennet-i Firdevs olsun rûz-ı mahşerde makâm*

3- *Her gören tahsîn idüp dirler anın târîhini/ Bin ikiyüz kırk üçe basdı kadem sâl ve's-selâm H. 1243(M. 1827)*¹⁸⁵

Kitâbeye göre camii H. 1243 yılında Benderîzâde oğlu Hacı Ömer Ağa tarafından tamîr ettirilmiştir¹⁸⁶.

Minare kaidesinde 'Muhammed 131' yazısı okunmaktadır (Fot.25). Afyonkarahisar Vakıf Eserleri 'kitabında¹⁸⁷ bu rakam minarenin 1718/H.1131 tarihinde yapıldığını ya da yenilendiğini göstermektedir ifadesi geçer. Kitapta neye dayanılarak başına bir sayısı konduğu anlaşılamamaktadır. Bu tür tarihlerde sondaki sıfır rakamı yazılmamaktadır. Bu açıdan bakıldığında 1310/ M1892/93 tarihi daha doğru bir sonuç vermektedir.

1955-56 yıllarında yapının toprak damı bir kırma çatıyla değiştirilmiştir¹⁸⁸.

Mihrap alınlığındaki kitabede Bakara Suresi 144. Ayeti ve 1377 tarihi yazılmıştır (Fot.26)¹⁸⁹.

¹⁸⁰ Daha fazla bilgi için bk. Ünsal 2006: 136-144.

¹⁸¹ Daha fazla bilgi için bk. Eldem 1984: 126.

¹⁸² Karazeybek, Polat, Ilgar 2005: 133, dipnot 312.

¹⁸³ Karazeybek, Polat, Ilgar 2005: 133, dipnot 313.

¹⁸⁴ Karazeybek, Polat, Ilgar 2005: 133, dipnot 314.

¹⁸⁵ Kitabenin okunuşu için ayrıca bk. Karazeybek, Polat, Ilgar 2005: 133. Gönçer 1991: 293.

¹⁸⁶ Kitabe ile ilgili teknik bilgiler hakkında daha fazla bilgi için bk. Altuğ 2006: 66-69.

¹⁸⁷ Karazeybek, Polat, Ilgar 2005: 133.

¹⁸⁸ Karazeybek, Polat, Ilgar 2005: 133.

¹⁸⁹ Ayetin Türkçe meali için bk. İzmirli 2017: 43-44.

BİBLİYOGRAFYA

- Akok, M.** (1946). *Kastamonu'nun Kasaba köyünde Candaroğlu Mahmut Bey Camii*, Belleten, X.
- Arık, R.** (1973). *Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisi Örneklerinden Anadou'da Üç Ahşap Camii*, Ankara.
- Aygen, M.S.** (1973). *Afyonkarahisar Camileri*, Afyonkarahisar.
- Bozer, R.** (1988). *Kula Evleri*, Ankara.
- Çal, H.** (1988). *Tokat Evleri*, Ankara.
- Daş, E.** (1991). 'Başmakçı (Afyon) Recep Bey Camii', 2. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyum Bildileri', s. 119-132. Afyonkarahisar.
- Dilaver, S.** (1966). 'Bünyan Ulu Camii- Erbaa/ Akçaköy (Fidi) Silahdar Ömer Paşa Camii', S.T.Y. , III (1966-1968), s. 194-199. Konya Sarayönü'nde Üç Ahşap Camii, Vakıflar Dergisi, XX, Ankara.
- Duran, R.** (1988). *Osmanlı Dönemi Türk Evi*, I, İstanbul.
- Eldem, S.H.** (1984). *Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler*, II. , Ankara.
- Erken, S.** (1977). *İzmir Hanları*, Ankara.
- Ersoy, B.** (1991). *Afyon İli Tarihi*, C.2, İzmir.
- Gönçer, S.** (1991). *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümesi*, İstanbul.
- İzmirli, İ.H.** (2017). *Karazeybek, M., ve diğerleri.*(2005). *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*, I. Cilt, Afyon.
- Kızılta, A.** (1958). *Anadolu Beyliklerinde Cami ve Mescitler*, İstanbul.
- Kuran, A.,**(1972). *Anadolu'da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi*, Malazgirt Armağanı, s. 182-183, Ankara.
- Kuran, A.** (1986). *Mimar Sinan*, İstanbul.
- Kuyulu, İ.** (1992). *Kara Osman-oğlu Ailesine Ait Mimari Eserler*, Ankara.
- Otto-Dorn, K.** (1959). *Seldschukische Holzsaulenmonscheen In Kleinasien, Aus der Welt der Islamischen Kunst*, Berlin.
- Otto-Dorn, K.** (1965). 'Die Ulu Dschami in Sivrihisar', Anadolu (Anatolia),S.IX, (1967), s.161-170.
- Öney, G.** (1971). *Ankara'da Türk Devri Yapıları*, Ankara.
- Sözen, M., Arık, R.** (1976). *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul.
- Toktaş, G.** (2016). *Konya'daki Klasik Dönem Osmanlı Camileri*, (Selçuk Üniv. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Tunçel, M.** (1974). *Babaeski, Kırklareli ve Tekirdağ Camileri*, Ankara.
- Ünsal, M.** (2006). *Sivas İl Merkezindeki Osmanlı Camileri*, (Erciyes Üniv. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri.
- 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937-1530)*, I, Ankara 1993.
- Afyon Şer'iyye sicili.* 547

Fot.1- Kuzey cephe. Kapı.

Fot.2- Kapı tokmakları.

Fot.3- Giriş cephesi.

Fot.4- Doğu cephe.

Fot.5- Kuzey cephe.

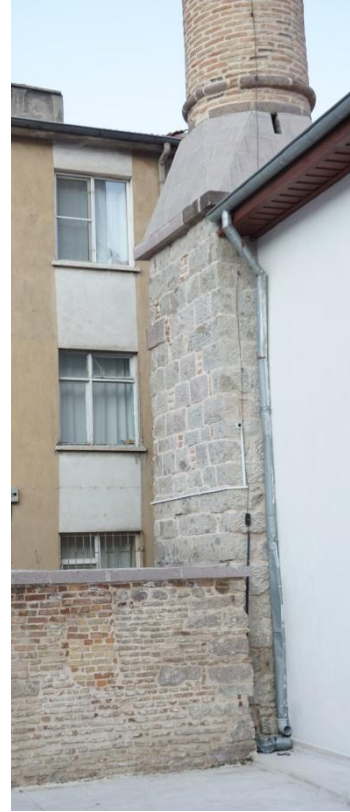
Fot.6- GÜney cephe.

Fot.7- Batı cephe.

Fot.8- Minare.

Fot.9- Minare kaidesi.

Fot.10- Üçgen kuşak.

Fot.11- Şerefe altı

Fot.12- Petek, külâh ve alem.

Fot.13- Harim.

Fot.14- Destek.

Fot.15- Yastık.

Fot.16- Müzzin mahfili.

Fot.17- Kadınlar mahfili.

Fot.18- Tavan.

Fot.19- Çarkifelek motifi.

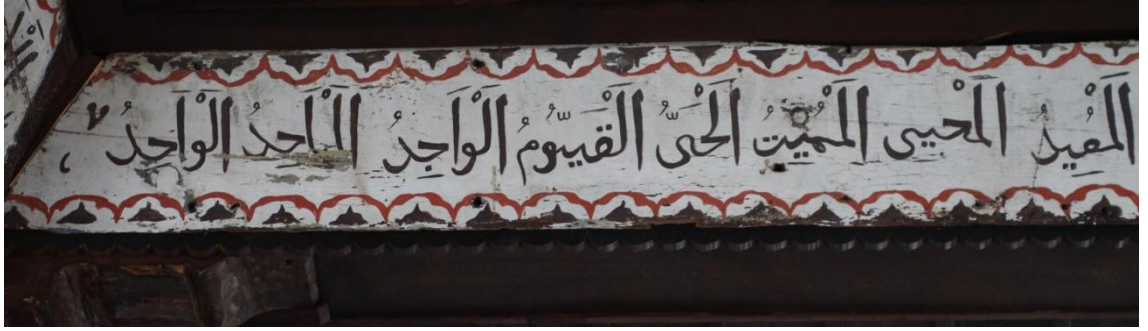
Fot.20- Mihrap.

Fot.21- Minber.

Fot.22- Aynalık ve korkuluk.

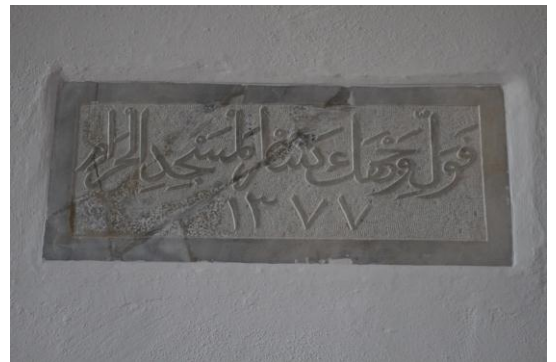
Fot.23- Tavandaki kalemîşi süslemeler.

Fot.24: Onarım kitabesi.

Fot.25- Minare kaidesindeki yazı.

Fot.26- Mihrap alınlığındaki kitabe.

2.3. ADEYZE (ATİZE) CAMİİ

Yapı, Molla Bahşı Mahallesinde Adeyze Sokak üzerindedir. Güneyinde Hacı Aftal Sokağı yer alan yapının, kuzey ve doğusu evlerle çevrilidir. (Şekil 1, Fot.1).

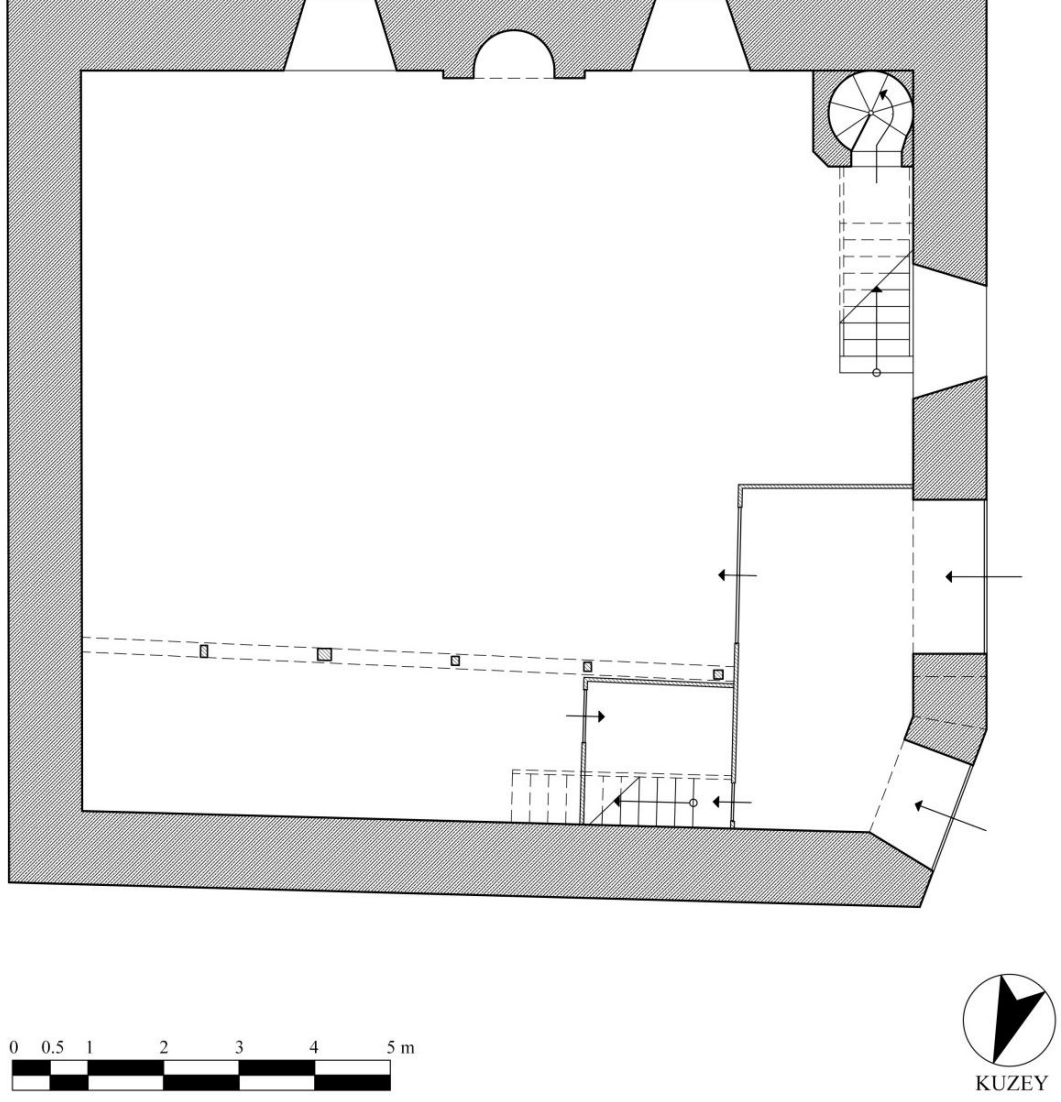
Şekil 1: Adeyze (Atize) Camii konumu. (kaynak: google earth).

Mimari Özellikler

Plan Özellikleri

Yapı, kareye yakın dikdörtgen bir alan üzerine oturmaktadır. Harim, güney ve batı cephedeki ikişer pencere tarafından aydınlanmaktadır. Minare, caminin güneybatı köşesindedir. Kuzeydeki kadınlar mahfili ahşaptandır (Şek. 2).

Yapının iki giriş kapısı bulunmakta ve bu iki girişte batı cephede yer almaktadır. Ana giriş, batı cephesinin kuzey kesimindedir (Fot.2). Kapı kanatları demir doğramalıdır. Dikdörtgen bir çökertme içine yerleştirilmiş kapı basık kemerli ve çerçevesi tamamen mermerdendir. Basık kemerin tam ortasında dışa çıkıntılı bir kilit taşı bulunmaktadır. Kilit taşının yüzeyine palmet motifi işlenmiştir (Fot.3).

Şek.2- Adeyze (Atize) Camii, plan

Kuzeybatı köşesi pahlanmış ve buraya da kadınlar mahfiline çıkışı sağlayan dikdörtgen bir çökertme içine yerleştirilmiş basık kemerli bir giriş açıklığı yer almaktadır (Fot.4). Kapı kanatları demir doğramalıdır. Basık kemerli kapının çerçevesi taştandır.

İnşa Malzemesi

İnşa malzemesi olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır. Güneybatı köşede düzensiz olarak yerleştirilen andezit taşlarla köşe sağlamlaştırılmıştır. Yerden yaklaşık bir metre yüksekliğe kadar ağırlıklı olarak özgün taşlar yer almaktadır. Kalan diğer taşlar restorasyonlarda yerleştirilmiş olmalıdır. Giriş açıklığının çerçevesinde mermer malzeme kullanılmıştır.

Pencere Açıklıkları

Yapının güney cephesinde iki, batı cephesinde alt ve üstte birer pencere olmak üzere toplam dört penceresi bulunmaktadır (Fot.5,6). Pencere dikdörtgen şekillidir. Taş söveli alt sıra pencerelerinin tümü basık kemerlidir.

Minare

Yapının güneybatı köşesinde yer alır. Kürsünün genişliği duvarın genişliğinden daha fazla olduğu için, güney ve batı cephesinin sokakla bitişik olmasından da kaynaklı, dışa değil harime doğru taşıntı yaptığı görülmektedir. Minarenin kapısı, minberin köşk bölümünden açılmıştır. Kaide çimentolu bir harçla sıvanmış ve üzeri boyanmıştır. Minarenin gövdesi tamamen tuğladan örülmüştür. Pabucun dört sıra tuğla üzerinde balık sırtı süslemeli bir bilezik şeridi dolanmaktadır (Fot.7). Şerefenin üç tuğla sırası alt kesiminde yer alan düz silme L şekilli konsollar tarafından taşınmaktadır (Fot.8). Şerefe altı beş sıra mukarnas dizisiyle doldurulmuştur. Şerefe korkuluğu kesme taştandır. Tuğla peteğin çapı gövdeden daha dardır. Minare, külah ve üç boğumdan oluşan alem üzerinde hilalle son bulmaktadır (Fot.8).

Harim

Harim, kareye yakın dikdörtgen bir plan şemasına sahiptir (Fot.9). Ahşap tavan cephe duvarları tarafından taşınmaktadır. Kadınlar mahfili kare şekilli beş ahşap destek tarafından taşınmaktadır. Mahfilin zemini harim zemininden yaklaşık 20 cm. daha

yüksek bir kota sahiptir. Doğrudan yapının zeminine oturan destekler, profilli yastıklarla son bulmaktadır (Fot.10).

Kadınlar mahfili ahşap bir paravanla harimden ayrılmıştır (Fot.11). Ahşap paravan arasında örtüyü kısmen taşıyan üç destekten biri kare, ikisi daire şekillidir. Kare şekilli olan destek kadınlar mahfilini taşıyan desteğin tam üzerine, diğer iki destekse gelişigüzel yerleştirilmiştir. Bu durum muhtemelen onarımların eseri olmalıdır.

Ahşap tavan içte geniş bir dikdörtgen alan ve dışta yaklaşık bir metrelik dikdörtgen şekilli ikinci bir bölümden oluşmaktadır (Fot.12). İçteki dikdörtgen alan yaklaşık 20 cm. çökertilmiş ve ortasına çokgen bir göbek yerleştirilmiştir. Göbeğin etrafı çıtalarla kareye dönüştürülmüş ve karenin her köşesine birer profilli sarkıt yerleştirilmiştir (Fot.13). Göbeğin içi stilize palmet ya da eli belinde motifine benzer unsurlarla doldurulmuştur.

Mihrap

Yapının güney duvarının ortasında bulunan mihrap nişi daire kesitlidir (Fot.14). Nişin iki yanında mihrap saçağına kadar uzanan birer plaster yer almaktadır. Bu plasterler ana niş kemerinin üzengi noktalarında basit birer başlıkla bölünmüştür. Plasterlerin başlıktan aşağısında kalan yüzeyleri dilimli, üst kısımları ise düzdür. Üstteki plasterler alt bölümdekiler gibi birer basit başlıkla sona ermektedir. Çeyrek küre şekilli bir kavsara ile örtülü olan ana niş yuvarlak kemerlidir. Kemer köşelikleri, üstteki plasterlerin yüzeyi, üzengi noktaları üzerinde yer alan başlıkların yüzeyi ve ana niş dip duvarı kalemîşi süslemelere sahiptir ¹⁹⁰.

Minber

Ahşap minber harimin güneybatı köşesinde (Fot.15). Minber açıklığının bir kapısı yoktur. Birer dik üçgenden oluşan iki yandaki aynalıklar ince çıtalarla çerçevelenmiştir. Aynalığın merkezine çok kollu bir yıldız yerleştirilmiştir. Köşkün alt bölümünde tek kapaklı bir dolap yer almaktadır. Köşk bölümünün güney cephesine minareye çıkılan bir giriş yerleştirilmiştir.

¹⁹⁰ Süslemeler hakkında daha detaylı bilgi için bk. bu çalışmada s. 77.

Süslemeler

Ahşap Süslemeler

Tavanın orta bölümündeki çökertmenin içine yerleştirilen göbek, bir daireden çıkan her biri bir stilize palmet ya da eli belinde benzeri on dört ahşap parçadan oluşan bir süslemeyle doldurulmuştur. Ahşap parçaların merkezdeki daireyle birleştiği noktalarda kalp sembolüne benzeyen boşluklar oluşturulmuştur.

Taş Süslemeler

Giriş açıklığı kemeri, kuzey-batıdaki pencere ve güney cephedeki iki pencerenin kemer kilit taşları yüzeyine birer palmet kabartması işlenmiştir (Fot.16,17). Giriş açıklığı kemeri üzerindeki palmet zamanla deforme olsa da, penceredekiler iyi durumdadır.

Kalemişi Süslemeler

Mihrabın iki yanındaki şeritler kavsara başlangıcı hizasında ve saçağın iki köşesinde dikdörtgen birer başlık benzeri unsurla hareketlendirilmiştir. İki yandaki şeritlerin yüzeyleri ve niş köşelikleri kalemişi süslemelerle doldurulmuştur. Ana niş dip duvarında büyük oranda tahrip olduğu görülen kalemişi bir perde motifi dikkati çekmektedir. Geç dönem Batı Anadolu camilerinde karakteristik bir süsleme ögesi olan perde motifi¹⁹¹ *Ödemiş/Bademli Kılıczade Mehmet Ağa Camii* (1811)¹⁹² *Altınova/Ayvalık Hacı Bayram Camii* (1490-91)¹⁹³ gibi yapılarda da karşımıza çıkmaktadır. Kalemişi süslemeler çeşitli palmetlerden ve kıvrım dallardan oluşmaktadır.

¹⁹¹ Daha fazla bilgi için bk. Sözen- Arık 1976: 304.

¹⁹² Daha fazla bilgi için bk. Kuyulu 1994: 147-158.

¹⁹³ Daha fazla bilgi için bk. Ersoy 1992: 39.

Kitabeler ve Tarihlendirme

Adeyze Cami, enine dikdörtgen planlı ve ahşap tavanlı olması bakımından *Konya/Doğanhisar Çarşı Camii* (1521)¹⁹⁴, *Manisa Arapalanı (Defterdar Mahmut Efendi) Camii* (1582)¹⁹⁵, *Safranbolu Dişçi Camisi* (1719)¹⁹⁶, *Ankara Yeşil Ahi Cami* (17.yy.)¹⁹⁷, *Tire Hisarlık Köyü Camii* (1782)¹⁹⁸, *Sivas Hacı Zahit Camii* (18.yy.)¹⁹⁹, *İzmir/Ödemiş Ulu Camii* (1856)²⁰⁰, *Sivas Çekiç Camisi* (1862)²⁰¹, *İzmir/Bergama Selimiye Camii* (1890-1891)²⁰², *İzmir Natürzade Camii* (1874)²⁰³, *Muğla Saburhane Camii* (19.yy.)²⁰⁴ benzerdir.

18.yy. başlarından itibaren, Orta ve Batı Anadolu'da kalemişi süslemelerin yer aldığı camiler sıkça görülmektedir. Özellikle, Denizli²⁰⁵ ve Afyon'un Denizli'ye yakın köylerinde karşılaştığımız kalemişi süslemeler, Adeyze Camii'nin mihrabında da karşımıza çıkmaktadır. *Denizli/Çivril Savran Köyü Camii* (18.yy.)²⁰⁶, *Denizli/Baklan Bogaziçi Kasabası Eski Camii* (1802)²⁰⁷, *Afyon/Dazkırı Çiftlik Köyü Camii* (1887)²⁰⁸, *Afyon/Başmakçı Recep Bey Camii* (1892)²⁰⁹ ve *Afyon/Dazkırı Kızılören Köyü Camii* (1894)²¹⁰, bu yörede bilinen örneklerden bazılarıdır.

Yapıda bir inşa kitabesi yoktur.

1649 tarihli sicil kayıtlarında yapının, mescit olarak Mollabahşi adlı bir hayırsever tarafından yaptırıldığı yazmaktadır²¹¹. Ana giriş kapısı üstünde mermer bir

¹⁹⁴ Daha fazla bilgi için bk. Toktaş 2016: 29-24.

¹⁹⁵ Daha fazla bilgi için bk. Acun 1999: 210-214.

¹⁹⁶ Daha fazla bilgi için bk. Eryüksel 2005: 33-43.

¹⁹⁷ Daha fazla bilgi için bk. Öney 1971: 81,82.

¹⁹⁸ Daha fazla bilgi için bk. Deniz 1994: 119-121.

¹⁹⁹ Daha fazla bilgi için bk. Ünsal 2006: 120-125.

²⁰⁰ Daha fazla bilgi için bk. Daş 2016: 157-175.

²⁰¹ Daha fazla bilgi için bk. Ünsal 2006: 174-177.

²⁰² Daha fazla bilgi için bk. Ersoy 1989: 75-77.

²⁰³ Daha fazla bilgi için bk. Polat 2011: 138-141.

²⁰⁴ Daha fazla bilgi için bk. Ekmekçi 2014: 49-52.

²⁰⁵ Denizli'deki ahşap camiler hakkında daha fazla bilgi için bk. Çakmak 1991: 28-103.

²⁰⁶ Kalemişi Süslemeler hakkında daha fazla bilgi için bk. Çakmak 1991: 46-55.

²⁰⁷ Kalemişi Süslemeler hakkında daha fazla bilgi için bk. Çakmak 1991: 28-46

²⁰⁸ Kalemişi Süslemeler hakkında daha fazla bilgi için bk. Daş 1995: 1-12

²⁰⁹ Kalemişi Süslemeler hakkında daha fazla bilgi için bk. Daş 1991: 119-132.

²¹⁰ Kalemişi Süslemeler hakkında daha fazla bilgi için bk. Daş 1995: 1-12

²¹¹ Karazeybek, Polat, Ilgar 2005: 97, dipnot 82.

levha üzerine yazılmış bir onarım kitabesi bulunmaktadır (Fot.18). Kitabenin üçüncü satırının baş kısmı tahrip olmuştur.

Kitabenin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:²¹²

1- “*İnne’s-salâte kânet ale’l mü’minîn kitâben mevkûtan*”

2- *Sâhibü’l-hayrât ve’l-hasenât hânedan-ı kadîm Hacı Ali-zâde*

3- *Hacı Mustafa Ağa Hamdullâh Te’âlâ sene 1247 Ketebehû Mehmed Emîn Errâsihu*

Kitâbede, H. 1247(M.1831-32) yıllarında Hacı Ali-zâde Hacı Mustafa Ağa ifadesi yer almaktadır. Bu ifadeden yola çıkılarak caminin bu kişi tarafından tamîr ettirilmiş olabileceği söylenebilir²¹³.

20.yy. başlarında yanan camide zamanla önemli yenilemeler ve ilaveler yapılmıştır²¹⁴. 1955 yılında kadınlar mahfilinin tavanı ve 1989 yılında da taban tahtaları yenilenmiş ayrıca demir kapısı yapılmıştır²¹⁵. 1984 yılında yapının çatısı onarılmış ve boyanmıştır²¹⁶.

²¹² Nisa (4) 103. Âyet. “Çünkü namaz mü’minler üzerine vakitli olarak farz olmuştur”. İzmirli 2017: 127.

²¹³ Kitabe ile ilgili teknik bilgiler hakkında daha fazla bilgi için bk. Altuğ 2006: 42-45.

²¹⁴ Karazeybek, Polat, Ilgar 2005: 97.

²¹⁵ Karazeybek, Polat, Ilgar 2005: 97.

²¹⁶ Topbaş 1991.

BİBLİYOGRAFYA

- Acun, H.** (1999). *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Ankara.
- Altuğ, O.** (2006). *Afyonkarahisar Yapı Kitabelerinde Hat Sanatı*, (Çanakkale 18 mart Üniv. Sos. Bil. Enst., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale.
- Aygen, M.S.** (1973). *Afyonkarahisar Camileri*, Afyonkarahisar.
- Çakmak, Ş.** (1991). *Denizli İlindeki Türk Anıtları(Camiler)* , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Daş, E.** (1991). ‘*Başmakçı (Afyon) Recep Bey Camii*’, 2. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyum Bildileri’, Afyon 1991, s. 119-132, Afyonkarahisar.
- Daş, E.** (1995). ‘*Dazkırı Yakınlarında Yayınlanmamış Ahşap Destekli İki Köy Camii*’, 9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, Cilt 2, s. 1-12, Ankara.
- Daş,E.** (2016). *Ödemiş Ulu Camii*, Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Dergisi, XXV., İzmir.
- Deniz, B.** (1994). “*Tire Köylerinde Mimari (Cami, Türbe ve Çeşmeler)*”, Türk Kültüründe Tire, Ankara.
- Ekmekçi, A.** (2014). *Muğla Cami ve Mescitleri*, (Pamukkale Üniv. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) , Denizli.
- Ersoy, B.** (1992). “*Altınova (Ayvalık) Tarihine Ait Bazı Notlar ve Yöredeki Mimari Eserler*”, *Kültür ve Sanat*, 4(13), s. 38 -43. Altınova.
- Eryüksel, E.** (2005). *Safranbolu Şehrinde 17-19. yy. Osmanlı Camileri*, (Gazi Üniv. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) , Ankara.
- İzmirli, İ.H.** (2017). *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümesi*, İstanbul.
- Karazeybek, ve diğerleri.** (2005) *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri* , I. Cilt, Afyon.
- Öney, G.** (1971). *Ankara'da Türk Devri Yapıları*, Ankara.
- Polat, S.** (2011). *İzmir'deki Geç Dönem Osmanlı Camileri*, (Selçuk Üniv. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Topbaş, A.** (1991). ‘*Afyonkarahisar Camileri: Adayze Camii*’, Afyon Zafer Gazetesi, 02.04.1991.
- Ünsal, M.** (2006). *Sivas İl Merkezindeki Osmanlı Camileri*, (Erciyes Üniv. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri.

Fot. 1- Batı cephe.

Fot. 2- Ana giriş kapısı.

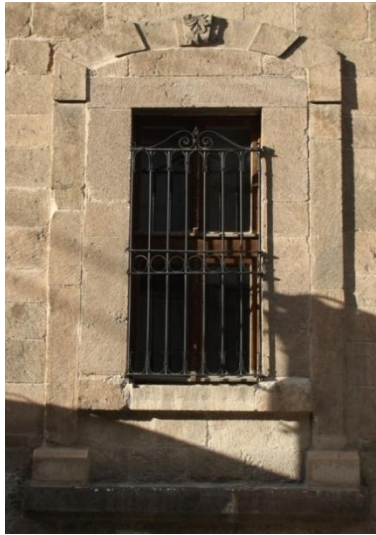
Fot. 3- Giriş kapısı kemerinin kilit taşıındaki palmet süsleme.

Fot. 4- Kadınlr mahfili kapısı.

Fot.5- Batı cephedeki pencere.

Fot.6- Güney cephedeki pencere.

Fot.7- Minare gövdesi ve yivli bilezik.

Fot.8- Şerefe korklukları, petek, külah ve âlem.

Fot.9- Harim.

Fot.10- Destekler.

Fot.11- Kadınlar mahfili.

Fot.12- Ahşap tavan.

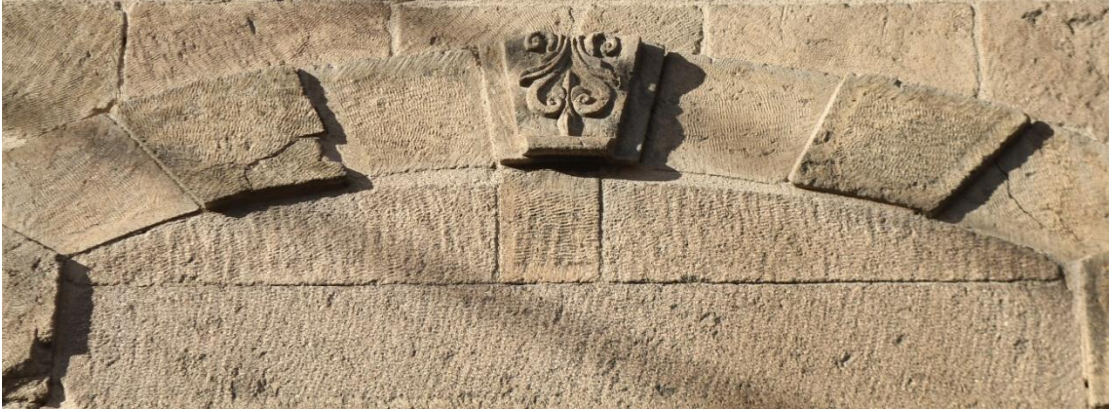
Fot.13- Tavan merkezindeki ahşap pano.

Fot.14- Mihrap.

Fot.15- Minber

Fot.16- Güney cephede kilit taşı yüzeyindeki palmet.

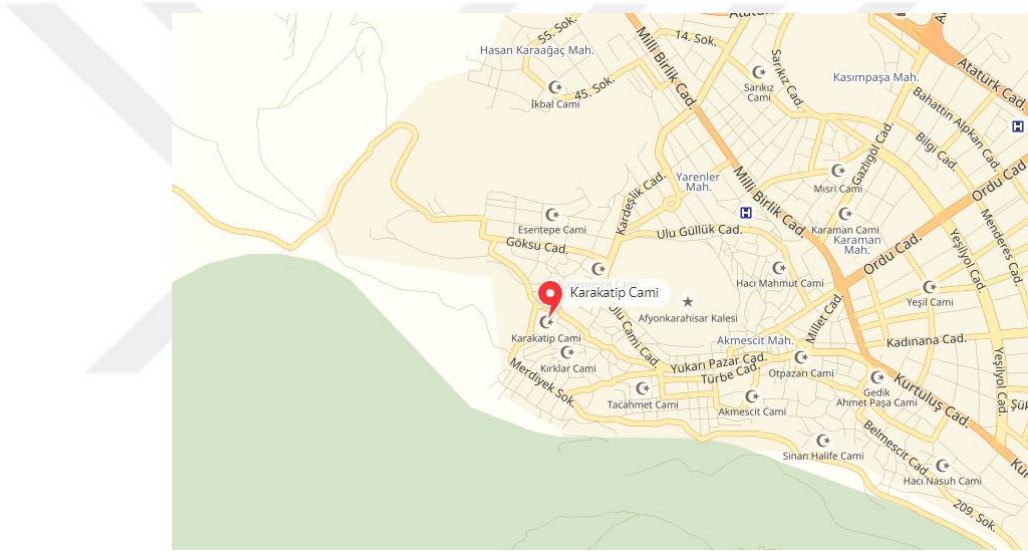
Fot.17- Batı cephede kilit taşı yüzeyindeki palmet.

Fot.18- Onarım kitabesi.

2.4. KARAKATİP CAMİİ

Yapı, Kara Kâtip Camii Sokağı ile Kara Kâtip Taşpınar caddesinin kesiştiği köşede oluşan küçük bir meydanın batısında yer almaktadır (Şek. 1, Fot.1). Güney ve batı cephesi bir konutla kapatılmış, doğu duvarına ise bir çeşme yerleştirilmiştir.

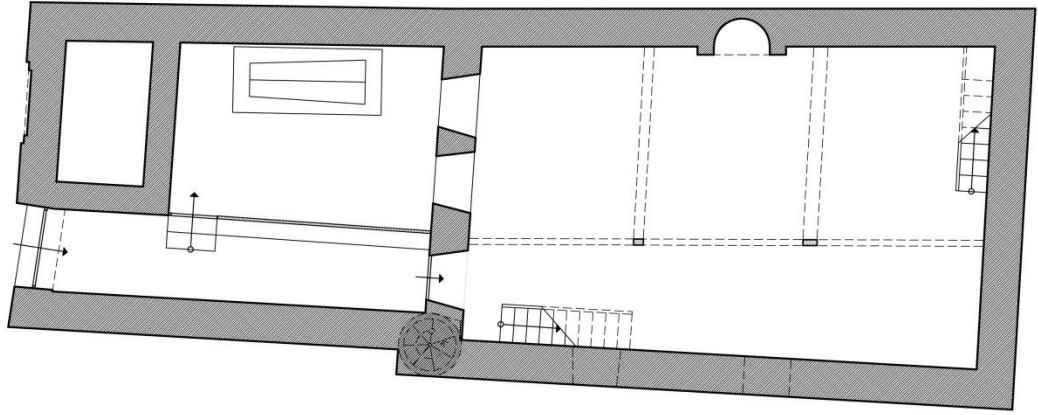
Şek. 1: Karakatip Camii konumu (kaynak: google earth).

Mimari Özellikler

Plan Özellikleri

Cami, enine dikdörtgen planlıdır. Yapının meydana bakan doğu cephesinde bir çeşmesi bulunmaktadır. Kuzeydoğu köşedeki bir ön mekân gibi tasarlanmış dar bir koridora ulaşılmaktadır. Bu koridorun güneyindeki girişten, içinde bir mezar bulunan bölüme²¹⁷, batıdaki girişten ise harime geçiş sağlanmaktadır. Minare, caminin kuzeydoğu köşesindedir. Harimin kuzeyinde bir kadınlar mahfili bulunmaktadır (Şek.2).

²¹⁷ Çeşitli kaynaklarda mezarda camiye adını veren ‘Karakatip’ adlı bir kişinin yattığı söylenmektedir. Mezarın üzerinde herhangi bir mezar taşı ya da yazı yoktur. Bu mekânla ilgili bilgi için bk. Karazeybek, Polat, Ilgar 2005: 182. Topbaş 1991.

Şek. 2: Karakatip Camii, plan.

Meydana bakan doğu cephenin kuzey köşesinde yuvarlak kemerli bir niş içinde, iki kanatlı ahşap kapısı olan bir giriş bulunmaktadır. Çift kanatlı kapının her iki kanadı üzerine alt ve üst sıralarda aynı karakterde ikişer pano yerleştirilmiştir. Alttaki panolar üst panolara göre daha büyük tasarlanmıştır. Kapının güneyinde aynı adla anılan mahalle çeşmesi vardır. Çeşme nişinin dip duvarına bir kitabe yerleştirilmiştir (Fot.2)²¹⁸.

Harimin girişinde, iki yekpare kanattan oluşan, yüzeylerinde süsleme görülmeyen bir kapı bulunmaktadır. Kapının güneyinde üzeri tamamen sıvanarak kapatılmış, büyük oranda duvar içine gömülü devşirme bir sütun parçası görülmektedir (Fot.3).

Yapının doğu ve kuzey cephesinde ahşap saçaklar bulunmaktadır.

İnşa Malzemesi

Duvarları içte ve dışta sıvalı olduğu için inşa malzemesi anlaşılamamaktadır.

²¹⁸ Çeşme ve kitabe hakkında daha detaylı bilgi için bk. Daş 1997: 80

Pencere Açıklıkları

Doğu ve kuzey cephede ikişer, güney cephede bir olmak üzere yapıda toplam beş pencere açıklığı görülmektedir. Dikdörtgen şekilli olan pencere açıklıkları ahşap sövelidir (Fot.4).

Minare

Yapının kuzeydoğu köşesinde yer alan minare, cephe duvarına bitişiktir (Fot.5). Kesme taş malzemeli kaidenin üst bölümü aşağı doğru kavisli ve dışa çıkıntılıdır (Fot.6). Kaideden tuğla gövdeye, aşağı doğru kavisli bir silme ve köşelerde harçtan yapılmış bir üçgen kuşakla geçiş sağlanmıştır (Fot.7). Minarenin gövdesi tamamen tuğladan örülmüştür (Fot.8). Gövde başlangıcında dikdörtgen kesitli yüzeyleri süslemesiz bir bilezik, çatı seviyesinde ve şerefenin üç tuğla sırası alt kesiminde firuze renkli birer çini şerit yer almaktadır (Fot.9). Şerefe altı, altı sıra tuğladan oluşan testere dişi dizileriyle doldurulmuştur (Fot.10). Metal bir korkuluğa sahip olan şerefe korkuluğunun alt kesimiyle testere dişi dizilerinin üst kısmında gövdede görülen firuze renkli çini şerit tekrarlanmıştır. Tuğla malzemeli silindirik peteğin çapı gövdeden daha dardır (Fot.11). Şerefe girişinin üstünde bir sıra firuze renkli şerit daha yerleştirilmiştir. Aşağı doğru kavisli bir sıra taş silme ile çokgen külaha geçilmektedir. Külah, alem ve üzerindeki hilalle son bulmaktadır (Fot.11).

Minare kapısı, kadınlar mahfilinin kuzeydoğu köşesinde, ahşap malzemeli ve tek kanatlıdır.

Harim

Harim, doğu-batı yönlü dikdörtgen bir plana sahiptir (Fot.12). Mihrap duvarına dik uzanan üç sahindan oluşmaktadır. Tavan, kadınlar mahfilini de taşıyan altta ve üstte iki ahşap destek, bu desteklerin üzerine yerleştirilmiş yastıklar ve kuzey-güney doğrultusunda duvardan duvara uzanan iki kirişle taşınmaktadır (Fot.13). Destekler, doğrudan yapının zeminine oturmakta ve üzerlerinde süslemesiz yastıklar

bulunmaktadır (Fot.14). Yastıklar, ortada dikdörtgen şekilli bir alan ve iki yanda ikişer üçgen yüzeyli oyuntu ve dış bükey kavisli bir silmeden oluşmaktadır.

Harimin tüm duvarları yerden 1.20cm. yüksekliğinde iki renkli afyon mermeriyle, yakın dönemde yapılmış bir onarımda kaplanmıştır. Ahşap tavan üç bölüme ayrılmıştır (Fot.15). Düz bir silmeyle duvardan tavana geçiş sağlanmıştır. Dikdörtgen tavanın yüzeyi kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen çökertmelerle hareketlendirilmiştir.

Harimin kuzey bölümünde yer alan kadınlar mahfili, ahşap destekler ve kuzey duvarı tarafından taşınmaktadır (Fot.16). Mahfilinin önü ahşap bir kafesle kapatılmıştır.

Mihrap

Mihrap yapının güney duvarının ortasındadır. Tamamen mermerle kaplanmış olan niş, yapının duvarlarındaki mermer süpürgelikle aynı tarihte yapılmış olmalıdır (Fot.17). Çeyrek küre şekilli bir kavsara ile örtülü olan ana niş gemi teknesi kemerlidir. Ana niş dip duvarı sekiz kenarlıdır. Niş ve kavsara içinde herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Mihrap alınlığındaki kitabede Ali İmran Suresi'nin otuz yedinci ayeti yazılıdır²¹⁹.

Minber

Güney-batı köşede sekiz basamaklı demir doğrama iskeletli, aynalık ve korkuluğu ferforje bir minber bulunmaktadır (Fot.18).

Süslemeler

Yapıda herhangi bir süsleme yoktur.

²¹⁹ 'Zekeriya mabette onun yanına her girişinde ' anlamındaki 'kullema dehale aleyhe zekeriyal mihrap ' yazılıdır. Ayet için bk. İzmirli 2017: 86.

Kitabeler ve Tarihlendirme

Karakatip Camii, ahşap destekli, ahşap tavanlı ve mihrap duvarına dik uzanan üç sahnalı oluşu bakımından bu çalışma kapsamında incelediğimiz Cürcani Cami'ne benzemektedir²²⁰. Ancak, Karakatip Camii, Cürcani Camiye göre daha küçük boyutlarda inşa edilmiştir. Burmalı Cami ve Cürcani Cami'nde görülen dört ahşap destek Karakatip Camii'de iki adettir. Bu durum muhtemelen yapının daha küçük boyutlarda olmasıyla ilişkilendirilebilir.

Yapıda kullanılan süslemeler, teknik ve malzeme bakımından önemli özelliklere sahip değildir. Mihrap, destek, yastık ve tavanda profilli basit silmeler görülmektedir.

Yapıda inşa kitabesi yoktur.

Cami vakıflarıyla ilgili olarak sicil kayıtlarında geçen ve tespit edilebilen en eski kayıt 1666 tarihini içerdiğinden²²¹ caminin bu tarihten önce yapılmış olabileceği söylenebilir. 1575 Tarihli Tahrir Defteri'nde aynı adla anılan mahalle olmasına karşılık mescitten bahsedilmemektedir²²². Caminin doğu duvarına bitişik çeşmenin ana niş dip duvarındaki kitabesinde, 1785 yılında yapıldığı yazılıdır²²³. Caminin doğu duvarı üzerinde bulunan çeşmenin üzeri sıvalı olmakla beraber tamamen kesme taşlarla inşa edildiği anlaşılmaktadır. Ancak, cami duvarlarının kalın sıva tabakası nedeniyle inşa malzemesi görülememektedir. Bu nedenle çeşmenin inşa edildiği tarihte caminin varlığına dair bir bilgiye ulaşılamamaktadır.

1953 yılında Sabık Meb'us Kahveci Zade Erkan-ı Harb Miralayı Musa Kazım Tunç tarafından damı, çatısı ve minaresi tuğla malzemeyle tamir ettirilmiştir²²⁴.

Cami, 1967-68 yıllarında tamir görmüş ve düz toprak damı kırma çatıya çevrilmiş; tahta minaresi, kaidesi kesme taştan, gövde ve peteği tuğladan olmak üzere

²²⁰ Ayrıntılı bir karşılaştırma için bk. bu çalışmada s.65-66.

²²¹ Karazeybek, Polat, Ilgar 2005: 182, dipnot 665.

²²² Karazeybek, Polat, Ilgar 2005: 182.

²²³ Çeşme ve kitabe hakkında daha detaylı bilgi için bk. Daş 1997: 80

²²⁴ Atabek 1997: 153.

yeniden yapılmıştır²²⁵. Aynı onarım sırasında, mermer mihrap, demir doğrama minber ve harim duvarlarındaki mermer kaplama yapıya eklenmiştir²²⁶.

Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak bugünkü yapının, sicil kayıtlarında yer alan 1666 tarihinden kısa bir süre önce, muhtemelen 17.yy.ın ortalarında inşa edilmiş olmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA

Aygen, M.S. (1973).

Daş, E. (1997).

Gönçer, S. (1991).

İzmirli, İ.H. (2017).

Karazeybek, M.ve diğerleri, (2005). *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*, I. Cilt, Afyon.

Topbaş, A. (1991).

Afyon şer'iyye sicili. 547.

Afyonkarahisar Camileri, Afyonkarahisar.

Afyon'daki Türk Anıtları, Ege Üni, Sos. Bil. Ent. ,
Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Afyon İli Tarihi, C.2, İzmir.

Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümesi, İstanbul.

Afyon Camileri, Afyon Zafer Gazetesi,
Afyonkarahisar.

²²⁵ Topbaş 1991.

²²⁶ Topbaş 1991.

Fot.1- Doğu cephe.

Fot.2- Giriş kapısı.

Fot.3- Harim giriş kapısı.

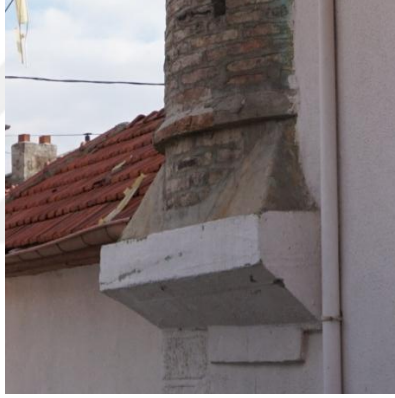
Fot.4- Kuzey cephe.

Fot.5- Minare.

Fot.6- Minare kaidesi.

Fot.7- Kaideden gövdeye geçiş.

Fot.8- Minare gövdesi.

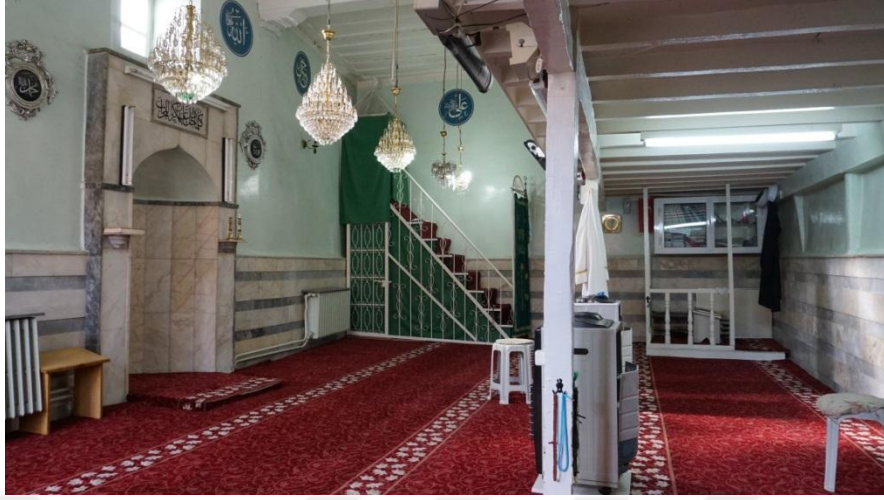
Fot.9- Çini şerit.

Fot.10- Şerefe altı.

Fot.11- Petek, külah ve alem.

Fot.12- Harim.

Fot.13- Ahşap destek.

Fot.14- Ahşap yastık.

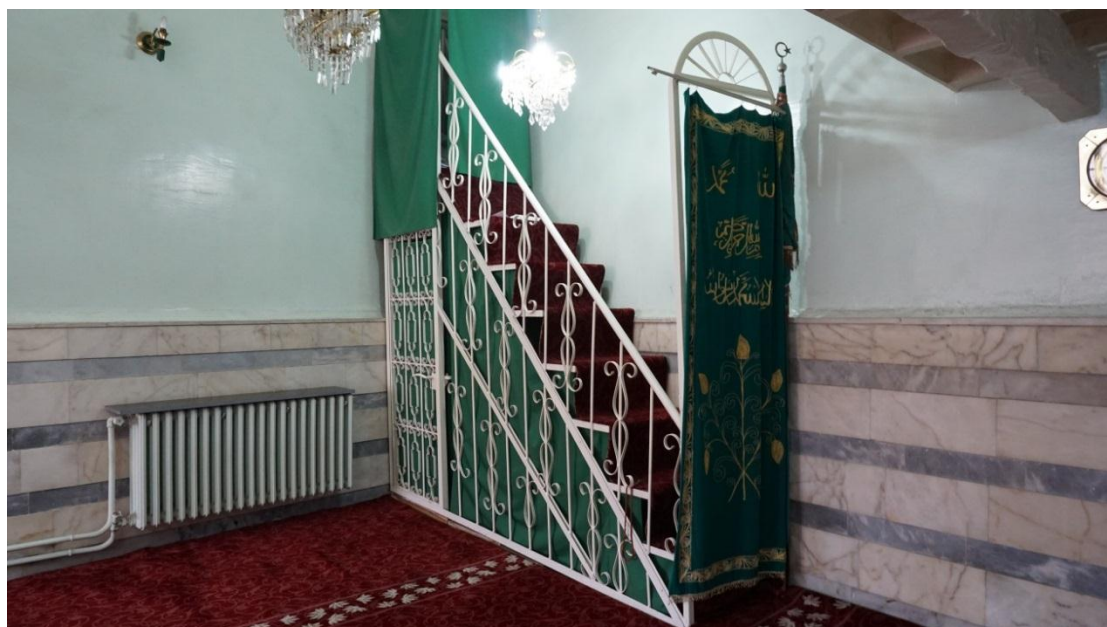
Fot.15- Ahşap tavan.

Fot.16- Kadınlar mahfili.

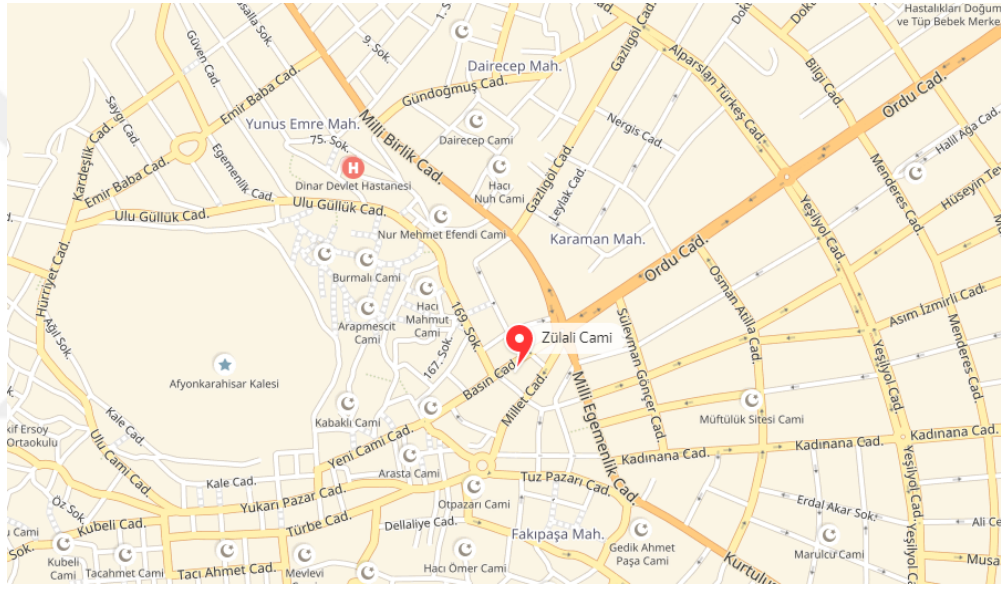
Fot.17- Mihrap.

Fot.18- Minber.

2.5. ZÜLALİ CAMİİ

Zülali cami, Umurbey Mahallesi Zülali Cami Sokak üzerinde yer almaktadır. Doğu, batı ve kuzey cephesi sokak, güney cephesi dükkânlarla çevrilidir (Şek. 1).

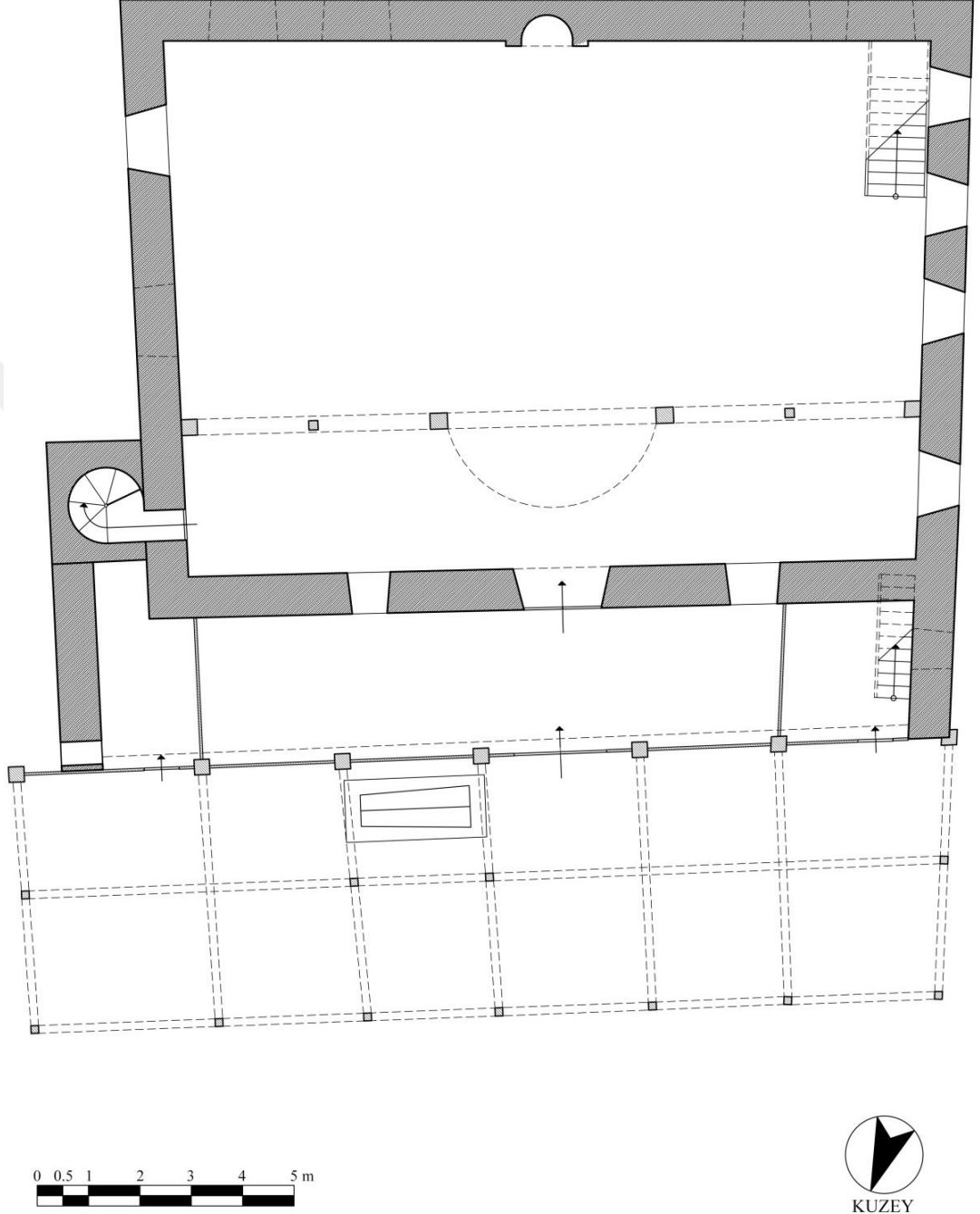
Şek. 1: Zülali Camii konumu. (kaynak: google earth).

Mimari Özellikler

Plan özellikleri

Doğu-batı yönlü dikdörtgen bir plana sahip olan yapı ahşap tavanlıdır. Kuzeyinde bir avlusu bulunmaktadır. Avluda, camiye yaptırdığı düşünülen Yusuf Zülali'nin mezarı bulunmaktadır. Bu cephede yakın zamanda eklenmiş ahşaptan revaklı bir bölüm bulunmaktadır (Fot.1). Minare kuzey-doğuda yer almaktadır. Kuzey cephede tek birimli bir son cemaat yeri ve kadınlar mahfili bulunmaktadır.

Kuzey cephede yer alan dikdörtgen şekilli iki giriş açıklığının herhangi bir özelliği yoktur. Kuzeybatıda yer alan kapı harime, kuzeydoğudaki ise kadınlar mahfiline açılmaktadır (Şek.2).

Şek.2- Zülali Camii, plan.

İnşa Malzemesi

Yapının duvarları içte ve dışta sıvalı olduğu için inşa malzemesi anlaşılamamaktadır. Harimin kuzey doğu köşesindeki duvar kalıntısı yapının, düzgün kesme taşlarla inşa edilmiş olabileceğini izlenimi vermekte ancak bu duvar kalıntısı minarenin kaidesine aittir (Fot. 2).

Pencere Açıklıkları

Kuzey cephede altı, güney cephede dört, doğuda alt ve üstte birer ve batıda dördü alt biri üst sıra olmak üzere yapıda toplam on yedi pencere açıklığı bulunmaktadır. Tüm pencereler dikey dikdörtgen şekillidir (Fot.3).

Minare

Minare, kuzey doğuya yakın bir konumdadır. Saçak seviyesine kadar yükselen kaide kesme taşlarla inşa edilmiştir (Fot.4). Minarenin gövdesi tamamen tuğladan örülmüştür. Şerefe altı iç bükey kavisli iki sıra kesme taştandır. Şerefe metal bir korkuluğa sahiptir. Tuğla malzemeli silindirik peteğin çapı gövdeden daha dardır. Minare, külah ve üç boğumdan oluşan alem üzerinde hilalle son bulmaktadır (Fot.5).

Harim

Harim, doğu-batı yönlü dikdörtgen bir plan şemasına sahiptir (Fot.6). Tavan, kadınlar mahfilini de taşıyan dört ahşap destek ve cephe duvarları tarafından taşınmaktadır. Bu desteklerin iki uçta yer alanları duvar içindedir. Kadınlar mahfili, son cemaat yerinin kuzey üst duvarı kaldırılarak genişletilmiştir. Genişletilen bu bölümün ortasında altı ahşaptan destek ve basit şekilli yastıklar bulunmaktadır. Harimde yer alan birinci sıradaki destekler, şekilleri onarımlar sırasında bozulmuş kemerler aracılığıyla tavana bağlanmaktadır (Fot.7). Mahfilin orta bölümü, bu tür yapıların pek çoğunda görülen balkonumsu çıkıntının aksine kuzey istikametinde yarım daire şekilli oyuntuya

sahiptir. Mahfil, yaklaşık yarım metre yüksekliğinde ahşap korkuluklarla harimden ayrılmıştır (Fot.8).

Harimin doğu, batı ve güney duvarı yerden yaklaşık yarım metre yüksekliğe kadar, yakın zamanda ahşapla kaplanmıştır.

Ahşap tavan tek bölümden oluşmaktadır. Son onarımda tamamen yenilediği anlaşılan dikdörtgen tavanın yüzeyi kuzey-güney doğrultusunda uzanan ince şeritlerle hareketlendirilmiştir (Fot.9).

Mihrap

Yapının güney duvarının ortasında bulunan mihrap nişi daire kesitlidir (Fot.10). Yapı ile çağdaş olmayan mihrabın herhangi bir süslemesi yoktur. Mihrap alınlığında dini içerikli bir yazı şeridi bulunmaktadır.

Minber

Ahşap minber harimin batı duvarına bitişiktir (Fot.11). Minber açıklığının bir kapısı yoktur. Birer dik üçgenden oluşan iki yandaki aynalıklar ince çıtalarla çerçevelenmiştir. Silmelerle belirlenmiş dikdörtgen çerçeve içindeki süpürgelik, beş eşit parçaya bölünmüş en kuzeydeki bölümün içi düz diğerleri dekoratif kemerli süslemelerle doldurulmuştur. Merdiven korkuluklarının içi 'S' şeklinde yerleştirilmiş ahşap parçalarla hareketlendirilmiştir.

Süslemeler

Yapıda herhangi bir süsleme yoktur.

4. Kitabeler ve Tarihlendirme

Yapı, dikdörtgen planlı ve ahşap tavanlı olması bakımından bu çalışma kapsamında incelediğimiz *Adeyze Camii*'ne benzemektedir²²⁷. Ancak *Zülali Camii*'nde

²²⁷ Daha detaylı bilgi için bk. bu çalışmada s.78.

görülen son cemaat yeri uygulaması *Adeyze Camii*'nde görülmemektedir. Anadolu'da erken tarihli örneklerde son cemaat yeri; ya tamamen dışa kapalı, ya da harim duvarları uzatılarak son cemaat yerinin kısa kenarları kapatılmıştır²²⁸. *Sivrihisar Mülk köyü Camii* (1247)²²⁹ son cemaat yeri tamamen kapalı; *Sivrihisar Gecek Köyü Camii* (13.yy.)²³⁰, Akşehir Taş Medrese Mescidi'nde (1250)²³¹ son cemaat yerinin yan kenarları kapalıdır. Anadolu'da, son cemaat yeri uygulaması olan diğer ahşap destekli/tavanlı yapılara, *Kastamonu/Kasabaköy Mahmut Bey Camii* (1366)²³², *Konya Kadınhanı Hacı Mehmetli Camisi* (1516)²³³, *Burdur Dengere Köyü Camii* (16.yy.)²³⁴, *Denizli/Boğaziçi Kasabası Eski Camii* (1774)²³⁵, *İzmir/Ödemiş Ulu Camii* (1856)²³⁶, *Konya/Sarayönü Küçük Ali Oğlu Camii* (1861)²³⁷ ve *Afyon/Sandıklı Hamamönü Camii* (19.yy.)²³⁸ örnek gösterilebilir.

Ahşap desteklerin kemerlerle birbirine bağlanmış olması bakımından, *Niğde Sungur Bey Camii* (1335)²³⁹, *Seydişehir Seyit Harun Camii* (16.yy.)²⁴⁰, *Denizli/Boğaziçi Kasabası Eski Camii* (1774) gibi yapılarla benzerdir. Bu örneklerden Niğde Sungur Bey Camii'nde destekler birbirine yuvarlak kemerle bağlanmıştır. Seydişehir Seyit Harun Camii'nde ise kemerler Bursa Tipi şeklindedir. Zülali Camii'ndeki ahşap tavanı taşıyan kemerlerin formları onarımlar sırasında bozulmuştur, özgün halleri hakkında da bir bilgi yoktur.

Yapıda bir inşa kitabesi yoktur.

Çeşitli yayınlarda yapının Yusuf Zülali adlı bir kişi tarafından yaptırıldığı bu nedenle bu kişinin adıyla anıldığı söylenmektedir²⁴¹. Vakıf kayıtlarında 'Zülali

²²⁸ Ünal 2001: 87.

²²⁹ Plan için bk. İter 1980: 1349, plan I.

²³⁰ Plan için bk. Kızıltan 1958: s 28, plan 2.

²³¹ Plan için bk. Dilaver 1971: şek. 7.

²³² Daha detaylı bilgi için bk. Akok 1946: 295.

²³³ Daha detaylı bilgi için bk. Toktaş 2016: 38-42.

²³⁴ Daha detaylı bilgi için bk. Erken 1977: 401.

²³⁵ Daha detaylı bilgi için bk. Çakmak 1991: 26-45.

²³⁶ Daha detaylı bilgi için bk. Daş 2016: 157-175.

²³⁷ Daha detaylı bilgi için bk. Duran 1988: 50-51.

²³⁸ Daha detaylı bilgi için bk. Daş 2012: 216-218.

²³⁹ Daha detaylı bilgi için bk. Akmayalı 1985: 174.

²⁴⁰ Daha detaylı bilgi için bk. Ünal 1983: 46.

²⁴¹ Karazeybek, Polat, Ilgar 2005: 249.

Efendi'nin yaptırdığı Mescid-i Şerif diye adı geçmektedir²⁴². Ancak caminin hangi tarihte yaptırıldığı tespit edilememiştir. Sicil kayıtlarında cami ile ilgili en eski tarih 1692 yılına ait olup, bu kayıta 'Zülali Efendi Mescidi' ismi geçmektedir²⁴³.

S. Gönçer, önceden cami yanında bulunan Zülali Mektebi'nin Terzi Hacı Abdi tarafından 1666 yılında yaptırıldığını belirtmektedir²⁴⁴. Sıbyan mektebinin cami içerisinde ya da bitişiğinde olması, caminin de bu dönemde yapılmış olabileceğini düşündürmektedir. Caminin avlusunda herhangi bir tarihin belirtilmediği bir mezar bulunmaktadır. Bu mezarın Şair Yusuf Zülali'ye ait olduğu iddia edilmektedir. Eğer bu doğru ise yapı, Yusuf Zülali'nin ölüm tarihi olan 1692 tarihinde ²⁴⁵ inşa edilmiş olabileceği fikrini vermektedir.

Giriş kapısı üzerinde, mermer bir levha üzerine yazılmış bir onarım kitabesi vardır.

Kitabenin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

1- *Pâdişah Sultan Hamîd devridir devr-i safâ/ Oldu hep vîrâne ma'mûr tâbi'-i sâhibvefâ*

2- *İşte ez-cümle Zülâlî Câmî 'i dâr-ı felâh/ Mâ'bed oldu müslimîne bi-lûtf-ı zât-ı Hudâ*

3- *Kadri-i hilâfet asla kimseler ma'nî değil/ Muhterik olmuşdu bu câmî' mukaddem ez-kazâ*

4- *İttifak üzre ahâlî itdi sa'-y (u) gayreti/ Kıldılar ma'mûr bu mâ'bed-hâne-yi beyt-i Hudâ*

5- *Her kesân vüs'atince imdâd eyledi Allah için/ Buldular rızâ-i Rahmân dâr-ı dünyâ ve'l-bekâ*

6- *Sâhibü'l-hayrı Hudâ 'âlemde eksik itmesün/ Düşülür gufrâna mazhar bulunur Hak'dan rızâ*

7- *Feyzi 'yâ târih-i î'mârın teberrûk söyledim/ "Mescid-i ra'nâ yapıldı hân-gâh-ı evliyâ"*

8- *Fî sene 1300 Receb-i şerif gurre (8 Mayıs 1883)²⁴⁶*

²⁴² Karazeybek, Polat, Ilgar 2005: 249, dipnot 1047.

²⁴³ Karazeybek, Polat, Ilgar 2005: 249, dipnot 1048.

²⁴⁴ Gönçer 1991: 74.

²⁴⁵ Mahkeme kaydında Zülali Efendi'nin 1692 yılında Karahisar-ı Sahib'de öldüğü yazılıdır. Karazeybek, Polat, Ilgar 2005: 249, dipnot 1048.

²⁴⁶ Kitabe ile ilgili teknik bilgiler hakkında daha fazla bilgi için bk. Altuğ 2006: 129-132.

Kitâbeye göre 1883 yılında bir yangın sonrası yapının yeniden yapıldığı anlaşılmaktadır. Son mısradaki ebcedle tarih düşürülmüştür²⁴⁷.

İkinci Dünya Savaşı sırasında ihtiyaç nedeniyle askeri amaçlı depo olarak kullanılan cami²⁴⁸ 1965 ve 1990 yıllarında onarımdan geçmiştir²⁴⁹. 1965 yılındaki onarım sırasında ahşap olan zemin betonlanmış ve üzeri ahşapla kaplanmıştır²⁵⁰.

BİBLİYOGRAFYA

- Akmayalı, H.** (1985). *''Niğde Sungurbey Camii''*, Vakıflar Dergisi, XIX, Ankara.
- Aygen, M.S.** (1973). *Afyonkarahisar Camileri*, Afyonkarahisar.
- Daş, E.** (2012). *Sandıklı'da Türk Dönemi Anıtsal Örnekleri*, Sandıklı Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, İzmir s. 205-225. İzmir
- Daş, E.** (2016). *Ödemiş Ulu Camii*, Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Dergisi, XXV., İzmir.
- Dilaver, S.** (1971). *''Anadolu'daki Tek kubbeli Selçuklu Mescitlerinin Mimarlık Tarihi Yönünden Önemi''*, Sanat Tarihi Yıllığı, IV, İstanbul.
- Duran, R.** (1988). *Konya Sarayönü'nde Üç Ahşap Camii*, Vakıflar Dergisi, XX, Ankara.
- Gönçer, S.** (1991). *Afyon İli Tarihi*, C.2, İzmir.
- İlter, F.** (1980). *''Sivrihisar Yöresi Araştırmaları''*, Anadolu (Anatolia), XIX, s.1349, Ankara.
- Karazeybek, M., ve diğerleri,** (2005). *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*, I. Cilt, Afyon.
- Kızıltan, A.** (1958). *Anadolu Beyliklerinde Cami ve Mescitler*, İstanbul.
- Toktaş, G.** (2016). *Konya'daki Klasik Dönem Osmanlı Camileri*, (Selçuk Üniv. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Topbaş, A.** (1991). *''Afyonkarahisar Camileri: Zülali Camii''*, Afyon Zafer Gazetesi, 01.04.1991.
- Ünal, H.R.** (1976). *Seyit Harun Camii ve Önündeki Üç Kümbet*, Sanat Tarihi Yıllığı, VI.

²⁴⁷ Karazeybek, Polat, Ilgar 2005: 250.

²⁴⁸ Karazeybek, Polat, Ilgar 2005: 251.

²⁴⁹ Topbaş 1991, Aygen 1973: 81.

²⁵⁰ Aygen 1973: 81.

Fot.1- Kuzey cephe.

Fot.2- Kuzey doğu cephe. Minare giriş açıklığı.

Fot.3- Batı cephe.

Fot.4- Minare kaidesi.

Fot.5- Gövde, Şerefe, petek ve külah bölümleri.

Fot.6- Harim.

Fot.7- Kemer .

Fot.8- Kadınlar mahfili.

Fot.9- Ahşap tavan.

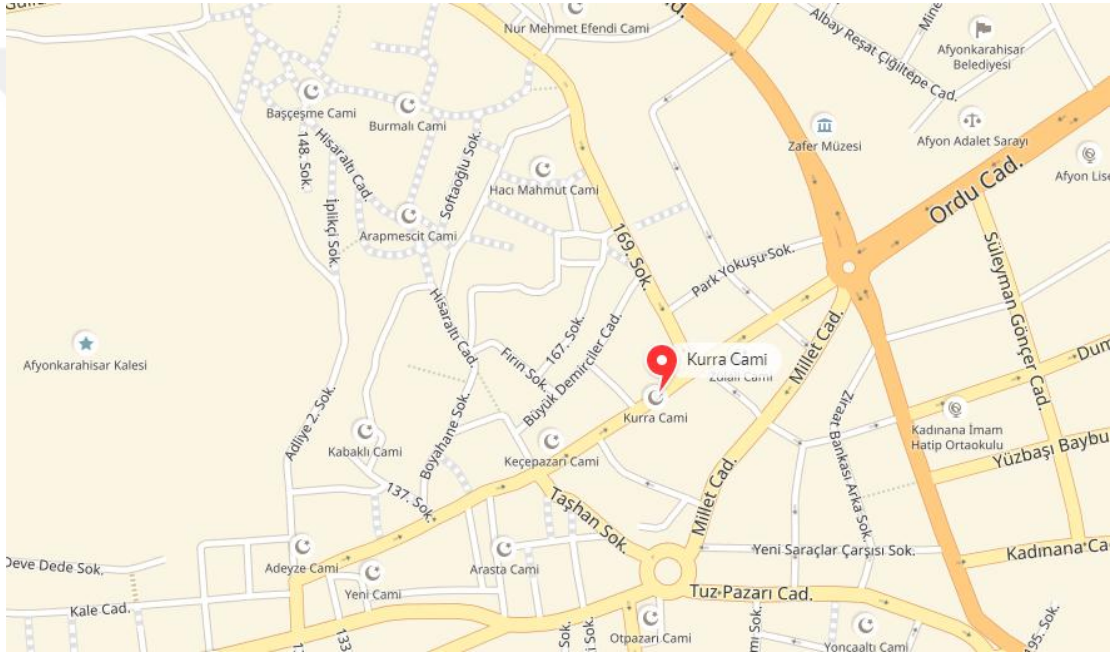
Fot.10- Mihrap.

Fot.11- Minber.

2.6. KURRA CAMİİ

Yapı, Umurbey Mahallesi'nde Basın Caddesi üzerinde yer almaktadır. Kuzey cephesinde bir sokak, doğu cephesinde de bir avlusu bulunmaktadır (Şek. 1).

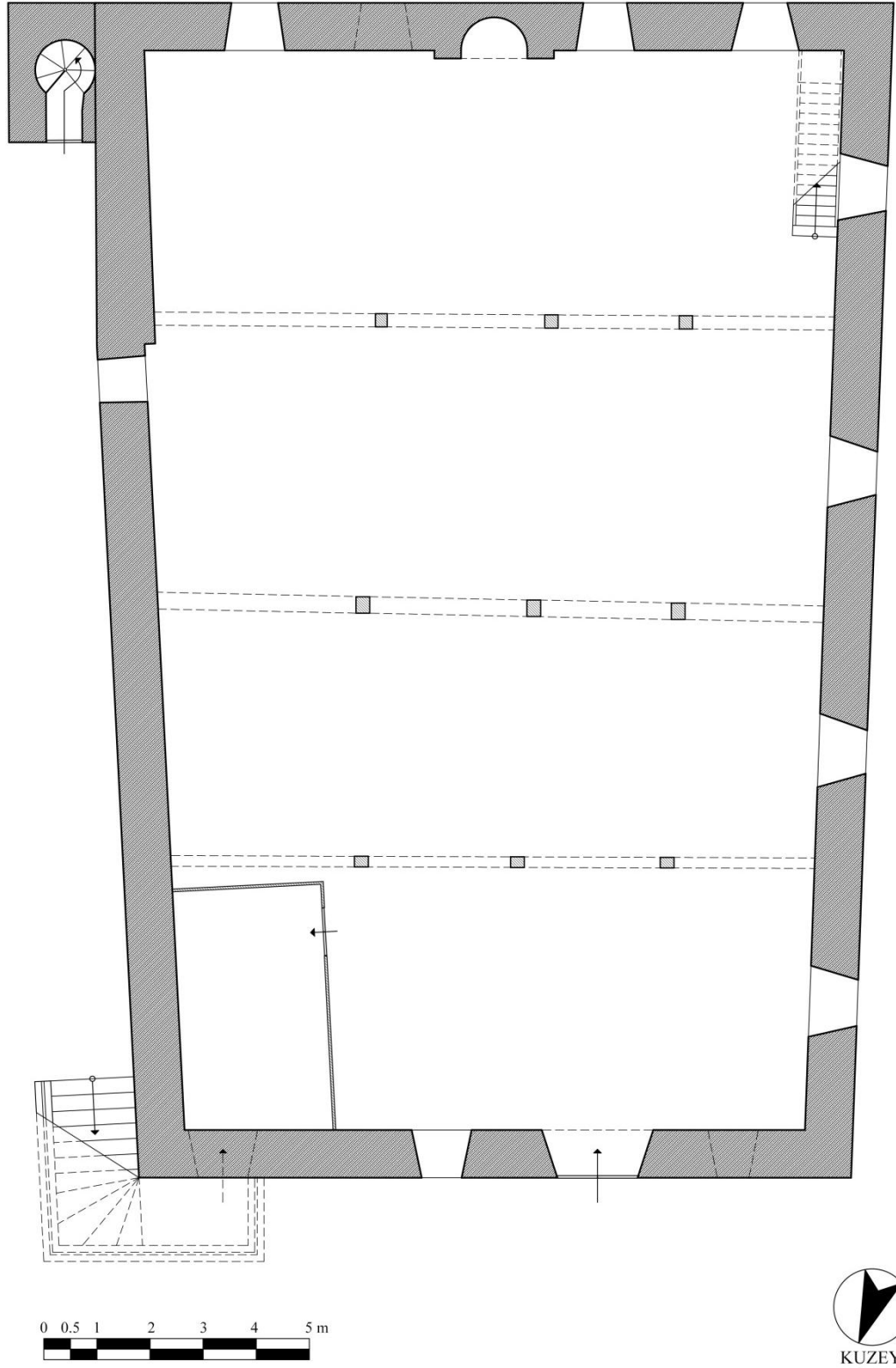

Şek. 1- Kurra Camii konumu (Google Earth'ten işlenerek).

Mimari Özellikler

Plan Özellikleri

Cami kuzey-güney yönlü kareye yakın dikdörtgen bir plan şemasına sahiptir. Ahşap tavan, üç sıra halinde yerleştirilmiş dokuz destek tarafından taşınmaktadır. Kuzey duvarını boydan boya kateden kadınlar mahfili ahşaptandır. Minare, güneydoğu köşede doğal bir kaya kütlesi üzerine oturmaktadır (Şek. 2).

Şek. 2- Kurra Camii, plan.

Yapının iki giriş kapısı bulunmakta ve bu iki giriş de kuzey cephede yer almaktadır (Fot.1). Ana giriş, batı cepheye daha yakın bir konumdadır. Dikdörtgen şekilli giriş açıklığının yakın tarihli bir onarımında yerleştirildiği anlaşılan kapı kanatları ahşaptandır. Söveleri taş malzemeyle inşa edilmiş olan açıklığın üzerinde tuğladan bir hafifletme kemeri yer almaktadır (Fot.2).

Kadınlar mahfiline kuzeydoğu köşede yer alan dikdörtgen şekilli bir açıklıktan ulaşılmaktadır. Söveleri kesme taştan inşa edilmiş olan açıklığın üzerinde harim girişinin üzerindekiyle aynı karakterde tuğladan bir hafifletme kemeri yer almaktadır (Fot.3). Yakın tarihte yapılmış tek kanatlı kapı demir doğramalıdır.

İnşa Malzemesi

Kuzey, doğu ve batı cephenin yaklaşık orta bölümü, düzgün sıralar oluşturmayan andezit kırma taşlarla inşa edilmiştir. Batı cephenin ortasıyla minare kaidesine kadar olan bölümde düzensiz olarak yerleştirilmiş mermer malzeme kullanılmıştır. Kuzey ve güneybatı köşe, düzgün şekilli taşlarla sağlamlaştırılmıştır (Fot.4.5.6.)

Pencere Açıklıkları

Kuzey cephede üç, batı cephede dört, güney cephede dördü alt ikisi üst sıra olmak üzere altı, doğu cephede bir olmak üzere yapıda toplam on dört pencere açıklığı bulunmaktadır. Tüm pencereler dikey dikdörtgen şekilli ve taş sövelidir. Kuzey cephede ana giriş açıklığı üzerinde bir öküz gözü pencere bulunmaktadır (Fot.7). Kuzey cephedeki harim ve kadınlar mahfiline girişi sağlayan açıklıkların üzerinde olduğu gibi, batı cephedeki pencere açıklıklarında tuğla malzemeli hafifletme kemerleri kullanılmıştır. Doğu cephede yuvarlak kemerli bir alınlığa sahip pencere açıklığı bulunmaktadır. Bu cephede hiçbir pencere bulunmaması, günümüzde görülen tek pencerenin de onarımlar sırasında sonradan açıldığının anlaşılması, muhtemelen bu cepheye bitişik ya da yakın olan başka bir yapının olmasından kaynaklanmıştır. Güney cephede mihrabın doğusuna denk gelen alt sıradaki pencere açıklığının içi kapatılmıştır.

Bu pencerenin üzerinde, kuzey ve batı cephedeki pencere açıklıklarının üzerindeki gibi bir hafifletme kemeri bulunmaktadır. Minare kaidesinin hemen yanına denk gelen alt ve üst sıra pencereler ve sonradan içi kapatılmış olan pencere açıklığının batısında kalan alt sıra pencere, sonradan açılmış olmalıdır. Özgünde bu cephede doğu köşeye yakın olan açıklık ve günümüzde içi kapatılmış olan pencere açıklığı bulunduğu, diğer iki açıklığın da sonraki onarımlarda açılmış olduğu anlaşılmaktadır (Fot.8.9.10). Minare kaidesiyle hemen yanındaki pencere açıklığı arasında tuğladan yapılmış onarım izi görülmektedir.

Minare

Güneydoğu köşede doğal bir kaya kütlesi üzerine oturan minare, yapıya bitişiktir (Fot.11). Kaide kesme taşlarla inşa edilmiştir. Üçgen bir kuşak ve üzerinde bir bilezik ile kaideden silindirik gövdeye geçiş sağlanmıştır (Fot.12). Minarenin gövdesi tamamen tuğlayla örülmüştür (Fot.13). Şerefe altında taştan bir bilezik bulunmaktadır. Şerefe altı, tuğlayla oluşturulmuş mukarnas benzeri sarkıtlarla doldurulmuştur. Şerefe korkulukları taştandır. Petek, tuğla malzemelidir ve onarımlar sırasında yenilediği izlenimini vermektedir. Minare üç boğumdan oluşan alem ve üzerinde hilalle son bulmaktadır (Fot.14).

Harim

Harim, kuzey güney yönlü dikdörtgen bir plan şemasına sahiptir (Fot.15). Mihrap duvarına paralel dört sahından oluşmaktadır. Ahşap tavan, üç sıra halinde yerleştirilmiş kare şekilli dokuz ahşap destek tarafından taşınmaktadır (Fot.16). Desteklerden kadınlar mahfilini de taşıyan ilk sıradakiler basit birer taş altlığa, diğer iki sıradakiler ise doğrudan yapının zeminine oturmaktadır (Fot.17). Her bir destek sırasının üzerinde, birbirinden farklı yastıklar bulunmaktadır (Fot.18). Orta bölüme denk gelen yastıklar kademelenerek yükselmektedir. Yastıkların üzerindeki kirişler doğu batı doğrultusunda uzanmaktadır.

Harimin kuzey bölümünde yer alan kadınlar mahfili, güneyde üç ahşap destek ve cephe duvarları tarafından taşınmaktadır (Fot.19). Mahfil, yaklaşık yarım metre yüksekliğinde ahşap korkuluklarla harimden ayrılmıştır.

Mihrap

Mihrap yapının güney duvarının ortasındadır (Fot.20). Mihrap nişi yakın tarihli bir onarım sırasında, tamamen mermerle kaplanmıştır. Çeyrek küre şekilli bir kavsara ile örtülü olan niş kavsarası gemi teknesi kemerlidir. Niş ve kavsara içinde herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Mihrap alınlığında, dini içerikli bir kitabe yer almaktadır.

Minber

Ahşap minber harimin güney duvarına bitişiktir (Fot.21). Herhangi bir özelliği olmayan minber yakın tarihlidir.

Süslemeler

Yapıda herhangi bir süsleme yoktur.

Kitabeler ve Tarihlendirme

Yapıda bir inşa kitabesi yoktur.

Kurra Cami, ahşap destekli/tavanlı ve üç sahınlı olması bakımından bu çalışma kapsamında incelediğimiz Cürcani Camii'ne benzemektedir²⁵¹. Ancak, Cürcani Camii'nde mihrap duvarına dik uzanan sahınlar Kurra Cami'de paralel uzanmaktadır. Anadolu'da mihrap duvarına paralel uzanan sahınlardan oluşan yapı oldukça azdır. *Erzurum/İspir Çarşı Camii* (13.yy.)²⁵², *Ayvalık/Cunda Hacı Bayram Camii* (1490-

²⁵¹ Ayrıntılı bir karşılaştırma için bk. bu çalışma da s. 60-61.

²⁵² Fotoğraf için bk. Kuran 1972: Fotoğraf 8.

91)²⁵³, *Niğde Darüzzikir Mescidi* (15. yy.)²⁵⁴, *Yozgat/Çayıralan Kümbetli Camii* (1573-74)²⁵⁵, *Karaman Hoca Mahmut Camii* (16.yy.)²⁵⁶, *Sivas Şems Camisi* (19.yy.)²⁵⁷ bu planlı yapılarıdır.

Kurra Cami'nin kuzey, güney ve batı cephesinde kullanılan andezit kırma taş malzeme Ulu Cami'nin kuzey, güney ve batı cephesiyle benzerlik göstermektedir. Bunun nedeni, Afyonkarahisar'ın jeolojik yapısından dolayı bu tarz taşların bolca bulunduğu bir bölge olması gösterilebilir. Afyonkarahisar'da pek çok yapıda görülen bu malzeme, ahşap destekli/tavanlı camilerden Ulu Cami ve Kurra Camii'nde karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Kurra Cami'nin kuzey, güney ve batı cephesi pencere açıklıklarının üzerinde yer alan yuvarlak şekilli tuğlayla örülmüş hafifletme kemerleri, Ulu Cami'nin güney cephesindeki pencere kemerleriyle hemen hemen aynıdır.

Yapının ne zaman yapıldığı tam olarak bilinmemekle birlikte bazı kayıtlardan yola çıkılarak 1637 yılından önce yapıldığına dair bilgilerden söz edilmektedir²⁵⁸. 1697 tarihli²⁵⁹ bir kayıta Kurra Mektebi isminin geçmesi nedeniyle caminin bu dönemde var olduğunu düşünülmektedir. Yapının mimari özellikleri 17.yy.'ın başlarına uygundur.

1828 yılında üç hayır sahibinin yardımlarıyla caminin tamiri ve çeşitli bakımları yapılmıştır²⁶⁰. İkinci Dünya Savaşı sırasında askeri ihtiyaçlar dolayısıyla depo olarak kullanılan caminin düz toprak damı 1952 yılında çatıya çevrilmiş, 1965-1970 yıllarında yapılan tamirde, minare peteği ve şerife tabanı yenilenmiştir²⁶¹.

²⁵³ Daha fazla bilgi için bk. Ersoy 1992: 39.

²⁵⁴ Çal 2000: 35-45.

²⁵⁵ Plan için bk. Acun 1981: 639-640.

²⁵⁶ Plan için bk. Erdemir 1985: Plan 5.

²⁵⁷ Özbek 2006: 171-174.

²⁵⁸ Karazeybek, Polat, Ilgar 2005 yılında yaptıkları çalışmada şerriye sicillerine dayanarak yapıyı tarihlendirmektedir. Bk. s 50. Şerriye Sicili ile ilgili bilgi için aynı çalışmanın 738 nolu dipnotundan yararlanılabilir.

²⁵⁹ Karazeybek, Polat, Ilgar 2005: 195, dipnot 742.

²⁶⁰ Karazeybek, Polat, Ilgar 2005: 195, dipnot 739.

²⁶¹ Karazeybek, Polat, Ilgar 2005: 195. Aygen 1973: 50.

BİBLİYOGRAFYA

- Acun, H.** (1981). *'Yozgat Yöresi Türk Devri Yapıları'*, Vakıflar Dergisi XIII, Ankara.
- Aygen, M.S.** (1973). *Afyonkarahisar Camileri*, Afyonkarahisar.
- Erdemir, Y.** (1985). *'Konya ve Yöresindeki Nakışlı Ahşap Camiler'*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 1985.
- Çal, H.** (2000). *Niğde Şehrindeki Ahşap Destekli Camiler ve Mescitler*, Ankara.
- Ersoy, B.** (1992). *"Altınova (Ayvalık) Tarihine Ait Bazı Notlar ve Yöredeki Mimari Eserler"*, Kültür ve Sanat, 4(13), Altınova.
- Karazeybek, M., ve diğerleri.** (2005). *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*, I. Cilt, Afyon
- Kuran, A.** (1972). *Anadolu'da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi*, Malazgirt Armağanı, s. 182-183. Ankara.
- Özbek, Y.** (2006). *Sivas İl Merkezindeki Osmanlı Camileri*, Kayseri.

Fot.1- Kuzey cephe.

Fot.2- Ana giriş.

Fot.3- Kadınlar mahfili girişi.

Fot.4- Batı cephe.

Fot.5- Güney cephe.

Fot.6- Doğu cephe.

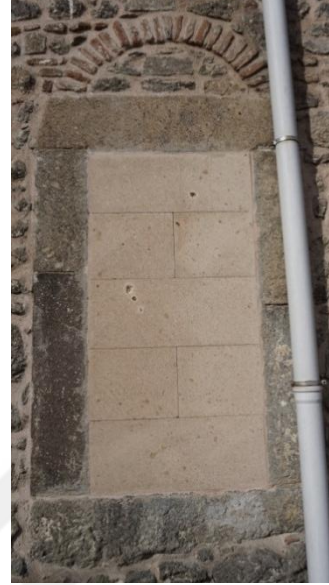
Fot.7- Daire şekilli pencere.

Fot.8- Kuzey cephe alt sıradaki pencere.

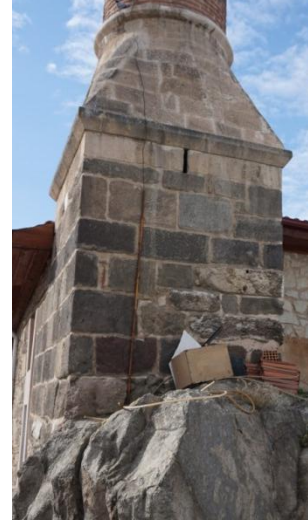
Fot.9- Doğu cephedeki pencere açıklığı.

Fot.10- Güney cepheki içi kapatılan pencere

Fot.11- Minare'nin oturduğu doğal kaya kütlesini.

Fot.12- Kaide, ğgen kuşak ve bilezik.

Fot.13- Minare gövdesi.

Fot.14- Şere altı, petek, külah ve alem.

Fot.15- Harim.

Fot.16- Ahşap destekler.

Fot.17- Taştan altlıklar.

Fot.18- Yastık, kiriş ve tavan sistemi.

Fot.19- Kadınlar mahfili.

Fot.20- Mihrap

Fot.21- Minber.

2.7. BURMALI CAMİ

Yapı, kendi adıyla anılan Burmalı mahallesindedir (Şekil 1). Burmalı Cami Sokağı ile Burmalı Çeşme sokağının kesiştiği köşede bulunur. Yapının güney ve batı cepheleri konutlarla çevrilidir.

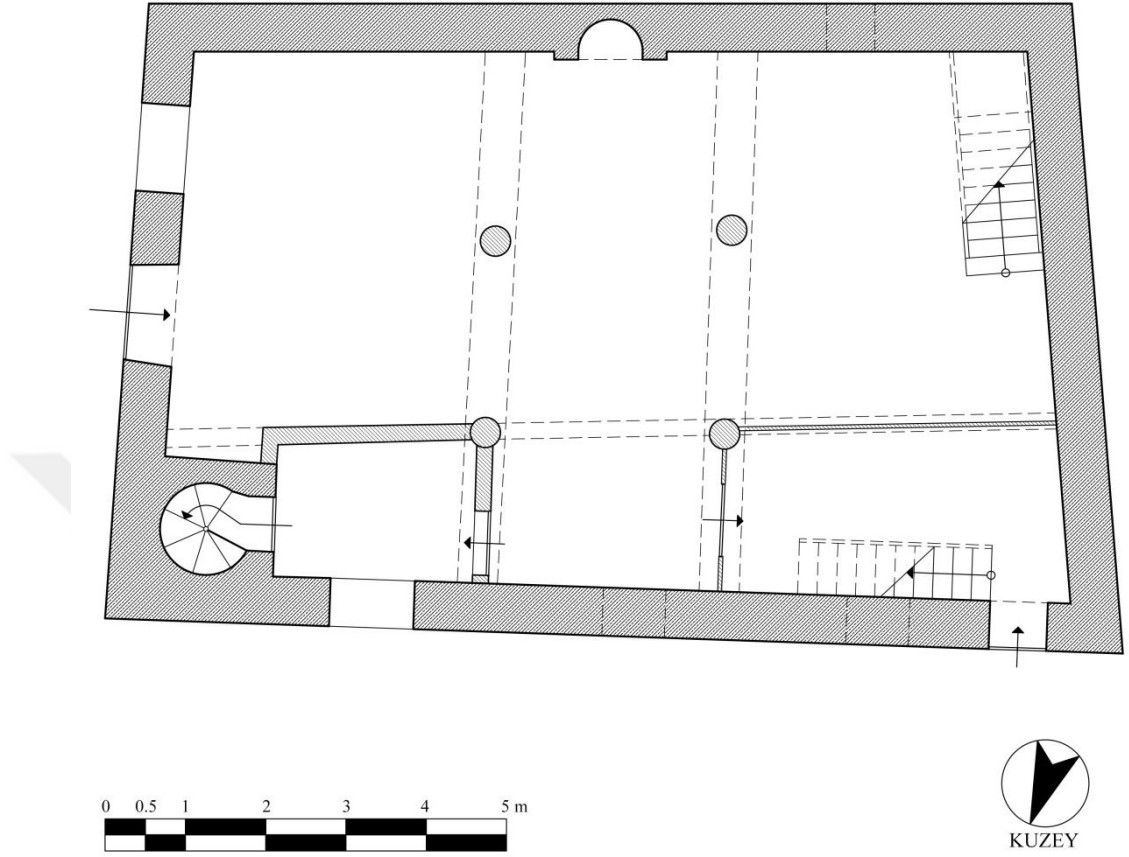
Şek.1- Burmalı Cami'nin konumu (kaynak: google earth).

Mimari Özellikler

Plan özellikleri

Cami, enine dikdörtgen planlıdır. Muhtemelen arsanın konumuna göre şekillenmiş olan yapının batı ve güney duvarları yamuktur. Kuzeyde kadınlar mahfili bulunmaktadır (Şek.2).

Yapıda doğu ve kuzey olmak üzere iki giriş bulunmaktadır.

Şek.2- Burmalı Cami, plan.

Doğudaki dikdörtgen şekilli ve ahşap söveli açıklık bugün ana giriş olarak kullanılmaktadır²⁶². Çift kanatlı bir ahşap kapıyla örtülmüş olan giriş açıklığının kapı kanatlarında ahşap işçiliği görülmektedir (Fot.1)²⁶³.

Doğu cephede ana giriş kapısının hemen kuzeyinde iki adet devşirme taş bulunmaktadır (Fot.2). En kuzeydeki taşın alt bölümünde süslemeleri tam seçilemeyen bir devşirme taş daha görülmektedir. Bu taşta iki delik açılmıştır²⁶⁴.

Kuzeybatı köşede, üç basamaklı bir merdivenle kadınlar mahfiline çıkılan ve yakın zamanda açıldığı anlaşılan bir giriş açıklığı bulunmaktadır. Kapının dikkat çeken hiçbir özelliği bulunmamaktadır (Fot.3).

²⁶² Burmalı Caminin bugünkü yerinde, eskiden bir mescit bulunduğu ve bu mescite ait kapı kanatlarının şimdiki camide kullanıldığı söylenmektedir. Bk. Gönçer 1971: 387.

²⁶³ Süslemeler hakkında detaylı bilgi için bk. bu çalışmada s.126-128.

²⁶⁴ Bu deliklerin belli bir dönemde çeşme görevi için açıldığı düşünülebilir.

İnşa Malzemesi

Yapının duvarları sıvalı ve boyalı olduğu için inşa malzemesi tam olarak anlaşıl原因amamaktadır (Fot.4). Ancak dış duvarlarda dökülen sıvalardan bazılarının arasından, ahşap ve kerpiç malzeme seçilebilmektedir (Fot.5). Duvarların muhtemelen, üzeri samanlı harç ile sıvanmış ahşap ve kerpiçten oluşan ' ahşap karkas' tekniği ile inşa edilmiş olmalıdır. Ahşap iskelet şeklinde yapılan duvarlarda dikmeler arasındaki boşluklar kerpiçle doldurularak yüzeyleri samanlı harçla sıvanmıştır.

Pencere Açıklıkları

Doğu cephede üç, kuzey cephede beş, güney cephede bir olmak üzere yapıda toplam dokuz pencere açıklığı bulunmaktadır. Doğu cephedeki pencere açıklıkları dikdörtgen şekillidir (Fot. 6). Kuzey cephede minare kaidesine yakın doğu cephedeki pencereyi andıran bir pencere bulunmaktadır (Fot. 7). Yine kuzey cephede dikdörtgen formlu iki üst sıra pencere altta bodrum seviyesinde iki küçük pencere açıklığı görülmektedir (Fot.8). Pencereler ahşap söveli, demir parmaklıklıdır. Güney cephede minberin batısında üst sırada dikdörtgen bir pencere daha bulunmaktadır.

Minare

Giriş açıklığının doğusuna yaklaşık iki metre uzaklıktaki minare cephe duvarına bitişik ve kuzey-doğu köşededir (Fot.9). Kaidesi düzgün kesme taştandır ve saçak seviyesine kadar yükselmektedir (Fot.10). Kaide ile gövde arasında herhangi bir geçiş unsuru uygulanmamış, gövde kaideye doğrudan oturtulmuştur. Gövde tuğla malzemelidir (Fot.11). Gövdenin alt kısmında ve üstte şerefe altında silindirik birer bilezik bulunmaktadır. Şerefe altı, altı sıra tuğladan oluşan testere dişi dizileriyle doldurulmuştur. Kısa, silindirik peteğin çapı gövdeden daha dardır. Tuğla malzemeli peteğin üstü taş külahlıdır. Minare üç boğumdan oluşan âlem ve âlem üzerinde hilalle son bulmaktadır (Fot.12).

Minareye girilen kapının sekisinde de bir devşirme blok bulunmaktadır (Fot.13).

Harim

Harim, mihrap duvarına dik uzanan üç sahından oluşmaktadır (Fot.14). Ahşap tavan, ortada iki sıra halinde yerleştirilmiş dört ahşap destek tarafından taşınmaktadır (Fot.15). Kadınlar mahfilini taşıyan destekler, diğerlerine göre daha kalındır. Herhangi bir başlık ya da yastıkları bulunmayan destekler doğrudan zemine oturmakta ve kirişlere bağlanmaktadır.

Harimin kuzey bölümünde yer alan kadınlar mahfili, birinci sıradaki destekler tarafından taşınmaktadır (Fot.16). Kadınlar mahfilinin önü ahşap bir kafesle kapatılmıştır.

Yapının tüm duvarlarını yaklaşık yarım metrelik bir ahşap pano boydan boya dolanmaktadır. Yüzeyinde herhangi bir süsleme özelliği bulunmayan bu pano sonraki dönemlerde eklenmiş olmalıdır.

Ahşap tavan üç bölüme ayrılmıştır. İç bükey kavisli bir silmeyle duvardan tavana geçiş sağlanmıştır. Dikdörtgen tavanın yüzeyi çıtalarla oluşturulmuş şeritlerle belirginleştirilmiştir. Tavanın orta ve batıdaki bölümlerinin merkezine birer çarkıfelek motifi yerleştirilmiştir (Fot.17).

Mihrap

Yapının güney duvarının ortasında bulunan mihrap nişi yarım daire kesitlidir. Niş iki yandan ve üstten alçı bir şeritle çerçevelenmektedir. İki yandaki şeritler kavsara başlangıcı hizasında ve saçağın iki köşesinde kareye yakın dikdörtgen birer plasterle hareketlendirilmiştir. Çeyrek küre şekilli bir kavsara ile örtülü olan ana niş yuvarlak kemerlidir (Fot.18). Nişin alt kısmında yapının harimini de boydan boya dolanan yaklaşık yarım metrelik bir ahşap pano bulunmaktadır. Niş ve kavsarası içinde herhangi bir süsleme bulunmamaktadır. Kavsara, iki yandaki düz bir şerit ile niş dip duvarından ayrılmıştır. Mihrap kenar şeritleri ve saçağı üzerinde basit süslemeler yer almaktadır²⁶⁵.

²⁶⁵ Süslemeler hakkında detaylı bilgi için bk. bu çalışmada s. 129.

Minber

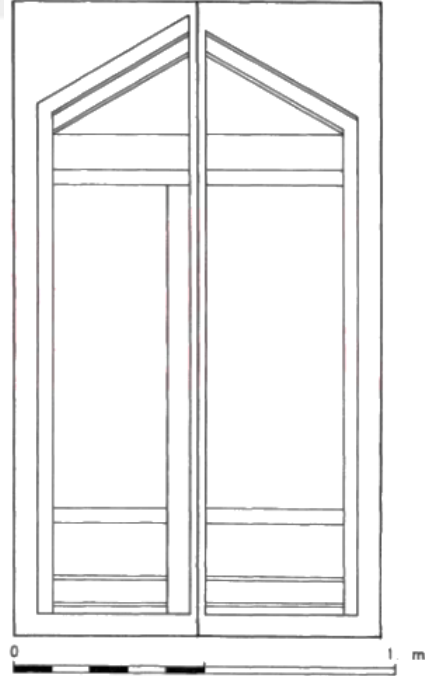
Ahşap minber harimin güney duvarına bitişiktir (Fot.19). Herhangi bir özelliği olmayan minber yakın tarihlidir.

Süslemeler

Yapının süsleme programı; ahşap ve alçı olmak üzere ikiye ayrılabilir.

Ahşap Süslemeler

Yapının doğu cephesinde bulunan ahşap kapı kanatları yekpare iki parçadan oluşmaktadır (Şek.3) (Fot.20). Kemer alınlığında üçgen formlu birinci panolar ve bunların altında yatay dikdörtgen panolar bulunmaktadır. Kemerin üzengi seviyesinin alt kısmında dikdörtgen bir pano ve bunun altında kemer alınlığındakilere göre biraz daha geniş yatay dikdörtgen bir pano yer almaktadır.

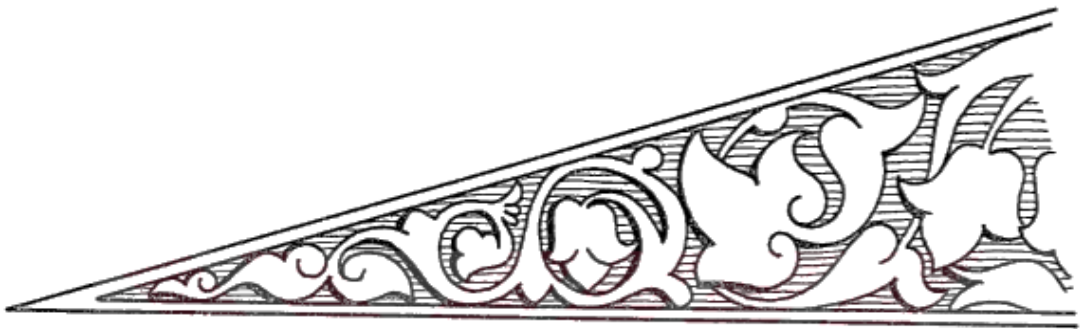
Şek.3- Burmalı Camii, kapı kanatları ²⁶⁶.

²⁶⁶ Şekil, Bozer 1992'den alınmıştır.

Kapı kanatlarındaki süslemeler yuvarlak satırlı derin oyma tekniğiyle yapılmıştır. Her iki kapı kanadının üç ana panoya ayrılarak süsleniği görölmektedir. Zeminden başlayarak, panoların tümünü çerçeveleyen rumilerden oluşan bir saç örgüsü motifi dikkati çekmektedir. Bu saç örgüsü motifi sol kanadın üst kısmındaki üçgen alınlıkta iki kez tekrar edilmiştir (Şekil 4). Üçgen alınlıklı üst panoların üzerine rumi ve palmetlerden oluşan birer bitkisel süsleme yerleştirilmiştir (Şek.5). Bu süslemenin altında, kapı kanadının ikinci panosundan başlayan ve sağı kanadın ikinci panosunda devam eden bir kitabe şeridi yer almaktadır. Kitabe 72. Surenin 18. Ayeti'nden ibarettir.²⁶⁷.

Şek.4- Rumilerden oluşan saç örgüsü motifi ²⁶⁸.

Şek.5- Palmetli süsleme ²⁶⁹.

²⁶⁷ " Secde yerleri Allah'ındır. Artık oralarda Allah'a ile birlikte kimseye ibadet etmeyin " anlamındaki Cin Suresi yazılıdır. Ayet için bk. İzmirli 2017: 605.

²⁶⁸ Şekil, Bozer 1992'den alınmıştır.

²⁶⁹ Şekil, Bozer 1992'den alınmıştır.

Her iki kanatta da orta panolar palmet ve rumilerin oluşturduğu grift bir süslemeyle doldurulmuştur (Fot.21). Soldaki panoda, yatay ve dikey ekseninde gelişen palmet ve rumilerin oluşturduğu süsleme, sağdaki panoya göre daha simetrik bir düzene sahiptir (Şek.6, Fot.22).

Şek.6- Sol kapı kanadı, üçüncü pano ²⁷⁰.

Her iki kanadın da alt panolarında zamanla oluşan tahribattan dolayı süslemeler seçilememektedir. Bu kısımlarda orta panodaki grift süslemeye benzer bir düzenin olduğu söylenebilir.

²⁷⁰ Şekil, Bozer 1992'den alınmıştır.

Alçı Süsleme

Yarım daire kesitli mihrap nişini alçıdan bir şerit üç yönden dolanmaktadır. İki yandaki şeritler kavsara başlangıcı hizasında ve saçağın iki köşesinde kareye yakın dikdörtgen birer başlık benzeri birer unsurla hareketlendirilmiştir (Fot.23). Bu başlıklardan her birinin üzerine taç yapraklı birer çiçek kabartması yerleştirilmiştir. İki yandaki şeritlerin yüzeyleri dörder dış bükey kavisli silmeyle doldurulmuştur. Kavsara başlangıç kemeri hizasındaki silmeler 'S' kıvrımları şeklinde düzenlenmiştir. (Fot.24). Mihrap ana nişi kuşatma kemeri köşeliklerinde içleri taç yapraklı çiçek ya da altı kollu yıldız olarak adlandırabileceğimiz süslemelerle doldurulmuş birer kabara yer almaktadır (Fot.25). Çeyrek küre şekilli bir kavsara ile örtülü olan ana niş yuvarlak kemerlidir. Niş içinde herhangi bir süsleme yoktur.

Kitabeler ve Tarihlendirme

Minare kaidesi üzerinde M. 1901-1902 tarihli mermer bir levha üzerine yazılmış bir onarım kitabesi bulunmaktadır (Fot.26).

Kitabenin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

- 1- *Delîl oldu 'ibâdu'llâh*
 - 2- *Tamâm etdik bi-'avni'llâh*
 - 3- *Şefâ'at yâ resûla'llâh*
- (Sene 1319) M. 1901-1902

Kitabede caminin 1901-1902 yıllarında tamirin tamamlandığı ifade edilmektedir²⁷¹.

Yapının düz toprak damı 1933 yılında kırma çatı haline dönüştürülmüş ve çinko ile kaplanmıştır²⁷². Cami, İkinci Dünya savaşı (1939-1945) sırasında askeriye ihtiyaçları için depo olarak kullanılmıştır²⁷³. 1976-77 yıllarında çatının üzeri Marsilya kiremitleriyle kaplanmıştır²⁷⁴.

Yapıda bir inşa kitabesi yoktur.

²⁷¹ Kitabe ile ilgili teknik bilgiler hakkında daha fazla bilgi için bk. Altuğ 2006: 64-66.

²⁷² Topbaş 1990.

²⁷³ Karazeybek, Polat, Ilgar 2005: 120.

²⁷⁴ Topbaş 1990.

Burmalı Cami'nin kapı kanatları üzerindeki süslemeler oyma tekniklidir. Bu teknik, süslemerde daha rahat uygulanabildiği için Selçuklu ve Beylikler devrinden 15.yüzyılın ortalarına kadar sıkça kullanılmıştır²⁷⁵. Oyma tekniği; düz sahitli oyma, yuvarlak sahitli oyma, oluklu oyma, çift katlı oyma ve eğri kesim olarak beş farklı gruba ayrılmaktadır. Burmalı Cami'de görülen yuvarlak sahitli oyma tekniğine Anadolu'da pek çok yapının kapı ve pencere kanatları ile minberlerinde rastlanmaktadır. *Ankara Kızılbeş Camii* (13.yy.)²⁷⁶, *Kastamonu/Kasabaköy Candaroğlu Mahmut Bey Camii* (1336)²⁷⁷, *Ankara Karacabey Camii* (1427)²⁷⁸ kapı kanatları bunlardan bazılarıdır.

Burmalı Cami'nin üçgen alınlığında görülen bir kanada ikinci bir şerit yerleştirilmesi *Ankara Kuyulu Camii*'nde(13.yüzyıl)²⁷⁹ de görülmektedir. İki kapı kanatlarının benzer olduğu fakat farklı kompozisyonlar uygulandığı yapılardan bazıları, *Ankara Karanlık Mescit* (14.yy.)²⁸⁰, *Amasya Beyazıt Paşa Camii* (1414)²⁸¹, *Tire Yahşi Bey Camii* (1441)²⁸² verilebilmektedir.

Çini ve taş süslemede 13.yüzyıl'ın ortalarından itibaren yaygınlaşan²⁸³ ve 14.yüzyıldan itibaren artan bitkisel süslemeler²⁸⁴, Burmalı Cami'de olduğu gibi Anadolu'daki diğer yapılarda da görülmektedir. Araştırmalar, 15.yüzyılın ortalarına kadar devam eden bitkisel süslemelerin, künde-kari tekniğinin yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte yüzyılın ikinci yarısından itibaren önemini yitirmeye başladığını ve geometrik süslemelere göre ikinci planda kaldığını göstermektedir²⁸⁵. Bu bilgilerden yola çıkılarak Burmalı Cami'nin kapı kanatları 14.yüzyıla tarihlendirilebilir.

²⁷⁵ Daha fazla bilgi için bk. Bozer 1992: 276-280.

²⁷⁶ Daha fazla bilgi için bk. Bozer 1992: 71.

²⁷⁷ Daha fazla bilgi için bk. Bozer 1992: 202.

²⁷⁸ Daha fazla bilgi için bk. Bozer 1992: 241.

²⁷⁹ Daha fazla bilgi için bk. Bozer 1992: 81.

²⁸⁰ Daha fazla bilgi için bk. Bozer 1992: 230.

²⁸¹ Daha fazla bilgi için bk. Bozer 1992: 221.

²⁸² Daha fazla bilgi için bk. Bozer 1992: 260,262.

²⁸³ Çini ve taş malzeme ile ilgili daha fazla bilgi için bk. Yetkin 1986: 173, Ögel 1966: 75-83,

²⁸⁴ Süslemelerle ilgili daha fazla bilgi için bk. Mülayim 1982: 79.

²⁸⁵ Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bk. Bozer 1992: 306.

BİBLİYOGRAFYA

- Altuğ, O.** (2006). *Afyonkarahisar Yapı Kitabelerinde Hat Sanatı*, (Çanakkale 18 mart Üniv. Sos. Bil. Enst., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale.
- Aygen, M.S.** (1973). *Afyonkarahisar Camileri*, Afyonkarahisar.
- Bozer, R.** (1992). *15. Yüzyılın Ortasına Kadar Anadolu Türk Sanatında Ahşap Kapılar*, (Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi (Sanat Tarihi) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Gönçer, S.** (1971). *Afyon İli Tarihi*, C.1, İzmir.
- İzmirli, İ.H.** (2017). *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümesi*, İstanbul.
- Karazeybek, M., ve diğerleri.** (2005). *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*, I. Cilt, Afyon.
- Mülayim, S.** (1982). *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler-Selçuklu Çağı*, Ankara.
- Ögel, S.** (1966) *Anadolu Selçuklularının Taş Tenziyatı*, Ankara.
- Önkal, H.** (2008). *Özgür, Ş., Tire Minarelerinin Beylikler ve Erken Osmanlı Dönemi Minareleri Arasındaki Yeri*, Türk Kültüründe Tire Sempozyumu II, İzmir.
- Topbaş, A.** (1990). *'Afyonkarahisar Camileri: Burmalı Mescit'*, Afyon Zafer Gazetesi, Nisan 1990.
- Yetkin, S.K.** (1986). *Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*, İstanbul.

Fot.1- Doğu girişi.

Fot.2- Doğu cephedeki devşirme taşlar.

Fot.3- Kuzey cephe, kadınlar mahfili girişi.

Fot.4- Doğu cephe.

Fot.5- Ahşap karkas tekniği

Fot.6- Doğu cephe pencere açıklıkları.

Fot.7- Kuzey cephe dikdörtgen pencere açıklığı.

Fot.8- Kuzey cephe üst sıra pencereleri.

Fot.9- Minare.

Fot.10- Minare kaidesi.

Fot.11- Minare gövdesi.

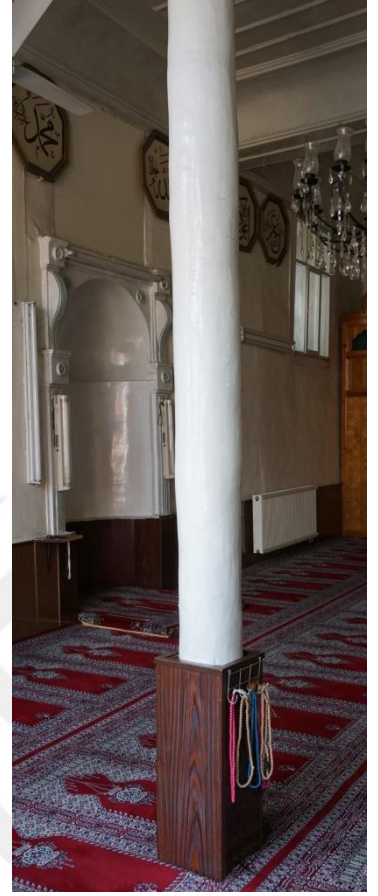
Fot.12- Şerefe, petek ve külah.

Fot.13- Minare girişi, devşirme blok.

Fot.14- Harim.

Fot.15- Ahşap destekler.

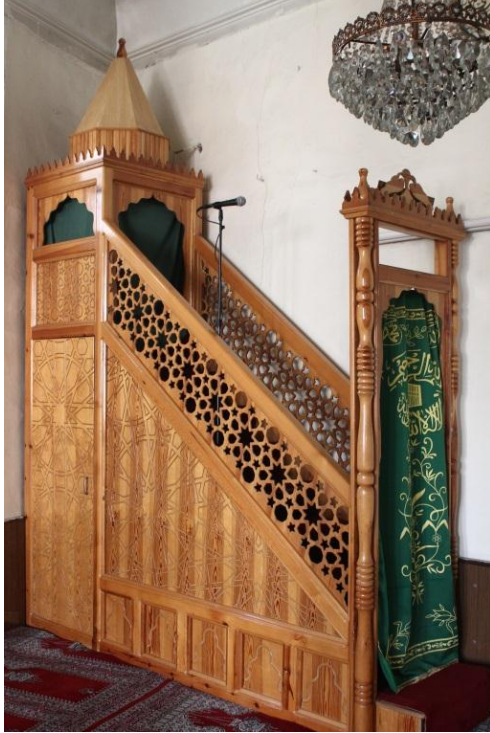
Fot.16- Kadınlar mahfili.

Fot.17- Çarkifelek motifi.

Fot.18- Mihrap.

Fot.19- Minber.

Fot.20- Kapı kanatları.

Fot.21- Sağ kapı kanadı, üçüncü pano.

Fot.22- Sol kapı kanadı, üçüncü pano.

Fot.23- Başlık.

Fot.24- Silmeler.

Fot.25- Kabaralar.

Fot.26- Onarım kitabesi.

2.8. KARAMAN CAMİİ

Yapı, Karaman Mahallesi'ndedir. Kuzeyi Gazlıgöl Caddesi, doğusu Meltem Caddesi, Güneyi Leylak Caddesi ve batısı konutlarla çevrilidir (Şek. 1, Fot.1).

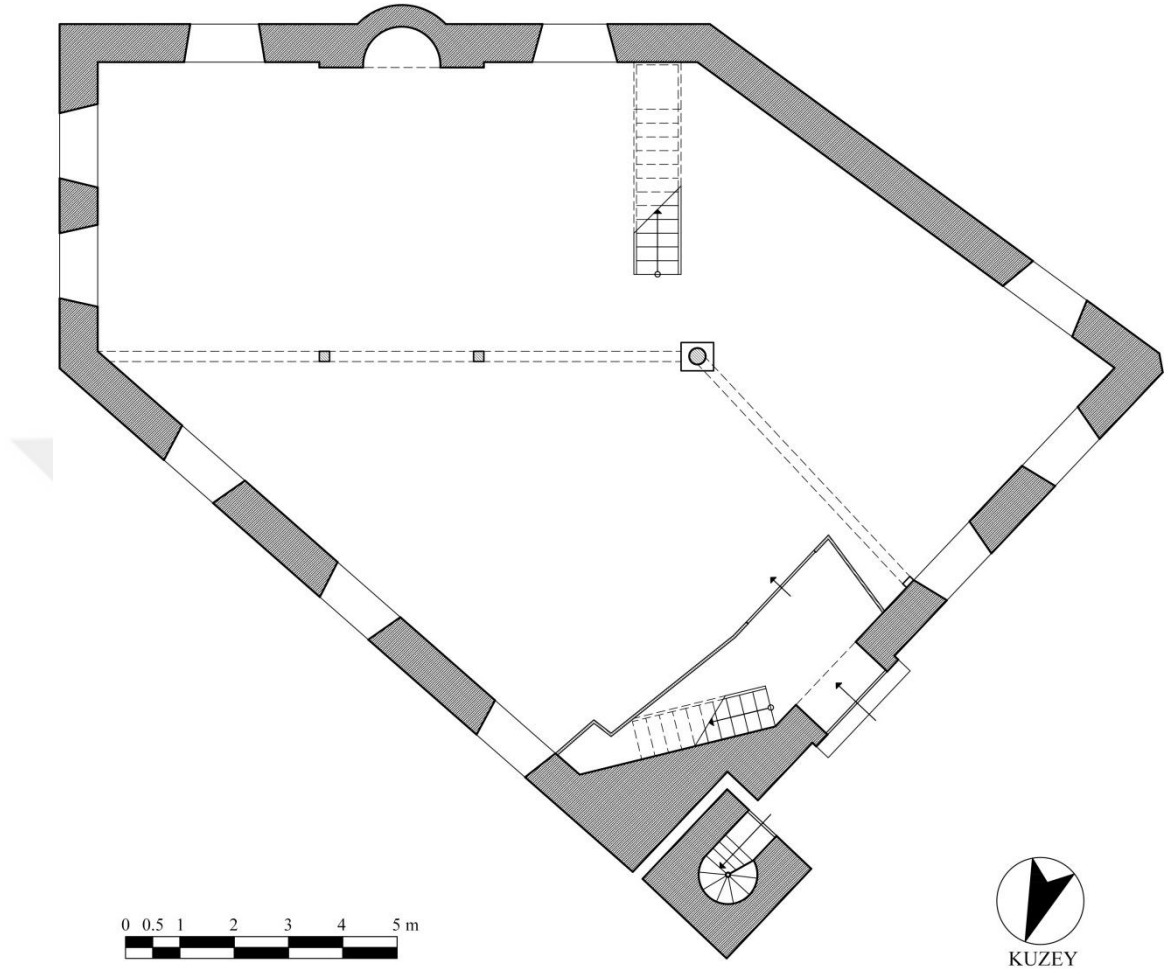

Şek. 1: Karaman Camii konumu. (Google Earth'den işlenerek)

Mimari Özellikler

Plan özellikleri

Cami, çokgen planlıdır (Şek.2). Doğu ve güney cephesi avluyla çevrelenmiştir. Avlunun doğu köşesinde yakın tarihte yapılmış, tuvalet ve abdest almak için kullanılan küçük bir yapı bulunmaktadır. Minare kuzeydoğu köşede yapıdan yaklaşık 10 cm. ayrıdır.

Şek.2- Karaman Camii, plan.

Kuzey cephede dikdörtgen şekilli taş söveli ve sivri kemerli bir giriş açıklığı bulunmaktadır (Fot.2). Giriş açıklığının iki yanında kemer üzengi noktasına kadar uzanan birer plaster yer almaktadır. Bu plasterlerin basit profilli mermerden birer başlıkları ve andezit altlıkları vardır. Giriş açıklığı kemerinin tepe noktasında yer alan kilit taşı bitkisel bir süslemeyle taçlandırılmıştır. Kapı kanatları yakın tarihli ve ahşaptandır. Kanatların her biri üç bölüme ayrılmış ve tüm bölümlerin yüzeyleri Selçuklu dönemini süslemelerini taklit eden çok kollu yıldız geçmelerden oluşan örgelerle doldurulmuştur.

Tüm cepheyi dört yönden geniş ahşap konsolların taşıdığı ahşap saçaklar dolanmaktadır. Ahşap konsolların içleri ‘S’ kıvrımlı motifle süslenmiştir.

İnşa Malzemesi

Yapıda, düzensiz olarak yerleştirilmiş taş ve tuğlanın birlikte kullanıldığı almaşık düzen görülmektedir. Yapının tüm köşeleri andezit taşlarla sağlamlaştırılmıştır. Tüm cepheyi dolanan yerden yaklaşık yarım metre yüksekliğe kadar taş ve tuğlayla oluşturulan kasetleme tekniği görülmektedir (Fot.3).

Pencere Açıklıkları

Kuzey cephede iki, batı cephede bir, güney batı cephede iki, güney doğu cephede iki ve doğu cephede üç olmak üzere yapıda toplam on pencere açıklığı bulunmaktadır (Fot.4.5.6). Pencereler sivri kemerli ve taş sövelidir.

Minare

Minare, kuzey doğu köşede ve yapıdan ayrıdır. Kaide kesme taştandır²⁸⁶ (Fot.7). Kaideden gövdeye üçgen bir kuşak ve bir bilezik ile geçiş sağlanmıştır. Minarenin gövdesi tamamen tuğladan örülmüştür. Şerefe altında firuze renkli bir çini şerit yer almaktadır. Bu şeritle aynı özellikler taşıyan muhtemelen patlıcan moru ve firuze renkli ikinci bir şerit petekle külah arasında da kullanılmıştır. Bu şeridin doğu ve batı bölümüne seramik bir tabak yerleştirilmiş, batıdaki tabak günümüze gelememiş sadece izi kalmıştır. Alt kesimi beş sıra testere dişi dizisiyle doldurulan şerefenin korkuluğu taştandır. Korkuluklar dikdörtgen şekilli ve her bir bölümün üst kesimine küçük yuvarlak açıklıklar yerleştirilmiştir. Tuğla malzemeli peteğin çapı gövdeden daha dardır. Aşağı doğru kavisli bir sıra taş silme ile çokgen külahla geçilmektedir. Külah, alem ve üzerindeki hilalle son bulmaktadır (Fot.8).

Minare girişi kaidenin batısındadır.

²⁸⁶ Gerek malzeme gerek işçilik anlamında bakıldığında minare ve cami çağdaş değildir. Kaidedeki çeşitli onarım izlerinden, minarenin çeşitli dönemlerde elden geçtiği, bugün var olan kaidenin yakın dönemde yapılmış olabileceği izlenimini vermektedir.

Harim

Harim, çokgen bir plana sahiptir (Fot.9). Tavan, kadınlar mahfilini de taşıyan dört destek ve cephe duvarları tarafından taşınmaktadır. Desteklerden biri mermer, diğer üç destek ahşaptandır (Fot.10.11). Ahşap destekler yapının doğrudan zeminine oturmakta ve üzerlerinde yastık bulunmamaktadır. Mermer desteğin bir kaidesi ve başlığı bulunmaktadır (Fot.12).

Harimin kuzey bölümünde yer alan kadınlar mahfili, destekler ve kuzey duvarı tarafından taşınmaktadır (Fot.13). Mahfil, yaklaşık yarım metre yüksekliğinde ahşap korkuluklarla harimden ayrılmıştır.

Ahşap tavan tek bölümden oluşmaktadır (Fot.14). Dikdörtgen tavanın yüzeyi kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen çıtalarla hareketlendirilmiştir.

Mihrap

Mihrap yapının güney duvarının ortasındadır (Fot.15). Mihrap günümüzde üretilmiş Kütahya çinileriyle süslenmiştir. Çeyrek küre şekilli bir kavsara ile örtülü olan ana niş sivri kemerlidir. Ana niş dip duvarı çokgendir.

Minber

Herhangi bir özelliği olmayan minber ahşaptandır (Fot.16).

Süslemeler

Minarede petekle külah arasında seramik tabak bulunmaktadır. Mimaride süsleme elemanı olarak kullanılan bu tabaklara, uzun yıllar boyunca çeşitli bölgelerde, yapıların farklı yerlerinde rastlanmaktadır²⁸⁷. Aksaray, Kızıl Minare (1221)²⁸⁸, Antalya Yivli Minare (1219-1236)²⁸⁹, Sivas Ulu Cami Minaresi (13.yy.)²⁹⁰, Ankara Hacı İvaz

²⁸⁷ Mimari süslemede kullanılan bu çanaklar hakkında daha fazla bilgi için bk. Demiriz 1973: 175-208.

²⁸⁸ Minare hakkında bilgi ve fotoğraf için bk. Yetkin 1964-65: s. 77, res. 13.

²⁸⁹ Daha fazla bilgi için bk. Yılmaz 1997: 11-25.

Mescidi (15.yy.)²⁹¹ gibi Anadolu'daki yapılarda, seramik kaplar görülmektedir. Bunlardan bazılarındaki kaplar yok olmuş sadece izleri kalmıştır.

Yapıda kuzey ve doğu cephede ikişer, batı cephesinde bir olmak üzere toplam beş adet güneş kursu süslemesi bulunmaktadır (Fot.17). Tamamen tuğladan örölmüş güneş kursunun merkezine bir loğ taşı yerleştirilmiştir²⁹².

Kitabeler ve Tarihlendirme

Yapıda herhangi bir kitabe yoktur.

Anadolu'da, ilk örnekleri Roma yapılarında karşımıza çıkan, almaşık duvar örgüsü, Bizans Mimarisinde sıkça kullanılmıştır²⁹³. Araştırmacılar, almaşık duvar tekniğı olarak Osmanlı Mimarisini etkileyen en yakın kaynağın, Son devir Bizans yapıları olduğı düşüncesinde birleşmektedirler²⁹⁴.

Erken Osmanlı Döneminin ilk yıllarından itibaren özellikle İznik ve Bursa çevresinde bu teknik uygulanmaya başlanmıştır²⁹⁵. Erken Osmanlı dönemi mimarisinde almaşık malzemenin tercih edilmesindeki en önemli neden, yapılarda sadece taş malzemenin kullanılmasına yönelik ekonomik gücün henüz yetersiz olmasıdır. Bundan dolayı, erken dönem mimarisinde ucuz malzemeyle görsel açıdan zengin cepheler sağlayan almaşık duvar tekniğı kullanılmıştır. Erken Osmanlı döneminde bazı önemli yapılarda taş malzemenin kullanıldığı görölmektedir²⁹⁶.

Almaşık duvar tekniğı iki farklı malzemenin ya da aynı türden fakat iki farklı renkteki malzemenin dönüşümlü olarak kullanıldığı bir duvar kaplama yöntemidir. Osmanlı'da en sık uygulanan almaşık malzeme türü taş ve tuğla malzemeyle

²⁹⁰ Daha fazla bilgi için bk. Şahin 2004: 330-341.

²⁹¹ Daha fazla bilgi için bk. Beyazıt 2007: 179-201. Öney 1971: 31-33.

²⁹² Anadolu'da toprak damları sıkıştırmak ve yağmur sularının yapıya girmesini engellemek için kullanılan silindirik taş. Sözen-Tanyeli 2007: 148.

²⁹³ Bizans mimarisi almaşık duvar tekniğı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Eyice 1980: 140-144; Ötüken 1990: 395-410.

²⁹⁴ Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bk. Batur 1970: 135-217; Ersen 1986: 17-21; Başgelen 1993: 73.

²⁹⁵ Osmanlı dönemi camilerinde uygulanmış almaşık duvar düzeni hakkında daha geniş bilgi için bk. Batur: 1970: 135-217.

²⁹⁶ Bursa Ulu Camii, Yıldırım Camii ve Yeşil Camii örnek olarak gösterilebilir.

yapılanlardır. Bu almaşa türü 1320 yıllarından başlayarak 18.yy.'ın sonlarına kadar uygulanmıştır²⁹⁷.

Osmanlılar, Bizans Mimarisinden esinlenerek mimari eserlerinde uyguladıkları almaşık duvar tekniğine yeni yorumlar katarak kendilerine özgü yeni bir üslup geliştirmişlerdir. Bizans mimarisinde taşların genellikle iki, üç, hatta dört sıralı olmasına karşın²⁹⁸ Osmanlılarda almaşık düzen, bazı istisnalar dışında²⁹⁹ tek sıralıdır. En çok tercih edilen biçim üç sıra tuğla, bir sıra taş ya da iki sıra tuğla bir sıra taşla oluşturulan düzendir. Örneklerin çoğunda taşların arasına dikey yönde konulan bir ya da ikişer tuğla ile kasetleme yapılmıştır³⁰⁰.

Erken dönem Osmanlı camilerinde, kaba yonu ve moloz taş ile tuğla sıralarının oluşturduğu almaşık düzen, yine devletin ekonomik gücüyle bağlantılı olarak klasik dönem ve sonrasına göre daha yaygındır. Kesme taş-tuğla almaşık duvar örgüsünün XVI. yy.'dan itibaren yaygınlaştığı görülmektedir³⁰¹.

Erken Osmanlı döneminden itibaren sıkça rastlanan almaşık düzen, 16.yy.dan itibaren özellikle büyük boyutlu yapılarda uygulanmaya başlanmış ve git gide örnekleri azalarak 18. yy.'ın sonlarına kadar varlığını sürdürmüştür.

Onarımlar sırasında yapının tüm derzleri bozulmuştur. Cephe duvarları üzerinde derin çatlaklar görülmektedir.

Ne zaman yaptırıldığı tespit edilememiş olan yapının, Karaman Mahallesi'nde bulunan hayır sahipleri tarafından yaptırıldığı tarihi kayıtlarda yazmaktadır³⁰². Yapının toprak damı, 1915-1920 yıllarında çatıya çevrilmiştir³⁰³. 1998 yılında çıkan yangından sonra tavan ve çatı bölümü yeniden ahşap olarak yapılmıştır³⁰⁴.

²⁹⁷ Bu konuda daha detaylı bilgi için bk. Batur 1970: 186.

²⁹⁸ Bu konuda bilgi için bk. Ersen 1986: 17-21.

²⁹⁹ İstanbul Zincirlikuyu Camii (15.yy. sonları), (Bu caminin duvar düzeni hakkında fotoğraf için bk. Ayverdi 1989: Fot. 253) almaşık duvar düzeninin ikişer sıra taş katları üzerine kurulduğu örneklerdendir.

³⁰⁰ Bu konuda bilgi için bk. Batur 1970: 186-191.

³⁰¹ Bu konuda bilgi için bk. Batur 1970: 210.

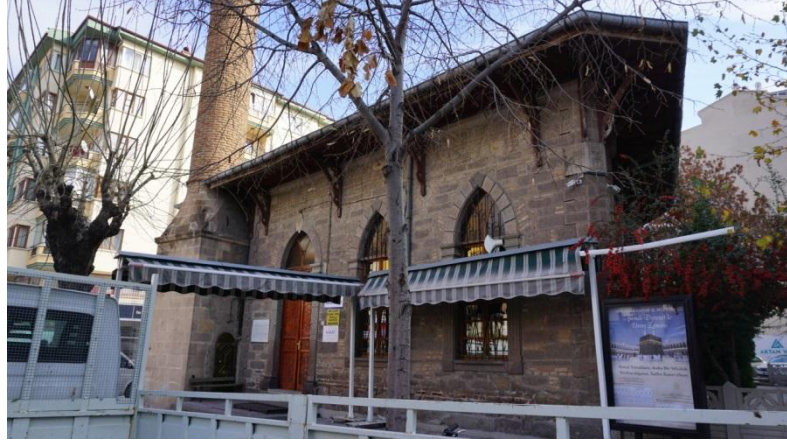
³⁰² Karazeybek, Polat, Ilgar 2005: 183, dipnot 673.

³⁰³ Topbaş 1991.

³⁰⁴ Karazeybek, Polat, Ilgar 2005: 183.

BİBLİYOGRAFYA

- Aygen, M.S.** (1973) *Afyonkarahisar Camileri*, Afyonkarahisar.
- Ayverdi, E.H.** (1989). *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, I, İstanbul.
- Başgelen, N.** (1993). *Çağlar Boyunca Anadolu'da Duvar*, s.73. İstanbul.
- Batur, A.** (1970). *'Osmanlı Camilerinde Almaşık Duvar Üzerine'* Anadolu Sanat Araştırmaları, II.
- Ersen, Y.** (1986). *Erken Osmanlı Mimarisinde Cephe Biçim Düzenleri ve Bizans Etkilerinin Niteliği*, İstanbul.
- Eyice, S.** (1980) *Son Devir Bizans Mimarisi, İstanbul'da Palaiologoslar Devri Anıtları*, İstanbul.
- Karazeybek, M., ve diğerleri.** (2005). *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*, I. Cilt, Afyon.
- Ötüken, Y.** (1981). *"İstanbul Son Devir Bizans Mimarisinde Cephe Süslemeleri"*, Vakıflar Dergisi, XII, s. 213-234. Ankara.
- Ötüken, Y.** (1990). *"Bizans Duvar Tekniğinde Tektonik Çözümler"*, Vakıflar Dergisi XXI, s. 395-410, İstanbul.
- Topbaş, A.** (1991). *'Afyon Camileri, Karaman Camii'*, Afyon Zafer Gazetesi, Afyon, 20.03.1991.

Fot.1- Karaman Camii.

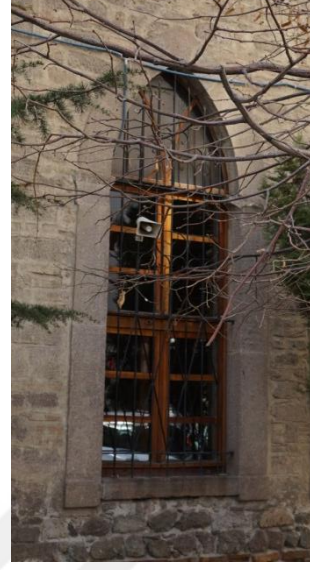
Fot.2- Giriş açıklığı.

Fot.3- Batı cephe. Kasetleme tekniği.

Fot.4- Batı cephe pencere açıklığı.

Fot.5- Güney cephe pencere açıklığı.

Fot.6- Doğu cephe pencere açıklıkları.

Fot.7- Minare kaide ve gövdesi.

Fot.8- Şerefe altı, petek, külah ve âlem.

Fot.9- Harim.

Fot.10- Mermer ve ahşap destekler.

Fot.11- Başlık.

Fot.12- Kaide.

Fot.13- Kadınlar mahfili.

Fot.14- Ahşap tavan.

Fot.15- Mihrap.

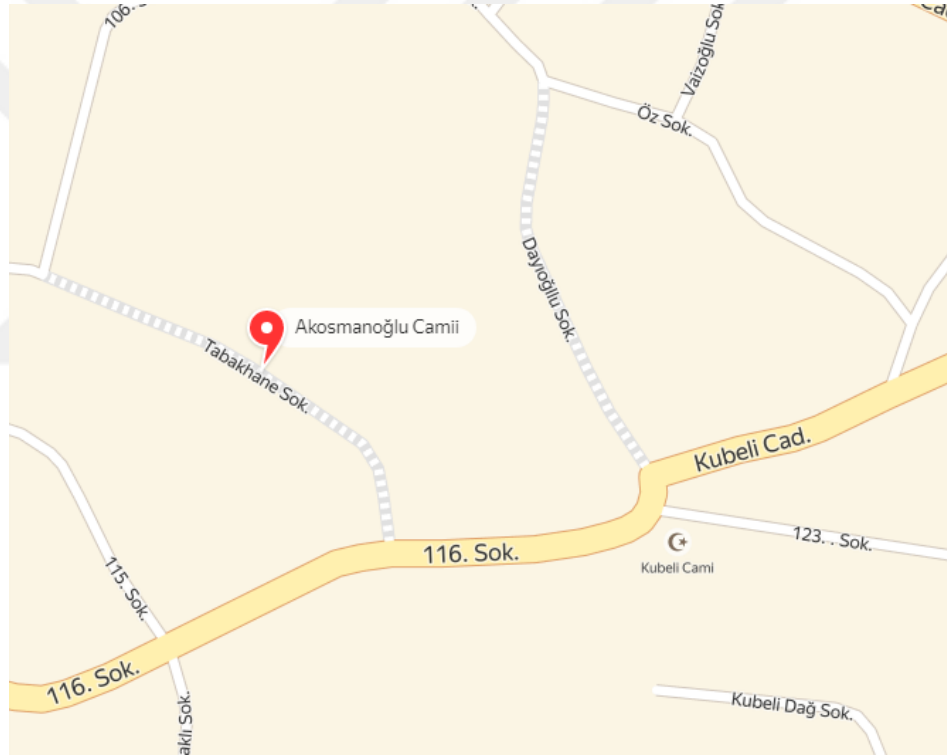
Fot.16- Minber.

Fot.17- Güneş kursu.

2.9. AKOSMANOĞLU (BEDRİK) CAMİİ

Yapı, Bedrik mahallesinde, Akosmanoğlu Mescit sokak ile çıkmaz sokağın kesiştiği köşede yer almaktadır (Şek. 1). Üç cephesi sokağa bakmakta, batısında ise konutlar bulunmaktadır.

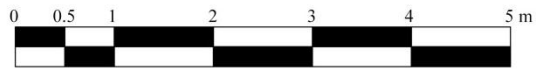
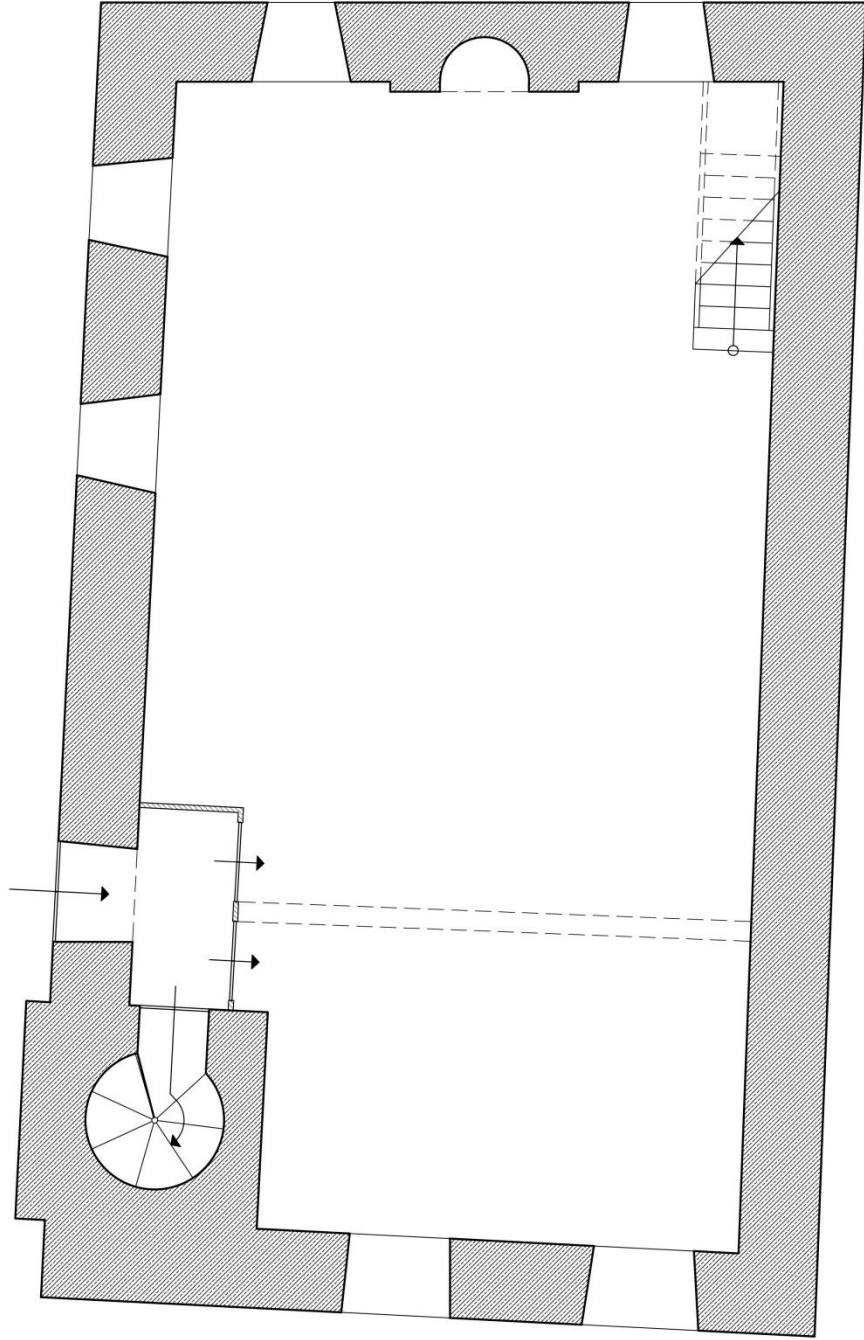
Şek. 1: Akosmanoğlu Cami konumu (kaynak: google earth).

Mimari Özellikler

Plan özellikleri

Kare planlı olan caminin üzeri ahşap tavanla örtülüdür. Doğu cephenin kuzey köşesinde minaresi ve bu cepheyi boydan boya kateden kadınlar mahfili bulunmaktadır. Harim; doğu, güney ve kuzeyde ikişer pencere aracılığıyla aydınlanmaktadır (Şek.2).

Yapının girişi doğu cephededir. Kapının hiçbir özelliği bulunmamaktadır.

Şek.2: Akosmanoğlu Camii, Plan.

İnşa Malzemesi

Yapının duvarları içte ve dışta sıvalı olduğu için inşa malzemesi anlaşılmamaktadır. S. Aygen, yapıyı incelediği 1973 yılında, duvarların moloz ve kesme taştan inşa edildiğini belirtmektedir³⁰⁵. Ancak bu iki malzemenin nasıl bir araya getirildiği konusunda bir yorum yapmamaktadır.

Pencere Açıklıkları

Doğu, kuzey ve güney cephede ikişer olmak üzere toplam altı pencere açıklığı bulunmaktadır (Fot.1.2.3). Pencere açıklıkları dikdörtgen şekillidir.

Minare

Yapının minaresi doğu cephesinin kuzey ucunda yer almaktadır. Giriş cephesinin kuzey köşesi yakınlarına yerleştirilen minare, giriş kapısından yaklaşık yarım metre uzaklıktadır. Minare kaidesi cepheden hafif dışa taşkındır. Saçak seviyesine kadar yükselen kaide kesme taşlarla inşa edilmiştir (Fot.4). Üçgen bir kuşak ve üzerinde bir bilezik ile kaideden silindirik gövdeye geçiş sağlanmıştır (Fot.5). Minare gövdesi yakın zamanda çimentolu harçla sıvanmıştır. Mazgal şekilli dar pencerelerden gövdenin tuğla ile inşa edildiği anlaşılmaktadır. Gövdeden şerefeye bir bilezik ve onun üzerinde çini bir şerit ile geçilmektedir (Fot.6). Şerefe altı, mukarnas benzeri tuğla sarkıtlarla doldurulmuştur (Fot.7). Şerefe metal bir korkuluğa sahiptir. Çimentolu harç ile kaplı silindirik peteğin çapı gövdeden daha dardır. Külâh bölümünün altına gövdede görülen çini şeritle aynı karakterde bir şerit yerleştirilmiştir. Minare, külâh ve üç boğumdan oluşan alem üzerinde hilalle son bulmaktadır (Fot.8).

Minare girişi harimde, kaidenin batı cephesindedir. Hiçbir özelliği olmayan giriş dikdörtgen şekilli ve taş sövelidir.

³⁰⁵ Aygen 1973: 20.

Harim

Dikdörtgen planlı harimin üzeri düz ahşap bir tavanla örtülüdür (Fot.9). Tavan, cephe duvarları ve iki ahşap destek tarafından taşınmaktadır (Fot.10,11). Herhangi bir başlık ya da yastıkları bulunmayan destekler, doğrudan yapının zeminine oturmaktadır. Harimin doğu, batı ve güney duvarı yerden yaklaşık bir metre yüksekliğe kadar ahşapla kaplanmıştır.

Ahşap tavan tek bölümden oluşmaktadır. Düz bir silmeyle duvardan tavana geçiş sağlanmıştır. Dikdörtgen tavanın yüzeyi kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen şeritlerle hareketlendirilmiştir.

Harimin kuzey bölümünde yer alan kadınlar mahfilin zemini, harim zeminine aynı seviyededir (Fot.12). Mahfilinin önü ahşap bir kafesle kapatılmıştır.

Mihrap

Mihrap yapının güney duvarının ortasındadır (Fot.13). Ahşap mihrap yakın tarihlidir. Muhtemelen harim duvarlarındaki ahşap malzemeyle aynı tarihte yapılmıştır.

Minber

Güneybatı köşededir. (Fot.14) Silmelerle belirlenmiş dikdörtgen çerçeve içindeki süpürgelik, beş eşit parçaya bölünmüş at nalı kemerli süslemeye sahiptir. Birer dik üçgenden oluşan aynalıklar kalın çıtalarla çerçevelenmiştir. Merdiven korkulukları, yıldız ve çeşitli çokgen süslemelerle doldurulmuştur.

Süslemeler

Yapıda herhangi bir süsleme yoktur.

Kitabeler ve Tarihlendirme

Yapıda inşa kitabesi yoktur.

S. Aygen kitabında, yapının inşa tarihi tespit edilememekle birlikte kaynak göstermeden 350-400 sene önce Akosmanoğlu Sülalesi tarafından yaptırıldığını belirtmektedir³⁰⁶. 1961 yılında, yapı onarımında, düz toprak damın üzerine bir çatı inşa edilmiş ve üzeri marsilya tipi kiremitle tekrar kaplanmıştır³⁰⁷.

BİBLİYOGRAFYA

Aygen, M.S. (1973). *Afyonkarahisar Camileri*, Ankara.

³⁰⁶ Aygen 1973: 20,21.

³⁰⁷ Aygen 1973: 21.

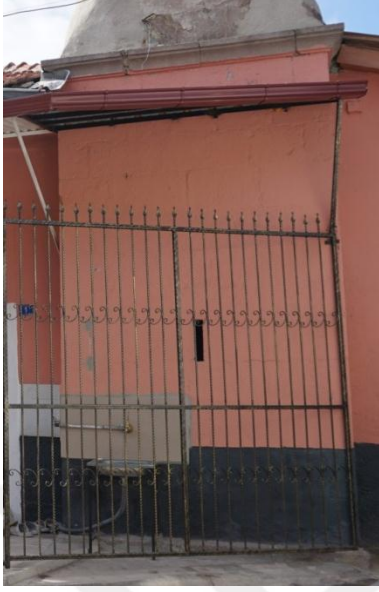
Fot.1- Doğu cephe.

Fot.2- Kuzey cephe.

Fot.3- Güney cephe.

Fot.4- Minare kaidesi.

Fot.5- Üçgen kuşak ve bilezik.

Fot.6- Bilezik, çini şerit.

Fot.7- Şerefe altı.

Fot.8- Petek, çini şerit, kûlah ve alem.

Fot.9- Harim.

Fot.10- Ahşap tavan.

Fot.11- Destekler.

Fot.12- Kadınlar mahfili.

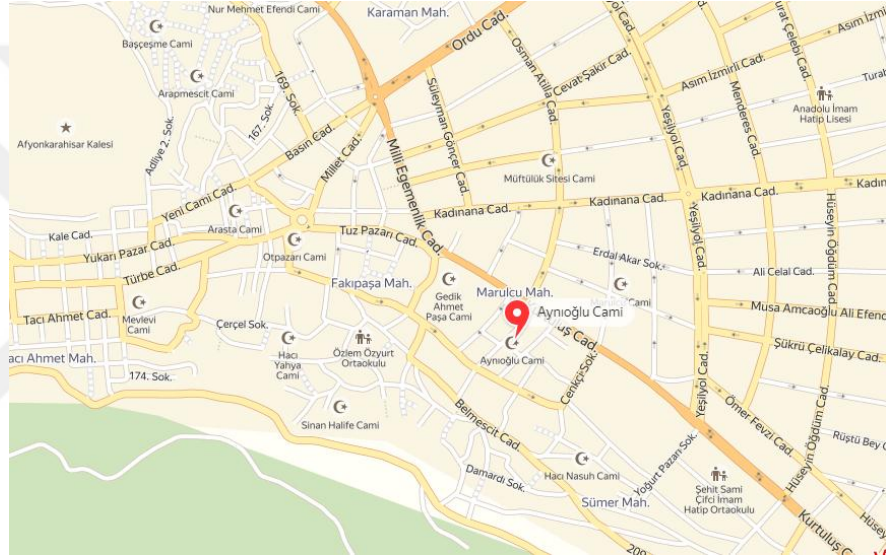
Fot.13- Mihrap.

Fot.14- Minber.

2.10. AYNIOĞLU CAMİİ

Yapı, Hacı Abdurrahman Mahallesi'nde Aynioğlu Sokak üzerindedir (Şekil 1). Yapının batı ve güney cephesi binalarla, doğu ve kuzey cephesi birer sokakla çevrilidir.

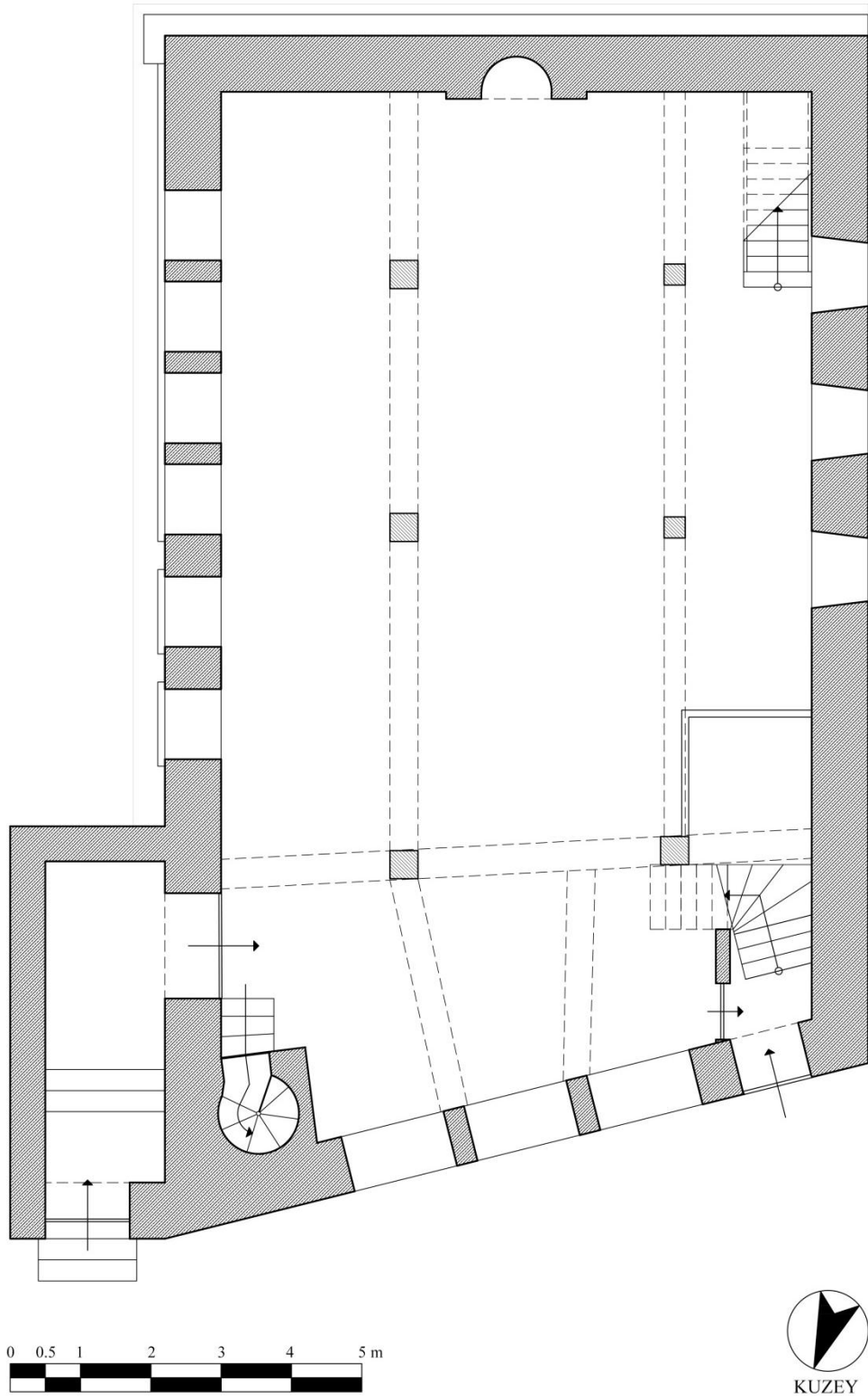
Şek. 1- Aynioğlu Camii konumu (kaynak: google earth).

Mimari Özellikler

Plan özellikleri

Dikdörtgen planlı olan caminin batı ve güney cephesi avlu ile çevrilidir (Şek.2). Avlunun güney-batı köşesinde, muhtemelen cami görevlisinin ikamet ettiği yakın tarihli bir ev bulunmaktadır. Minare, caminin kuzeydoğu köşesindedir. Harimin kuzeyinde bir kadınlar mahfili bulunmaktadır. Doğuda üç, batı ve kuzeyde altışar pencere açıklığı tarafından aydınlatılmaktadır. Kuzeyde ve batıda yer alan dikdörtgen şekilli açıklıkların bir özelliği yoktur. Kuzeydeki kapı kadınlar mahfiline, batıdaki harime açılmaktadır.

Yapının güney hariç diğer üç cephesi'nde ahşap saçaklar bulunmaktadır.

Şek.2- Aynioğlu Camii, plan.

İnşa Malzemesi

Yapının duvarları içte ve dışta sıvalı olduğu için inşa malzemesi anlaşılammaktadır. S. Aygen, yapıyı incelediği 1973 yılında, duvarların moloz ve kesme taştan inşa edildiğini belirtmektedir³⁰⁸. Doğu cephede dökülen bir sıva tabakası altından delikli modern tuğlalar görülmektedir. Muhtemelen Aygen'den incelediği tarihten sonra yapı, ciddi bir onarım geçirdiği izlenimini vermektedir.

Pencere Açıklıkları

Doğuda üç, batı ve kuzey cephede altışar olmak üzere yapıda toplam on beş pencere açıklığı bulunmaktadır (Fot.1.2.3). Kuzey cephede yer alan altı pencereden üçü alt sıraya üçü üst sıraya yerleştirilmiştir. Ferforje demir korkulukları olan alt sıra pencereleri dikey, üst sıra pencereleri yatay dikdörtgen şekillidir. Doğudaki dikdörtgen şekilli pencereler yakın zamanda yapılan bir onarım sırasında şekilleri bozulduğu anlaşılan kemerli birer alınlığa sahiptir.

Minare

Yapının minaresi kuzey batı köşede yer almaktadır (Fot.5). Kaide kesme taş ile inşa edilmiştir. Kaideden gövdeye iki silindirik kesitli silme ile geçilmektedir. Minarenin gövdesi tamamen tuğladan örülmüştür. Şerefenin dört tuğla sırası alt kesimine bir bilezik daha yerleştirilmiştir. Şerefe altı üç sıra mukarnas dizisiyle doldurulmuştur. Şerefe korkuluğu taştandır. Tuğla malzemeli silindirik peteğin çapı gövdeden daha dardır. Minare, külah ve üç boğumdan oluşan âlem üzerinde hilalle son bulmaktadır (Fot.6).

Harim

Harim, kuzey-güney yönlü dikdörtgen bir plana sahiptir (Fot.7). Mihrap duvarına dik uzanan üç sahından oluşmaktadır. Tavan, iki sıra halinde yerleştirilmiş altı

³⁰⁸ Aygen 1973: 18.

ahşap destek, kuzey güney yönlü kirişler ve cephe duvarları tarafından taşınmaktadır (Fot.8). Herhangi bir başlık ya da yastıkları bulunmayan kare kesitli destekler doğrudan zemine oturmaktadır (Fot.9). Harimin doğu, batı ve güney duvarı yerden yaklaşık yarım metre yüksekliğe kadar ahşapla kaplanmıştır.

Harimin kuzey bölümünde kadınlar mahfili yer almaktadır (Fot.10). Kadınlar mahfiline yapının dışından, kuzeydoğu köşedeki girişten ulaşılmaktadır. Mahfilinin önü buzlu camla kapatılmıştır.

Ahşap tavan üç bölüme ayrılmıştır. İç bükey kavisli bir silmeyle duvardan tavana geçiş sağlanmıştır. Dikdörtgen tavanın doğu ve batısının yüzeyi çıtalarla eşit beş bölüme ayrılmıştır. Tavanın orta bölümde ise bu uygulama yedi eşit parçayla oluşturulmuştur. Süslemesiz olarak bırakılan bu yedi şeridi birbirinden ayıran ince şeritlerden iki yandakiler balıksırtı, diğerleri ise dalga motifleriyle süslenmiştir (Fot.11). Motiflerin tümü ahşap parçaların çivilerle çakılmasıyla oluşturulmuştur. Orta sahının mihrapla aynı eksen üzerine gelen bölümü üzerinde iki ahşap göbek yer almaktadır.

Mihrap

Mihrap yapının güney duvarının ortasındadır (Fot.12). Niş, tamamen mermerle kaplanmıştır. Çeyrek küre şekilli bir kavsara ile örtülü olan ana niş kaş kemerlidir. Ana niş dip duvarı yakın zamanda mermer levhalarla kaplanmıştır. Niş ve kavsara içinde herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Mihrap alınlığında, dini içerikli bir kitabe yer almaktadır³⁰⁹.

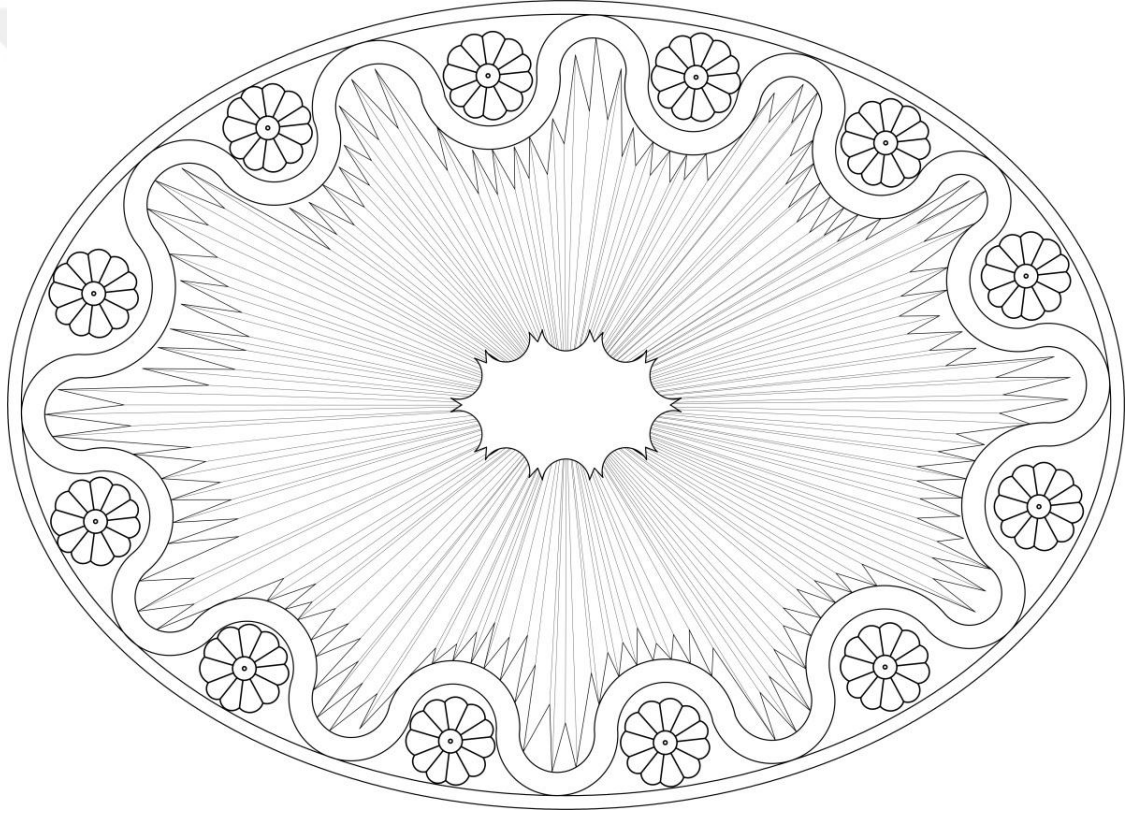
Minber

Harimin güneybatı köşesinde yer alan yakın tarihli minber mermerdendir (Fot.13). Minber açıklığının bir kapısı yoktur. Birer dik üçgenden oluşan iki yandaki aynalıklar iç içe geçmiş siyah mermer silmelerle hareketlendirilmiştir.

³⁰⁹ Kitabede Bakara suresinin 149. Ayeti yazılıdır. Ayetin meali için bk. İzmirli 2017: 44.

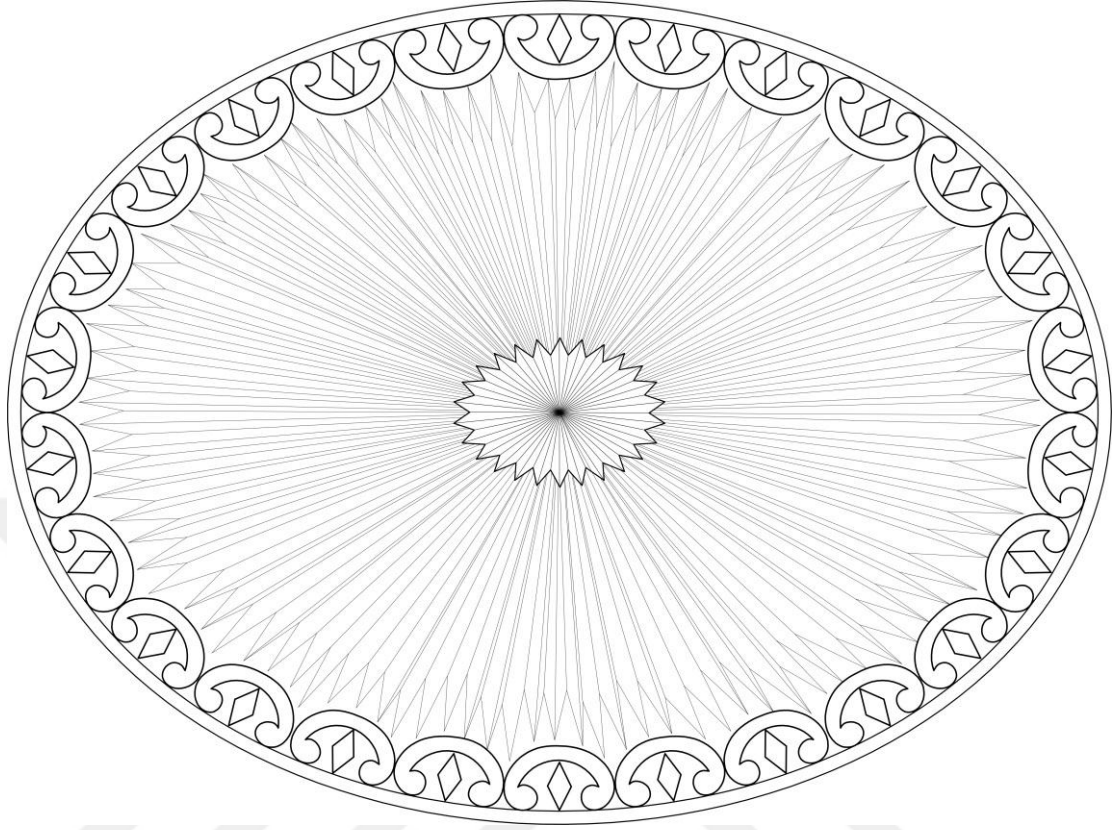
Süslemeler

Orta sahnin mihrapla aynı eksen üzerine yer alan tavanın orta bölümünde, iki daire şekilli birer göbek süsleme bulunmaktadır. Güneydeki göbekte bir merkezden çıkan ahşaptan ışınsal kollar göbeğin ortasını doldurmaktadır. Dalgalı kenarlıklarından her iki dalga arasındaki boşluğa birer kabara yerleştirilmiştir. Kabaralar merkeze yerleştirilen dairenin çevresinde ışınsal kollardan oluşan geometrik bir dolguya sahiptir (Şek.3, Fot.14).

Şek.3- Tavan göbeği.

Diğer göbeğin merkezindeki ışınsal kolların çevresi yine ikinci ve daha geniş ışınsal kollardan oluşan süslemeyle doldurulmuştur. Koçboynuzu benzeri volütlü ahşap parçalarla çerçevesi hareketlendirilmiştir. Bu parçaların içerisine baklava dilimi süslemelerle oluşturulmuş ahşap parçalar yerleştirilmiştir (Şek.4, Fot.15).

Şek.4- Tavan göbeği.

Kitabeler ve Tarihlendirme

Aynioğlu Camii, ahşap destekli, ahşap tavanlı ve mihrap duvarına dik uzanan üç sahnılı oluşu bakımından bu çalışma kapsamında incelediğimiz Cürcani Cami'ne benzemektedir³¹⁰. Ancak, Aynioğlu Camii'nde iç bükey kavisli bir hattın tavana geçiş sağlanmıştır. Ayrıca kirişler yardımıyla orta sahnın, yan sahnılara göre ciddi bir şekilde vurgulanmıştır. Bu özelliği bakımından Cürcani Camiden ayrılmaktadır.

Yapıda bir inşa kitabesi yoktur.

S. Aygen, kaynak göstermeden yapının H.1212/M.1797-98 yıllarında inşa edilmiş olabileceğini belirtmektedir³¹¹. Ancak Aygen'in verdiği bu tarihin nereden

³¹⁰ Ayrıntılı bir karşılaştırma için bk. bu çalışmada 60-61.

³¹¹ Aygen 1973: 18.

alındığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Dıştan iki katlı gibi görülen kuzey cephesinin bitişme çizgisinden anlaşılacağı üzere bu bölümün sonradan yapıya eklendiği açıktır.

Yapı, Cumhuriyetin ilk yıllarından 1940 yıllara kadar askeri hapisane olarak kullanılmıştır³¹². Düz toprak damı 1953 yılında çatıya çevrilmiş, 1968 yılında minare külahı yenilenmiştir³¹³. Caminin 1970-2000 yılları arasında çeşitli onarımlar geçirdiği bilinmektedir³¹⁴.

BİBLİYOGRAFYA

- Aygen, S.** (1973). *Afyonkarahisar Camileri*, Ankara.
İzmirli, İ.H. (2017). *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümesi*, İstanbul.
Karazeybek, ve diğerleri. (2005). *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*, I. Cilt, Afyon.

³¹² Karazeybek, Polat, Ilgar 2005: 118.

³¹³ Karazeybek, Polat, Ilgar 2005: 118.

³¹⁴ Karazeybek, Polat, Ilgar 2005: 118, dipnot 220.

Fot.1- Batı cephe.

Fot.2- Doğu cephe.

Fot.3- Kuzey cephe.

Fot.4- Minare ve kaidesi.

Fot.5- Şerefe altı.

Fot.6- Petek, külah ve âlem.

Fot.7- Harim.

Fot.8- Ahşap tavan.

Fot.9- Ahşap destekler.

Fot.10- Kadınlar mahfili.

Fot.11- Tavandaki balıksırtı ve dalga motifleri.

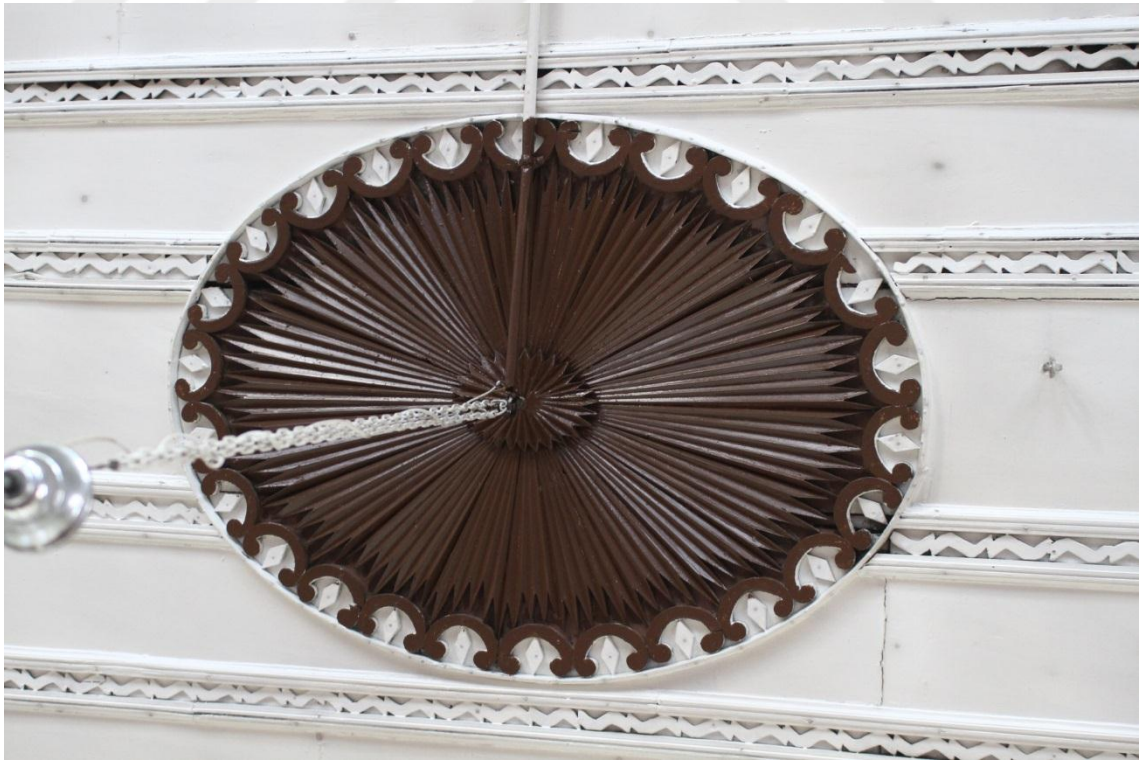
Fot.12- Mihrap.

Fot.13- Minber.

Fot.14- Tavan göbeği.

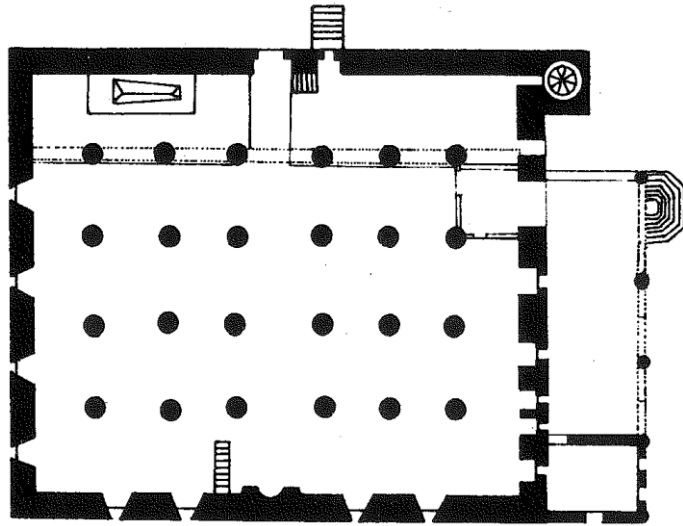

Fot.15- Tavan göbeği.

2.2.1. BUGÜN MEVCUT OLMAYAN AHŞAP DESTEKLİ/TAVANLI CAMİLER

2.2.1.1 UMURBEY (PAŞA) CAMİİ

Umur Bey tarafından At Pazarı'nda (günümüzde belediye binasının önündeki meydan) Demirtaşoğlu Umur Bey tarafından H.865/ M.1460-61 yıllarında inşa ettirildiği söylenmektedir³¹⁵. Yapı, Paşa Camisi olarak 1932 yılına kadar varlığını sürdürmüş, aynı sene içinde yıktırılmış ve yerine büyük bir meydan yapılmıştır³¹⁶. Yapının kareye yakın bir plan şemasına sahip olduğu harimin, mihraba dik yedi sahindan oluştuğu söylenmektedir³¹⁷ (Şek. 1, Fot.1.2). Yapıda yirmi dört ahşap desteğin üst örtüyü taşıdığı bilinmektedir³¹⁸.

Çiz.1 PAŞA CAMİİ

Şek. 1- Umurbey (Paşa) Camii planı (S. Gönçer'den) ³¹⁹.

³¹⁵ Yapının inşa tarihi hakkında araştırmacılar çeşitli görüşler sunmuştur. H. Çal yaptığı bir makalesinde 1455 yılını, S. Aygen, kitabında 1460/61 yılını S.Gönçer'de kitabında 1455 yılında yapının inşa edildiği belirtmişlerdir. Çal 1993: 314. Aygen 1973: 72. Gönçer 1991: 191.

³¹⁶ Gönçer 1991: 191.

³¹⁷ Gönçer 1991: 191.

³¹⁸ Gönçer 1991: 191.

³¹⁹ Plan, Gönçer 1991: 192'den aktarılmıştır.

Fot.1- Umurbey (Paşa) Camii³²⁰

Fot.2- Umurbey (Paşa) Camii³²¹

³²⁰ Fotoğraf, Gönçer 1991: 192'den aktarılmıştır.

³²¹ Fotoğraf, Gönçer 1991: 192'den aktarılmıştır.

2.2.1.2. GERDANSÜNDÜREN CAMİİ

Nakipoğlu ve Gerdansündüren Vakfından olan bu camiyi, S. Gönçer H. 1077/ M. 1666-67 yıllarına tarihlendirmektedir³²². Ahşap ve fevkani olarak Abdullah Efendi ibni Hamza tarafından inşa ettirildiği söylenmektedir³²³. Cami, Afyonun işgali sırasında düşman kuvvetleri tarafından yıkılmıştır³²⁴.

2.2.1.3. TEVFİKİYE CAMİİ

Yapı, Bedrik Mahallesi Leblebici San El Seyid Elhac Ahmet Bin Abdullah tarafından inşa ettirildiği söylenmektedir³²⁵. S.Aygen kaynak belirtmeden yapının H. 1307/ M. 1889-90 yıllarında inşa edilmiş olabileceğini belirtmektedir³²⁶.

2.2.1.4. AHMET PAŞA CAMİİ

Şimdiki Mevlevi Camiinin yerindedir. Ahşap ve toprak damlı olan cami yanmış ve yerine Mevlevi Camii yapılmıştır³²⁷.

2.2.1.5. KÂHİL MESCİDİ

Kahil mahallesinde, Hacı Ahmed Efendi tarafından inşa ettirildiği bilinen yapı, yıktırılıp arsası meydana dönüştürülmüştür³²⁸.

2.2.1.6. KESİKBAŞ MESCİDİ

El Hac Mehmet Ağa ibni Apdullah tarafından³²⁹ eskiden Egistine Camii diye bilinen, günümüzde Dumlupınar Mahallesi olarak ismi değiştirilmiş olan mahallede inşa ettirildiği söylenmektedir³³⁰. Yapı, bir yangında yanmış ve günümüze ulaşamamıştır³³¹.

³²² Aygen 1973: 33.

³²³ Aygen 1973: 33.

³²⁴ Aygen 1973: 33.

³²⁵ Aygen 1973: 66.

³²⁶ Aygen 1973: 66.

³²⁷ Aygen 1973: 14.

³²⁸ Atabek 1997: 151.

³²⁹ Aygen 1973: 19.

³³⁰ Aygen 1973: 19.

³³¹ Atabek 1997: 150.

2.2.2. AHŞAP DESTEKLİ/TAVANLI OLUP ONARIMLARLA ÖZELLİĞİNİ YİTİREN CAMİLER

2.2.2.1. HACI NUH CAMİİ

Hacı Nuh Mahallesi, Hacı Nuh Caddesi üzerindedir. Kuzey cephesi konut, doğu ve güney cephesi arsa ile çevrelenmiştir (Fot.3.4). H.Çal ahşap destekli olan yapının kaynak göstermeden H.1280/ M.1831 yılında Hacı Nuh tarafından yaptırıldığını belirtmektedir³³². İlk yapıldığı plan şeması tespit edilememiş olan yapının ahşap tavanlı ve kırma çatılı olduğu söylenmektedir³³³. Yapı günümüzde modern malzemelerle kubbeli bir plan şeması ile tamamen yenilenmiştir.

Yapı 1957 yılında, tamamen betonarme malzemeden kubbeli bir planda, kesme taştan minareli olarak yeniden yapıldığı belirtilmektedir.³³⁴

Fot.3- Hacı Nuh Camii.

Fot.4- Hacı Nuh Camii harim.

³³² Çal 1993: 312.

³³³ Çal 1993: 312.

³³⁴ Aygen 1973: 19.

2.2.2.2. SÜLÜM CAMİİ

Yunus Emre Mahallesi, Birlik Caddesi üzerindedir (Fot.5.6.7). H.Çal yapının düz ahşap tavanlı ve kırma çatılı olduğunu belirtmektedir³³⁵. 1902 yangınından sonra kadınlar mahfili, 1955 yılında da tavanının yenilediği söylenmektedir³³⁶. 1996 yılında yapı tamamen yıkılıp yenilenmiştir. Yapıdan günümüze yalnızca Osmanlıca kitabesi ulaşabilmiştir (Fot.5).

Kitabenin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

1- Habbezâ Hacı Mehmed Paşa / Yessera'llâhu te'âlâ mâ-şâ'e

2- Hüsn-i himmet edicek buldı sübût / oldı tarih ana "hayr-ı büyût". 1228

Kapının üzerindeki kitabeye göre yapı h.1228/ M.1813 yılında Hacı Mehmet Paşa tarafından inşa ettirilmiştir³³⁷.

Fot.5- Sülüm Camii.

Fot.6- Sülüm Camii harimi.

Fot.7- Sülüm Camii kitabesi.

³³⁵ Çal 1993: 312.

³³⁶ Çal 1993: 312.

³³⁷ Kitabe ile ilgili teknik bilgiler hakkında daha fazla bilgi için bk. Altuğ 2006: 42-45.

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

3.1. Mimari Özellikler

Bu çalışma kapsamında incelediğimiz camiler plan şeması yönünden iki grupta değerlendirilebilir.

3.1.1. Ahşap desteklerle taşınan ahşap tavanlı camiler³³⁸.

a-Harimi mihrap duvarına dik uzanan sahnılardan oluşan camiler,

b-Harimi mihrap duvarına paralel uzanan sahnılardan oluşan camiler.

3.1.2. Desteksiz, Tek mekânlı, ahşap tavanlı camiler³³⁹.

3.1.1. Ahşap desteklerle taşınan ahşap tavanlı camiler:

Bu grupta yer alan 6 yapının hiçbirinde son cemaat yeri yoktur. Harimin üzerini örten ahşap tavan ahşap destekler tarafından taşınmaktadır. *Ulu Cami, Cürcani Camii, Karakatip Camii, Burmalı Cami, Aynioğlu Camii* harimi mihrap duvarına dik uzanan sahnılardan oluşan örneklerdendir. Bu yapılardan *Ulu Cami* hariç diğerlerinde, harim iki ahşap destek sırasıyla üç sahına ayrılmıştır³⁴⁰. *Ulu Cami*, harimi sekiz destek sırayla dokuz sahına ayrılan tek örnek'tir³⁴¹.

Ulu Cami'de sekiz destek sırasında toplam kırk destek bulunmaktadır. *Cürcani Camii* ve *Burmalı Cami*'de iki destek sırasında dört, *Karakatip Camii*'nde iki destek sırasında iki, *Aynioğlu Camii*'nde ise iki destek sırasında yerleştirilmiş altı ahşap destek bulunmaktadır.

Bu gruptaki yapıların tamamında kare ya da dikdörtgen planlı mekanlar silindirik ya da kare şekilli ahşap destekler tarafından taşınmaktadır. *Burmalı Cami* ve *Aynioğlu Camii*'lerinde destekler doğrudan kirişlere bağlanmaktadır. *Cürcani Camii, Karakatip Camii*'nde kiriş ve destekler arasında yastıklar yer almaktadır. *Ulu Cami*'de, destekler, mukarnaslı başlıklar ve yastıklarla kirişlere bağlanmaktadır.

³³⁸ Bunlar: *Ulu Camii, Cürcani Camii, Karakatip Camii, Burmalı Cami, Aynioğlu Camii, Kurra Camii.*

³³⁹ Bunlar: *Adeyze Camii, Karaman Camii, Zülali Camii, Akosmanoğlu Camii.*

³⁴⁰ Anadolu'da mihrap duvarına dik uzanan sahnılı camilere örnekler için bk. bu çalışma da 60-61.

³⁴¹ Anadolu'da dokuz sahnılı başka örnek tespit edilememiştir.

Ulu Cami'de orta sahnın diğer sahnınlardan daha yüksek ve geniş tutularak vurgulanmıştır. Aynioğlu Camii'nde ise orta sahnın diğer sahnınlara göre daha geniştir. Diğer yapılarda orta sahnın diğer sahnınlardan farklı değildir³⁴².

Harim; *Ulu Cami*, *Karakatip Camii*, *Aynioğlu Camii*'nde dikdörtgen, *Cürcani Camii* ve *Burmali Cami*'de kareye yakın dikdörtgen planlıdır.

Kurra Camii, Harimi mihrap duvarına paralel uzanan sahnınlardan oluşan tek örnektir³⁴³. Dikdörtgen bir plana sahip olan harim, mihrap duvarına paralel uzanan dört sahnından oluşmaktadır. Yapının örtüsü, dikdörtgen kesitli destekler ve bu desteklerin üzerinde yer alan yastıklar aracılığıyla taşınmaktadır.

3.1.2. Desteksiz, Tek mekânlı, ahşap tavanlı camiler

Bu grupta yer alan 4 yapıda harim destekler tarafından kesintiye uğratılmamıştır. Yalnızca bir kadınlar mahfiline sahip olan örneklerde mahfil taşıma üzere dört³⁴⁴ ya da beş³⁴⁵ ahşap destek kullanılmıştır. *Adeyze Camii* kareye yakın dikdörtgen, *Zülali Camii* doğu batı yönlü dikdörtgen, *Akosmanoğlu Camii* kuzey güney yönlü dikdörtgen, *Karaman Camii* ise çokgen bir plana sahiptir.

Zülali Camii'nin kuzeyinde bir son cemaat yeri bulunmaktadır³⁴⁶. Son cemaat yeri kuzey, doğu ve batıdan ahşap bir sundurma ile çevrelenmektedir.

Bu grup cami örneklerinde tavan, yapının cephe duvarları ve kadınlar mahfilini taşıyan destekler tarafından taşınmaktadır.

³⁴² Bu uygulama hakkında daha fazla bilgi ve Anadolu'da örnekler için bk. bu çalışmada s.37.

³⁴³ Anadolu'da mihrap duvarına paralel uzanan sahnınlardan oluşan camilere örnekler için bk bu çalışmada s.114-115.

³⁴⁴ Bunlar: Zülali Camii ve Karaman Camii.

³⁴⁵ Adeyze Camii.

³⁴⁶ Anadolu'da son cemaat yeri kullanımı hakkında daha detaylı bilgi için bk. bu çalışmada s. 102-103.

ADI	PLANI	İNŞA MALZEMESİ	SON CEMAAT YERİ
Ulu Camii	Mihrap duvarına dik uzanan	Kırma taş	-
Burmali Cami	Mihrap duvarına dik uzanan	Ahşap Karkas	-
Cürcani Camii	Mihrap duvarına dik uzanan	İçte ve dışta sıvalı olduğu için anlaşılamayan	-
Karakatip Camii	Mihrap duvarına dik uzanan	İçte ve dışta sıvalı olduğu için anlaşılamayan	-
Akosmanoğlu Camii	Desteksiz, tek mekânlı, ahşap tavanlı camiler	İçte ve dışta sıvalı olduğu için anlaşılamayan	-
Adeyze Camii	Desteksiz, tek mekânlı, ahşap tavanlı camiler	Düzgün kesme taş	-
Aynoğlu Camii	Mihrap duvarına dik uzanan	İçte ve dışta sıvalı olduğu için anlaşılamayan	-
Zülali Camii	Desteksiz, tek mekânlı, ahşap tavanlı camiler	İçte ve dışta sıvalı olduğu için anlaşılamayan	Tek birimli, üzeri düz betonarme örtülü
Kurra Camii	Mihrap duvarına paralel uzanan	Kırma taş	-
Karaman Camii	Desteksiz, tek mekânlı, ahşap tavanlı camiler	Almaşık	-

Tablo 1- Afyonda ahşap destekli camilerin mimari özellikleri.

3.2. Giriş açıklıkları

Bu çalışma kapsamında incelediğimiz yapılardan *Ulu Cami*'nin üç, *Burmali*, *Aynoğlu*, *Zülali*, *Kurra* ve *Adeyze Camii*'nin iki, *Cürcani*, *Karaman*, *Karakatip* ve *Akosmanoğlu Camilerinin* birer giriş açıklığı bulunmaktadır. Bu açıklıklar; *Ulu Cami*'de Kuzey, doğu ve batı cephesinde, *Burmali Cami*'de Kuzey ve doğu cephesinde, *Aynoğlu Camii*'nin kuzey ve batı cephesinde, *Zülali* ve *Adeyze Camii*'nin her ikisi de kuzey cephesinde, *Karakatip* ve *Akosmanoğlu Camilerinin* doğu cephesinde, *Cürcani* ve *Karaman Camilerinin* kuzey cephesinde yer almaktadır.

İncelediğimiz camilerin giriş açıklıklarında sivri kemer, basık kemer, gemi teknesi kemer ve yuvarlak kemer olmak üzere 4 farklı kemer tipi karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca herhangi bir kemer uygulamasına yer verilmemiş dikdörtgen şekilli giriş açıklıkları da bulunmaktadır. *Ulu Cami*'nin doğu cephesindeki giriş açıklığı gemi teknesi kemerli, batı ve kuzey giriş açıklıkları dikdörtgen şekillidir. *Karaman Camii* giriş açıklığı sivri kemerli, *Kurra Camii* ve *Adeyze Cami* giriş açıklıkları basık kemerlidir. *Karakatip Camii*'nde bir koridor bulunmakta ve holün başlangıcında ve

bitişinde iki kapı yer almaktadır. Koridorun başlangıcındaki kapı yuvarlak kemerli, harime girilen açıklık ise dikdörtgen şekillidir. *Burmali*, *Cürcani*, *Akosmanoğlu*, *Aynioğlu*, *Zülali Camilerinde* dikdörtgen giriş açıklıkları görülmektedir. İncelediğimiz yapıların kapı kanatları genellikle ahşaptan ve çift kanatlıdır. *Burmali Cami*'nin süslemeli kapı kanatları hariç³⁴⁷ diğer yapıların kapı kanatları son onarımlarda yenilenmiş ve özelliklerini yitirmiştir.

ADI	AÇIKLIK ŞEKLİ					GİRİŞ AÇIKLIĞI MALZEMESİ			
	Sivri Kemer	Basık Kemer	Yuvarlak Kemer	Gemi Teknesi Kemer	Dikdörtgen Şekilli	Mermer	Kesme taş	Ahşap	Diğer
Ulu Camii				x	x	x			
Burmali Cami					x			x	
Cürcani Camii					x			x	
Karakatip Camii			x		x				S
Akosmanoğlu Camii					x				S
Adeyze Camii		x				x	x		
Aynioğlu Camii					x				S
Zülali Camii					x				S
Kurra Camii		x					x		
Karaman Camii	x						x		

S= Sıvalı.

Tablo 2- Giriş Açıklıkları.

3.3. İnşa Malzemesi

İncelediğimiz 10 camiden, 2'sinde kırma taş³⁴⁸, 1'inde ahşap karkas³⁴⁹, 1'inde düzgün kesme taş³⁵⁰, 1'inde taş ve tuğlanın birlikte kullanıldığı alması düzenli duvar örgüsü³⁵¹ görülmektedir. Ayrıca, 5 yapının duvarları içte ve dışta sıvalı olduğu için inşa malzemesi anlaşılamamaktadır³⁵² (Tablo 1). *Kurra Camii*'nin batı cephesinde, yakın zamanda yapılan onarımlar sırasında yerleştirilmiş mermer parçalarından oluşan örgü niteliksizdir ve değerlendirme dışı tutulmuştur.

³⁴⁷ Bu yapının kapı kanatları hakkında daha detaylı bilgi için bk. bu çalışmada s. 126-128.

³⁴⁸ Bunlar: Ulu Camii, Kurra Camii.

³⁴⁹ Burmalı Cami.

³⁵⁰ Adeyze Camii.

³⁵¹ Karaman Camii.

³⁵² Bunlar: Cürcani Camii, Karakatip Camii, Akosmanoğlu Camii, Aynioğlu Camii, Zülali Camii.

3.4. Pencere Açıklıkları

Bu çalışma kapsamında incelediğimiz camilerin pencere açıklıkları, tek ya da iki sıra halinde düzenlenmiştir.

Pencere açıklıklarının 2'sinde yuvarlak kemerli³⁵³ ve 1'inde basık kemerli³⁵⁴ alınlıklar görülmektedir. Ayrıca *Karaman Camii* pencere açıklıklarında ve *Ulu Cami* doğu cephesinde, sivri kemerli pencere açıklıkları yer almaktadır. *Cürcani Cami* güney cephesinde mihrabın üzerinde ve *Kurra Camii* kuzey cephesinde ana giriş açıklığı üzerinde daire şekilli birer pencere açıklığı bulunmaktadır. *Aynoğlu Camii* doğu cephesi yakın zamanda yapılan bir onarım sırasında şekilleri bozulduğu anlaşılan kemerli birer alınlığa sahiptir.

Pencere açıklığı kemerleri *Karaman Camii* ve *Ulu Cami* doğu cephesinde taş malzemeyle inşa edilmiştir. Pencere alınlığı kemerleri *Ulu Cami* güney cephesi ve *Kurra Camii*'nde tuğla, *Adeyze Camii*'nde taştandır.

ADI	AÇIKLIK ŞEKİLLERİ			ALINLIK ŞEKİLLERİ	
	Dikdörtgen	Daire	Sivri kemerli	Yuvarlak Kemerli	Basık Kemerli
Ulu Camii	x	x	x	x	
Burmalı Cami	x				
Cürcani Camii	x	x			
Karakatip Camii	x				
Akosmanoğlu Camii	x				
Adeyze Camii	x				x
Aynoğlu Camii	x				
Zülali Camii	x				
Kurra Camii	x	x		x	
Karaman Camii	x		x		

Tablo 3- Pencere açıklıkları.

³⁵³ Bunlar: Afyon Ulu Cami güney cephe, Kurra Camii batı cephe ve kuzey cephedeki alt sıra penceresinde.

³⁵⁴ Adeyze Camii güney cephe ve batı cephedeki alt sıra penceresinde.

3.5. Minareler

Bu çalışma kapsamında incelediğimiz camilerde minareler konum olarak doğu, batı ve kuzey cephe üzerinde yer almaktadır. Minaresi batı cephede olan 2 örnek³⁵⁵, doğu cephede olan 6 örnek³⁵⁶ ve kuzey cephede yer alan 1 örnek³⁵⁷ bulunmaktadır. *Karaman Camii*'nin minaresi hariç diğer tüm minareler buldukları cepheye bitişiktir. *Karaman Camii* minaresi batı cephenin kuzey ucuna yakın ve yapıdan bir miktar ayrı olarak yapılmıştır.

Bu çalışma kapsamında incelenen minareler, *Ulu Cami*'ninki hariç kare şekilli birer kaide üzerine oturmaktadır³⁵⁸. Minare kaideleri *Ulu Cami*'nde minare kaidesinin alt bölümü düzgün andezit düzgün kesme taşlardan üst bölümü ise taş ve tuğlanın dönüşümlü olarak kullanıldığı almaşık üç sıra tuğla, bir sıra düzgün kesme taştan oluşan almaşık düzende inşa edilmiştir³⁵⁹. *Cürcani Camii*'nde minare kaidesi düzensiz olarak yerleştirilen tuğla sıraları ve düzgün kesme taşlarla yapılmıştır. Diğer örneklerin tümünde minare kaideleri düzgün kesme taş örgüye sahiptir.

Burmalı Cami, *Karakatip Camii* ve *Zülali Camii*'nde kaideden gövdeye geçişte bir ara bölüme ihtiyaç duyulmamıştır. *Cürcani Camii*, *Akosmanoğlu Camii*, *Kurra Camii*, *Karaman Camii*'nde kaideden gövdeye bir üçgen kuşak şeklinde tasarlanmış bir pabuçla geçiş sağlanmıştır. Bu örneklerin tümünde kare prizma şekilli pabuç kesme taşlarla inşa edilmiştir. *Ulu Cami*'de, kaideden gövdeye tuğladan bir üçgen kuşakla, *Aynioğlu Camii*'nde dış bükey kavisli iki silmeyle geçiş sağlanmıştır. *Adeyze Camii*'nde kare prizma şekilli kaideden silindirik şekilli gövdeye geçiş hafif dışa taşkın silindirik kesitli bir ara bölmeyle (pabuç) sağlanmıştır.

Bu çalışmada incelenen minarelerin tümünde gövde silindirik şekillidir. Gövde bazı camilerde, sayıları 1-3 arasında değişen, çini ya da taş bilezikle çevrelenmiştir.

³⁵⁵ Bunlar: Aynioğlu Camii batı cephe kuzey ucunda, Adeyze Camii batı cephe güney ucunda.

³⁵⁶ Bunlar: Burmalı Cami, Cürcani Camii, Karakatip Camii, Akosmanoğlu Camii doğu cephe kuzey ucunda, Kurra Camii doğu cephe güney ucunda, Zülali Camii doğu cephe kuzey uca yakın bir konumda.

³⁵⁷ Ulu Camii kuzey cephede batı uca yakın bir konumda.

³⁵⁸ Bunlar: Burmalı Cami, Cürcani Camii, Karakatip Camii, Akosmanoğlu Camii, Aynioğlu Camii, Zülali Camii, Kurra Camii Karaman Camileridir.

³⁵⁹ Almaşık düzen hakkında daha detaylı bilgi için bk. bu çalışmada s. 144-145.

Bilezikler gövdeyle kaide arasında, pabuç ile gövde arasında³⁶⁰, gövdenin alt kısmında³⁶¹, şerefe altında³⁶² ya da petek ile külah arasında³⁶³ yer alabilmektedir.

ADI	MİNARE KONUMU			KAİDE		GÖVDE	PETEK		KÜLAH	
	Doğu	Batı	Kuzey	Kesme taş	Almaşık	Tuğla	Taş	Tuğla	Taş	Diğer
Ulu Camii			X		X	X	X	X	X	
Burmali Cami	X			X		X	X	X	X	
Cürcani Camii	X				X	X		X		X
Karakatip Camii	X			X		X		X		X
Akosmanoğlu Camii	X			X		X	S			X
Adeyze Camii		X		X		X		X	X	
Aynioğlu Camii		X		X		X		X		X
Zülali Camii	X			X		X		X		X
Kurra Camii	X			X		X		X		X
Karaman Camii		X		X		X		X	X	

S: sıvalı

Tablo 4- Minare

Bu çalışmada incelenen minarelerin tümü tek şerefelidir. Şerefe altları, 6 örnekte³⁶⁴ testere dişi, 2 örnekte³⁶⁵ mukarnas benzeri sarkıtlar, 1 örnekte³⁶⁶ bir ters bir

³⁶⁰ Bunlar: Ulu Cami, Kurra Camii.

³⁶¹ Bunlar: Burmalı Cami, Cürcani Camii, Karakatip Camii, Akosmanoğlu Camii, Adeyze Camii, Aynioğlu Camii, Karaman Camii.

³⁶² Bunlar: Burmalı Cami, Cürcani Camii, Karakatip Camii, Akosmanoğlu Camii, Aynioğlu Camii, Kurra Camii, Karaman Camii

³⁶³ Bunlar: Karakatip Camii, Akosmanoğlu Camii, Adeyze Camii, Karaman Camii.

³⁶⁴ Bunlar: Ulu Camii, Burmalı Cami, Karakatip Camii, Adeyze Camii, Aynioğlu Camii, Karaman Camii.

düz yerleştirilen üçgenler ve 1 örnekte³⁶⁷ iç bükey kavisli iki sıra kesme taştan dolguya sahiptir.

Minarelerin en kolay tahrip olan kısımları petek, külah ve alemleridir. İncelediğimiz yapıların tümünde bu kısımların onarıldığı görülmektedir. *Ulu Cami* de gövde ile petek bölümünde görülen tuğla malzeme arasında farklılık görülmektedir. Muhtemelen gövdenin üzerindeki bölümlerin yenilenmiş olabileceği düşüncesini arttırmaktadır.

Minare girişleri *Karakatip Camii* hariç kaide üzerinde yer almaktadır. Bu girişler benzer özelliklere sahip olup sadece konum olarak farklılık göstermektedir³⁶⁸. *Karakatip Camii*'nin minare girişi, kaideden değil, kadınlar mahfilinden bir girişle doğrudan gövdeye açılmaktadır.

3.6. Harim

Örtüyü taşıyan destekler *Ulu Cami*, *Burmali Cami*, *Cürcani Camii* 'nde silindirik şekilli, *Karakatip*, *Adeyze*, *Aynioğlu*, *Zülali*, *Kurra Camii* 'nde dikdörtgen prizma şekilli; *Karaman Camii* ve *Akosmanoğlu Camii* 'ndeki desteklerin bazıları silindirik bazıları dikdörtgen prizma şekillidir. *Karaman Camii* 'nde ahşap desteklerin yanı sıra, muhtemelen onarımlar sırasında yenilenmiş olduğunu düşündüğümüz sadece bir devşirme mermer destek bulunmaktadır.

Bu çalışma kapsamında incelediğimiz camilerde ahşap örtü, silindirik ya da kare prizma şekilli ahşap desteklere bağlanan kirişler ya da cephe duvarları tarafından taşınmaktadır. *Akosmanoğlu Camii*, *Burmali Cami*, *Aynioğlu Camii*, *Cürcani Camii*, *Karakatip Cami*, *Adeyze Camii* ve *Kurra Camii* başlık yoktur. *Akosmanoğlu Camii*, *Burmali Cami* ve *Aynioğlu Camii* 'nde hem başlık hemde yastık bulunmamaktadır. *Cürcani Camii*, *Karakatip Cami*, *Adeyze Camii* ve *Kurra Camii* 'nde kirişler desteklere

³⁶⁵ Bunlar: Kurra Camii ve Akosmanoğlu Camii.

³⁶⁶ Cürcani Camii.

³⁶⁷ Zülali Camii.

³⁶⁸ Karaman, Akosmanoğlu ve Zülali Cami'nin minare kaidesinin batısından, Aynioğlu, Cürcani ve Ulu Camii kaidelerinin güneyinden, Kurra ve Adeyze Camii'nin minare kaidesinin kuzeyinden ve Burmalı Camii minare kaidesinin batısından giriş sağlanmaktadır.

yastıklar aracılığıyla bağlanmaktadır. *Ulu Cami*'de destekler üzerinde mukarnaslı başlıklar ve yastıklar görülmektedir. *Karaman Camii*'nde diğer yapılardan farklı olarak akantus yapraklı taş destek devşirmedir. Anadolu'da özellikle ahşap destekli camilerde devşirme taşıyıcıların kullanıldığı pek çok örnek vardır. *Sivrihisar Ulucami (1232)*³⁶⁹ *Ankara Arslanhane Camii*'de (1289-90)³⁷⁰ bunlardandır.

Ulu Cami'de ahşap destekler nemden etkilenmemesi için taştan yapılmış birer altlık üzerinde yükselmektedir. Altlıklar yalnızca ahşap destekli camilerde değil pek çok mermer ya da taş malzemeli taşıyıcıların altında da yer almaktadır. Bu altlıkların asıl işlevi yapının örtüsünden gelen yükün sağlam bir zemine oturmasına katkıda bulunmak, ayrıca ahşap destekli camilerde ise ahşabı nemden uzaklaştırmak gibi bir katkısı bulunmaktadır. Anadolu'da ahşap destekli camilerin çoğunda da böyle uygulamalar görülmektedir. *Sivrihisar Ulucami (1232)*³⁷¹, *Beşşehir Eşrefoğlu Camii'nde (1297-99)*³⁷² bu tür uygulamalara rastlanmaktadır.

Kadınlar mahfili, *Akosmanoğlu Camii*'nde ikinci bir kat şeklinde tasarlanmamış olup harimin kuzey duvarı boyunca, zeminle aynı seviyede uzanmaktadır. Diğer yapılarda ise asma kat şeklinde ikinci kat olarak tasarlanmıştır. İkinci kat olarak tasarlanan mahfiller yapıların güney, doğu ve batı duvarlarıyla harimde yer alan destekler tarafından taşınmaktadır. Mahfillerin önü ahşap kafesle³⁷³ kapatılmış ya da yaklaşık yarım metrelik ahşap korkuluklar harimden ayrılmıştır³⁷⁴. *Aynoğlu Camii*'nde bu iki durumdan farklı olarak kadınlar mahfilinin önü buzlu camla kapatılmıştır. *Zülali Camii*'nde mahfilin orta bölümü balkonumsu çıkıntının aksine kuzey istikametinde, muhtemelen onarımların eseri olan yarım daire şekilli oyuntuya sahiptir.

Tavan; *Burmali Cami*, *Cürcani Camii*, *Karakatip Camii*, *Aynoğlu Camii*'nde üç, *Kurra Camii*'nde dört, *Ulu Cami*'de dokuz bölüme ayrılmıştır. Bunlardan *Burmali Cami* ve *Aynoğlu Camii*'nde iç bükey kavisli bir silme ile duvardan tavana geçiş

³⁶⁹ Daha fazla bilgi için bk. Kuran 1972: 182, 183.

³⁷⁰ Daha fazla bilgi için bk. Öney 1971: 20-24.

³⁷¹ Daha fazla bilgi için bk. Kuran 1972: 182, 183.

³⁷² Daha fazla bilgi için bk. Kuran 1972: 182, 183.

³⁷³ Bunlar: *Ulu Camii*, *Burmali Cami*, *Cürcani Camii*, *Karakatip Camii*, *Akosmanoğlu Camii*, *Adeyze Camii*.

³⁷⁴ Bunlar: *Zülali Camii*, *Kurra Camii*, *Karaman Camii*.

sağlanmıştır. *Akosmanoğlu Camii*, *Adeyze Camii*, *Zülali Camii*, *Karaman Camii*'nde ise tavan tek bölümden oluşmaktadır. Ancak *Adeyze Camii* tavanı, içte geniş bir dikdörtgen alan ve dışta yaklaşık bir metrelik dikdörtgen şekilli ikinci bir bölümden oluşmaktadır.

ADI	DESTEĞİN ŞEKLİ		DESTEKLER	
	Silindirik	Dikdörtgen	Başlık	Yastık
Ulu Camii	X		X	X
Burmalı Camii	X			
Cürcani Camii	X			X
Karakatip Camii		X		X
Akosmanoğlu Camii	X	X		
Adeyze Camii		X		X
Aynoğlu Camii		X		
Zülali Camii		X		
Kurra Camii		X		X
Karaman Camii	X	X		X

Tablo 5- Destekler

3.7. Mihraplar

Bu çalışma kapsamında incelediğimiz 10 caminin onunda da mihrap yaklaşık olarak harimin güney duvarı ortasında yer almaktadır.

Mihrapların 4'ü taş³⁷⁵, 4'ü mermer³⁷⁶, 1'i ahşap³⁷⁷ ve 1'i çini³⁷⁸ plakalarla kaplanmıştır. Çini plakalarla yapılmış *Karaman Camii* mihrabı, Kütahya çinilerinin

³⁷⁵ Bunlar: Burmalı Cami, Cürcani Camii, Adeyze Camii, Zülali Camii,

³⁷⁶ Bunlar: Ulu Camii, Karakatip Camii, Aynoğlu Camii, Kurra Camii,

geleneğini sürdüren geç tarihli bir örnektir. Ayrıca *Burmali Cami* mihrap nişi iki yandan ve üstten alçı bir şeritle çerçevelenmektedir. İki yandaki şeritler kavsara başlangıcı hizasında ve saçağın iki köşesinde kareye yakın dikdörtgen birer plasterle hareketlendirilmiştir. *Ulu Cami* hariç diğer camilerin mihrapları restorasyonlar sırasında tamamen yenilenmiş ve özelliklerini yitirmiştir. *Ulu Cami* mihrabı özgün özelliklerini korumaktadır. Selçuklu döneminin klasik mihrap nişi, üzerinin mukarnas dolgulu bir kavsarayla örtüldüğü örneklerini anımsatmaktadır. Mukarnas dolgulu kavsaranın en erken örneği 1179 tarihli *Erzurum Ulu Camii* güney duvarındaki iki mihrapta da karşımıza çıkmaktadır³⁷⁹. Bu tarihten itibaren, 13. ve 14. yy.'larda en çok tercih edilen kavsara şekli olmuştur³⁸⁰. Mukarnas dolgulu kavsara; *Sivas Keykavus Darüşşifası* türbe mihrabı (1220)³⁸¹, *Kayseri Huant Hatun Camii* mihrabı (1237-38)³⁸², *Bergama Ulu Camii* mihrabı (1398-99)³⁸³, *Karaman Çelebi Mescidi* mihrabı (14.yy.)³⁸⁴, *Bergama Kurşunlu Camii* mihrabı (1435)³⁸⁵, *Niğde Ak Medrese* mihrabı (1409)³⁸⁶ gibi yapılarda da karşımıza çıkmaktadır. *Ulu Cami* mihrabında kullanılan mermerler Afyon mermeridir. Mermer kaplama mihraplar Selçukluda çok fazla olmayıp Osmanlı döneminde, özellikle klasik dönem yapılarında karşımıza çıkmaktadır.

Ulu Cami mihrabının ana niş köşeliklerinde altlık ve başlıkları olan silindirik gövdeli sütunceler yer almaktadır. İki bölümlü olan başlığın üst kesiminde tepe üstü konmuş zar³⁸⁷, altta ise, köşeleri pahlı kübik bir başlık yer almaktadır. Altlıkta ise bu düzen tersine çevrilmiştir. Zar başlıklar, *Ankara Alaaddin Camii* (1178)³⁸⁸, *Karaman*

³⁷⁷ Akosmanoğlu Camii.

³⁷⁸ Karaman Camii.

³⁷⁹ Daha fazla bilgi için bk. Bakırer 2000: 64-65.

³⁸⁰ Bakırer 2000: 65.

³⁸¹ Daha fazla bilgi için bk. Bakırer 2000: 139-140.

³⁸² Daha fazla bilgi için bk. Bakırer 2000: 158-159.

³⁸³ Daha fazla bilgi için bk. Ersoy 1988: 62.

³⁸⁴ Daha fazla bilgi için bk. Bakırer 2000: 235-236.

³⁸⁵ Daha fazla bilgi için bk. Ersoy 1988: 96.

³⁸⁶ Daha fazla bilgi için bk. Bakırer 2000: 238-239.

³⁸⁷ Ö. Bakırer bu başlıkları 'tepe üstü konmuş zar başlık' şeklinde tanımlamaktadır (Daha fazla bilgi için bk. Bakırer 2000: 82). Bunlar, sütuncenin içe bakan yüzeyiyle dışa bakan yüzeylerine, köşeleri yukarı ve aşağı bakacak şekilde yerleştirilen birer kareden ibarettir.

³⁸⁸ Zar başlıkların fotoğrafı ve yapı hakkında daha detaylı bilgi için bk. Ersoy 1993: 51.

Ebul Fetih Mescidi (13.yy.)³⁸⁹, *Afyon Kabe Mescidi* (1399)³⁹⁰ gibi yapılarda da karşımıza çıkmaktadır.

Mihrapların ana niş kavsarası 4'ünde daire şekilli³⁹¹, 4'ünde çeyrek küre şekilli³⁹², 2 örnekte ise mukarnas dolguludur³⁹³. Ulu Cami dışındaki diğer örneklerin mihrapları yenilediği için bu formlar özgün şekillerini göstermemektedir.

Adeyze Camii mihrabında iki yandaki şeritlerin yüzeyleri ve niş köşelikleri kalemişi süslemelerle doldurulmuştur. Ana niş dip duvarında kalemişi bir perde motifi bulunmaktadır. Kalemişi süslemeler çeşitli palmetlerden ve kıvrım dallardan oluşmaktadır.

ADI	MALZEME				NİŞ ŞEKLİ		
	Taş	Mermer	Ahşap	Çini	Daire	Çeyrek Küre	Mukarnas Dolgulu
Ulu Camii		X					X
Burmali Camii	X				X		
Cürcani Camii	X				X		
Karakatip Camii		X				X	
Akosmanoğlu Camii			X				X
Adeyze Camii	X				X		
Aynoğlu Camii		X				X	
Zülali Camii	X				X		
Kurra Camii		X				X	
Karaman Camii				X		X	

Tablo 6- Mihrapların özellikleri.

³⁸⁹ Daha fazla bilgi için bk. Bakırer 2000: 149-150.

³⁹⁰ Daha fazla bilgi için bk. Bakırer 2000: 237-238.

³⁹¹ Bunlar: Burmalı Camii, Cürcani Camii, Adeyze Camii, Zülali Camii.

³⁹² Bunlar: Karakatip Camii, Aynoğlu Camii, Kurra Camii, Karaman Camii.

³⁹³ Bunlar: Ulu Camii, Akosmanoğlu Camii.

Burmali Cami mihrabında, iki yandaki şeritler kavsara başlangıcı hizasında ve saçağın iki köşesinde kareye yakın dikdörtgen başlık benzeri birer unsurla hareketlendirilmiştir. Bu başlıklardan her birinin üzerine taç yapraklı birer çiçek kabartması yerleştirilmiştir. Mihrap ana nişi kuşatma kemeri köşeliklerinde içleri taç yapraklı çiçek ya da altı kollu yıldız olarak adlandırabileceğimiz süslemelerle doldurulmuş birer kabara yer almaktadır. *Ulu Cami* mihrap nişini çerçeveleyen birinci şerit saç örgüsü motifi, ikinci şerit kıvrım dallarıyla bir sarmaşık bitkisinden oluşmaktadır. Üçüncü düz silmeli şeritte *Ayet'el Kürsi*³⁹⁴ ve ustasının isminin yazılı olduğu kitabede celi sülüs yazı mihrap nişini üç yönden dolaşmaktadır. Mihrap alınlığında yer alan *İhlâs Suresi*³⁹⁵, şeritlerde olduğu gibi celi sülüs yazı şeklindedir.

Bu süslemeler hariç, diğer yapıların mihraplarında herhangi bir süslemeye rastlanmamaktadır.

3.8. Minberler

İncelediğimiz camilerde minberler, mihrabın batısında ya güneybatı köşeye bitişik³⁹⁶ ya da mihrapla batı duvarını ortalayacak şekilde, duvardan bir miktar uzaklıkta³⁹⁷ yer almaktadır. *Ulu Cami* minberi kapı kanatları hariç diğer yapıların minberleri yakın zamanda yapılan restorasyon çalışmaları sırasında yenilenmiş ve özelliğini yitirmiştir. Minberlerin 6'sı ahşap³⁹⁸, 1'i mermer³⁹⁹, 1'i de yakın zamanda ferforjeden⁴⁰⁰ yapılmıştır.

Ulu Camii minberi kapı kanatları özgündür. Kanatların her birinin merkezinde daire şekilli birer şemse motifi vardır. Her iki kanatta da şemse motifinin üst kesimine bir damla, alt kesimine daire şekilli bir gülbezek yerleştirilmiştir. Şemse motifinde, sekiz kollu bir yıldızdan gelişen geometrik süsleme ve yıldız kollarının içi simetrik

³⁹⁴ Ayet için bk. İzmirli 2017: 74.

³⁹⁵ Ayet için bk. İzmirli 2017: 647.

³⁹⁶ Bunlar: Kurra Camii, Zülali Camii, Aynioğlu Camii, Adeyze Camii, Akosmanoğlu Camii, Karakatip Camii.

³⁹⁷ Bunlar: Karaman Camii, Cürcani Camii, Burmalı Camii, Ulu Camii.

³⁹⁸ Bunlar: Ulu Camii, Cürcani Camii, Burmalı Camii, Akosmanoğlu Camii, Adeyze Camii, Zülali Camii, Kurra ve Karaman Camii.

³⁹⁹ Aynioğlu Camii.

⁴⁰⁰ Karakatip Camii.

düzende yerleştirilmiş palmetlerle doldurulmuştur. Daire şekilli şemsenin, damla ve daire motifinin içi, rumi ve palmetlerden oluşan bir düzende bitkisel süslemelerle doldurulmuştur. Ulu Cami de dâhil diğer camilerin minber aynalarında, silmelerle belirlenmiş dik üçgenlerden oluşan kompozisyon hakimdir. *Ulu Cami* minberi dışında diğer yapıların kapı kanatları süslemesizdir.

Ulu Cami minber kapı kanatlarında görülen şema, Anadolu'da çeşitli yapıların kapı ya da pencere kanatlarında karşımıza çıkmaktadır. *Birgi Ulu Camii* (1322)⁴⁰¹ pencere kanadı, *Ankara Alaaddin Camii* (1361)⁴⁰² pencere kanadı, *Bursa Yeşil Camii* (1421)⁴⁰³ pencere kanadı, *Osmancık Koyun Baba Türbesi* (1469)⁴⁰⁴, kapı kanatlarında *Ulu Cami* minberi kapı kanatlarında görülen şema görülmektedir.

3.1.3. Süsleme

Bu çalışma kapsamında incelediğimiz camilerde, çeşitli malzemelerin üzerine uygulanmış, geometrik ve bitkisel süslemelere yer verilmiştir. Bunların dışında, kaligrafik özellikler gösteren yazılar da bir süsleme unsuru olarak değerlendirilebilir. *Ulu Cami*, *Karakatip Camii*, *Akosmanoğlu Cami*, *Cürcani Camii*, *Adeyze Camii*, *Burmali Cami*, *Aynioğlu Camii* ve *Karaman Camii*'nde çeşitli süslemelere yer verilmiştir. Katalogda incelediğimiz *Kurra Camii* ile *Zülali Camii*'nde herhangi bir süsleme bulunmamaktadır. Süslemeler, Afyonkarahisar'daki ahşap destekli camilerde, mihrap, minber, sütun başlığı, minare gövdesi, cepheler ve harim tavanlarında yoğunlaşmaktadır. Bu süslemeleri malzemesine göre Taş, Tuğla, Çini/Çini Mozaik, Ahşap, Boya/Kalemişi, Alçı şeklinde gruplandırmak mümkündür.

3.1.3.1. Taş Süslemeler

İncelediğimiz, süsleme içeren 6 caminin 2'sinde taş süslemelere yer verilmiştir. Taş süslemeler bu 2 örnekten *Ulu Cami*'de yapının içinde, *Adeyze Camii*'nde ise

⁴⁰¹ Bilgi ve fotoğraf için bk. Ünal 2001: 65-72.

⁴⁰² Bilgi ve fotoğraf için bk. Bozer 1992: 303.

⁴⁰³ Bilgi ve fotoğraf için bk. Bozer 1992: 303.

⁴⁰⁴ Bilgi ve fotoğraf için bk. Bozer 1992: 303.

yapının hem içinde hem de dışında bulunmaktadır. *Ulu Cami* de mermer kaplamalı mihrap nişini çerçeveleyen üç şerit bulunmaktadır. Mihrap alınlığında yer alan *İhlâs Suresi*⁴⁰⁵, şeritlerde olduğu gibi celi sülüs yazı şeklindedir⁴⁰⁶. *Ulu Cami* mihrabının ana niş köşeliklerinde altlık ve başlıkları olan silindirik gövdeli sütunceler yer almaktadır. İki bölümlü olan başlığın üst kesiminde tepe üstü konmuş zar altta ise, köşeleri pahlı kübik bir başlık yer almaktadır. *Adeyze Camii*'nde mihrabın iki yanındaki şeritler kavsara başlangıcı hizasında ve saçağın iki köşesinde dikdörtgen birer başlık benzeri unsur yer almaktadır.

Camilerin dış cephelerindeki taş süslemelere tek örnek *Adeyze Camii*'nde görülmektedir. *Adeyze Camii* giriş açıklığı kemeri, kuzey-batıdaki pencere ve güney cephedeki iki pencerenin kemer kilit taşları yüzeyine birer palmet kabartması işlenmiştir. Minare gövdesinde, pabucun üzerinde balık sırtı süslemeli bir bilezik ve şerefe altında yer alan düz silme L şekilli taş konsollar tarafından taşınmaktadır. Bu uygulamalar diğer yapılar da görülmemektedir.

3.1.3.2. Tuğla Süslemeler

İncelediğimiz camilerin 2'sinde çeşitli tuğla süslemeler görülmektedir. *Ulu Cami* minare gövdesinde, Turkuaz ve patlıcan moru sırlı tuğlalarla baklava dilimi şeklinde bir kompozisyonla süslenmiştir. İncelediğimiz camilerin tümünde minare gövdesi tuğla malzemeye inşa edilmiş olsa da *Ulu Cami* minare gövdesinde görülen sırlı tuğlalarla oluşturulmuş baklava dilimi süslemelere diğer yapılarda rastlanmamaktadır. *Ulu Cami* minaresinde şerefe altında renkli sırlı tuğladan bir bilezik yer almaktadır⁴⁰⁷. *Karakatip Camii*, *Akosmanoğlu Camii* ve *Karaman Camii* minare gövdesinde süslemeli bilezikler bulunmakta ancak bu bilezikler *Ulu Cami* minaresindeki bilezikten farklı olarak çini malzemedir.

⁴⁰⁵ Ayet için bk. İzmirli 2017: 647.

⁴⁰⁶ Anadolu Türk-İslam Mimarisinde kullanılan süsleme olarak kullanılan yazıların gelişimi hakkında daha detaylı bilgi için bk. Demiriz 1979: 31-32.

⁴⁰⁷ *Ulu Cami*'de olduğu gibi, minare gövdesinde görülen sırlı tuğlalarla oluşturulmuş baklava dilimi kompozisyonlara örnekler için bk. bu çalışmada s. 39.

Karaman Camii'nin kuzey, doğu ve batı cephelerinde her bir kolu tuğlalarla oluşturulmuş güneş kursu yer almaktadır. Bu tür güneş kursuna Afyonda incelediğimiz ahşap destekli diğer yapıların hiçbirinde rastlanmamaktadır.

3.1.3.3. Çini/Çini Mozaik Süslemeler

Bu çalışma kapsamında incelenen 3 örnekte çini/çini mozaik süslemeler görülmektedir. *Karaman Camii* mihrabında görülen çiniler yakın zamanda yapılan onarımlar sırasında eklenmiştir. *Karaman Camii*, *Karakatip Camii* ve *Akosmanoğlu Camii* minare gövdelerini çini plakalarla oluşturulmuş birer bilezik dolanmaktadır. Yaklaşık olarak 15 cm. ebatlarında çini plakaların yerleştirildiği bu bileziklerde Firuze ve patlıcan moru renkler kullanılmıştır.

3.1.3.4. Ahşap Süslemeler

İncelediğimiz camilerin 5'inde çeşitli ahşap süslemeler görülmektedir. *Ulu Cami*'de bulunan palmet formlu lambrilere ve mukarnaslı sütun başlıklarına bu çalışma kapsamında incelediğimiz diğer yapıların hiç birinde rastlanmamaktadır. Mukarnaslı başlıkların 22'si özgün özellikleriyle günümüze ulaşabilmiştir. *Afyon Ulu Cami* de dâhil olmak üzere, *Beyşehir Eşrefoğlu Camii (1297)*⁴⁰⁸, *Kastamonu/Kasabaköy Mahmut Bey Camii (1336)*⁴⁰⁹ gibi Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi örneklerinde görülen mukarnaslı ahşap başlıklara 18 ve 19.yy.'da sık rastlanmamaktadır. Selçuklu döneminin önemli örneklerinden biri olan *Sivrihisar Ulucami (1232)*⁴¹⁰ ahşap destekler çoğunlukla devşirme taş başlıkları taşımaktadır. Geç dönem örneklerinde profilli yastıklar doğrudan ahşap desteklere ya da basit başlıkların üzerine oturmaktadır⁴¹¹.

Bu çalışma kapsamında değerlendirdiğimiz yapıların minberleri yakın zaman da tamamen yenilenmiştir. Yalnızca *Ulu Cami* minberinin kapı kanatları özgün şeklini büyük ölçüde koruyan tek örnektir.

⁴⁰⁸ Mukarnaslı başlık içeren ahşap destekli yapı örnekleri için bk. Önge 1968: 11.

⁴⁰⁹ Mukarnaslı başlık içeren ahşap destekli yapı örnekleri için bk. Önge 1968: 11.

⁴¹⁰ Daha fazla bilgi için bk. Kuran 1972: 182, 183.

⁴¹¹ Daş 2012: 216.

Adeyze Camii'nde tavan merkezinde stilize palmetlerle oluşturulmuş ahşap bir göbek yer almaktadır. *Cürcani Camii*'nde tavanın merkezinde yer alan çarkıfelek motifinde⁴¹², merkezde bir kabradan çıkan yirmibir ışınsal kol, ahşap çıtaların zemine çivilerle monte edilmesiyle oluşturulmuştur⁴¹³. *Burmalı Cami*'nin tavan göbeğinde de bir çarkıfelek motifi bulunmaktadır. *Aynioğlu Camii* orta sahının mihrapla aynı eksen üzerinde yer alan tavanın orta bölümünde, iki daire şekilli birer göbek bulunmaktadır⁴¹⁴. Her ikisinde de merkezden çıkan dairesel kollar ve bu kolların çevresine yerleştirilen ahşap parçaların oluşturduğu bir kompozisyon uygulanmıştır⁴¹⁵.

Burmalı Cami'nin giriş açıklığını örten ahşap kapı kanatları⁴¹⁶ bu çalışma kapsamında incelediğimiz camilerin kapı kanatları içinde özelliklerini korumuş tek örnektir. Tahribata uğramış olsa da kapının yüzeyinde yer alan, çeşitli palmet ve rumilerden oluşan bitkisel süslemeler dikkat çekmektedir⁴¹⁷. Kapı kanatları, şekil ve süsleme olarak *Ulu Cami* minberinin kapı kanatlarına benzemektedir.

3.1.3.5. Boya/Kalemişi Süslemeler

Bu çalışma kapsamında incelediğimiz camilerin 3'ünde kalemişi süslemeler görülmektedir. Bunlardan 2'si ahşap üzerine 1'i taş üzerine yapılmıştır. Ahşap üzerine işlenenler genellikle yastık ve kirişlerin yüzeylerinde, taş üzerine işlenenler ise mihrap ve çevresindedir.

Ulu Cami'de yer alan kalemişleri yastık ve kirişlerin yüzeyinde bulunmaktadır. Tahribata uğramış olsa da, bazı başlıkların üzerinde görülen boyalar, başlıklar üzerinde de kalemişi süslemelerin olabileceği izlenimini vermektedir. Süslemelerde kullanılan renkler; kırmızı, açık mavi, koyu mavi, lacivert, sarı ve kahverenginin tonlarından oluşmaktadır. Kirişlerin arasındaki ahşap levhaların yüzeyini kaplayan bitkisel

⁴¹² Cürcani Camii'de yer alan çarkıfelek motifinin çizimi için bk. bu çalışmada s. 59.

⁴¹³ Anadolu'da çarkıfelek motifinin kullanıldığı örnekler ve için bk. bu çalışmada s. 61.

⁴¹⁴ Aynioğlu Camii'de yer alan tavan töbeklerinin çizimi için bk. bu çalışmada s. 165-166.

⁴¹⁵ Anadolu Türk-İslam Mimarisinde kullanılan geometrik motiflerin gelişimi hakkında daha detaylı bilgi için bk. Demiriz 1979: 28-31.

⁴¹⁶ Burmalı Cami kapı kanatları hakkında daha detaylı bilgi için bk. bu çalışmada s. 126-128.

⁴¹⁷ Anadolu Türk-İslam Mimarisinde kullanılan palmet, rumi motiflerinin gelişimi hakkında daha detaylı bilgi için bk. Demiriz 1979: 27-28.

kompozisyonlardan bazıları sade, bazıları ise grift bir kompozisyon özelliği göstermektedir. Genellikle, ortada büyük bir çiçek ve bu çiçekten çıkan kıvrım dallara bağlı küçük çiçek ve yapraklar kompozisyonu oluşturmaktadır. *Adeyze Camii* mihrabının iki yanındaki şeritlerin yüzeylerinde ve niş köşeliklerinde çeşitli palmetlerden ve kıvrım dallardan oluşan kalemişi süslemeler bulunmaktadır. Ana niş dip duvarında büyük oranda tahrip olduğu görülen kalemişi bir perde motifi dikkati çekmektedir. Perde motifine diğer yapıların hiç birinde rastlanmamaktadır. *Cürcani Camii*'nde üç bölümden oluşan ahşap tavanın orta bölümünü taşıyan kirişlerin yüzeyinde kalemişi süslemelerden oluşan şerit yakın zamanda yapılmış onarımların ürünüdür ve bir özelliği yoktur.

3.1.3.6. Alçı Süsleme

Bu çalışma da alçı süslemenin kullanıldığı tek örnek *Burmali Cami*'dir. Mihrap nişi iki yandan ve üstten alçı bir şeritle çerçevelenmiş, kavsara başlangıcı hizasında ve saçağın iki köşesinde dikdörtgen başlık benzeri birer unsurla hareketlendirilmiştir. Bu başlıklardan her birinin üzerine alçıdan taç yapraklı birer çiçek kabartması yerleştirilmiştir. Mihrap ana nişi kuşatma kemeri köşeliklerinde altı kollu yıldız olarak adlandırabileceğimiz süslemelerle doldurulmuş birer kabara yerleştirilmiştir.

Alçı işçiliği, Anadolu'da en erken örneklerini Selçuklu Döneminde vermiş, daha çok saraylarda kullanılan bir malzeme türü olmuştur⁴¹⁸. Beylikler ve Erken Osmanlı Dönemlerinde, camiler başta olmak üzere dini mimari de yaygınlık kazanmıştır. Bu dönemde özellikle mihraplarda yoğun olarak kullanılmıştır⁴¹⁹.

⁴¹⁸ Anadolu'daki Selçuklu Saraylarının alçı süslemeleri hakkında daha fazla bilgi için bk. Öney 1967: 119-129. ; Öney 1992: 83-91. ; Önder 1976: 12-16. Yetkin 1981: 353-362.

⁴¹⁹ Alçı mihraplar hakkında daha fazla bilgi için ve örnek için bk. Bakırer 1976: 33-34

ADI	Yeri		Malzemesi						Türü		
	Dışta	İçte	Taş	Tuğla	Çini	Ahşap	Kalemişi	Alçı	Bitkisel	Geometrik	Yazı
Ulu Camii	X	X	X	X		X	X		X	X	X
Burmali Cami	X	X				X		X	X		
Cürçani Camii		X				X	X				
Karakatip Camii	X				X						
Akosmanoğlu Camii	X				X						
Adeyze Camii	X	X	X			X	X		X		
Aynoğlu Camii		X				X					
Zülali Camii											
Kurra Camii											
Karaman Camii	X	X		X	X					X	

Tablo 7- Süsleme özellikleri

Sonuç

Afyonkarahisar; Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Döneminde yoğun imar faaliyetlerine sahne olmuştur. Ancak bu eserlerden günümüze bir kısmı ulaşabilmiştir. Çeşitli deprem, yangın gibi doğal afetler harici, restorasyon ve halkın bilinçsizce yapmış olduğu onarımlar sonucu, yapılar ya yok olmuş ya da özgün özellikleri kaybetmiştir.

Bu çalışma kapsamında, Afyonkarahisar'da, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Döneminden günümüze ulaşabilmiş 10 yapı incelenmiştir. Bununla birlikte günümüze ulaşamayan 6 yapı ve tamamen değişerek bugün var olan 2 yapı hakkında kısa bilgiler sunulmuştur.

Afyonkarahisar'daki ahşap destekli/tavanlı camiler plan, mimari ve süsleme özellikleri bakımından farklılık ve gelişim göstermektedir.

Bu çalışma kapsamında incelediğimiz yapılar, plan özellikleri bakımından ahşap desteklerle taşınan ahşap tavanlı camiler ve desteksiz, tek mekanlı, ahşap tavanlı camiler olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Ahşap desteklerle taşınan ahşap tavanlı camiler kendi içinde, mihrap duvarına dik ve paralel uzanan sahninli örnekler olarak iki grupta incelenebilmektedir. Afyonkarahisar'da görülen bu plan kurguları Anadolu'daki ahşap destekli/tavanlı camilere benzemektedir.

Afyonkarahisar'daki ahşap destekli/tavanlı camilerin inşasında, geleneksel malzemenin taş olduğu incelenen örneklerden anlaşılmaktadır. Kullanılan taş malzeme seçiminde coğrafi özellikler ve yer altı kaynaklarının önemli ölçüde etken olduğu düşünülebilmektedir. Taşla birlikte tuğla da özellikle minarede sıkça kullanılan bir malzeme olmuştur.

Anadolu Türk-İslam mimarisi yapılarında giriş cepheleri, çeşitli süslemeler ve bir taçkapıyla vurgulanmıştır. Anadolu Selçuklu dönemi taçkapılarının genel çizgisini takip ediyor izlenimini veren erken Osmanlı dönemi taçkapıları, gerçekte, boyutları ve süslemeleriyle oldukça farklı özelliklere sahiptir. Afyonkarahisar'daki ahşap destekli/tavanlı camilerde, taçkapı formu gösteren giriş açıklıklarına rastlanmamaktadır.

Yalnız *Ulu Cami* giriş açıklıkları, diğer yapıların giriş açıklıklarına oranla taçkapı formuna yakın bir örnek olarak gösterilebilir.

Afyonkarahisar'da günümüze ulaşabilen en erken tarihli ahşap tavanlı/destekli cami 1272 yılında inşa edilmiş Ulu Cami'dir. Bölgede, 13.yy.'dan 20.yy.'a kadar uzanan zaman diliminde bu tarzda inşa edilmiş cami örneklerine rastlamak mümkündür. Afyonkarahisar'ın yanı sıra Afyonkarahisar'a komşu Denizli ve Burdur'da da aynı tarzda inşa edilmiş yapıların görülmesi, bölgede ahşap tavanlı/destekli camilerin geniş bir uygulama alanı bulunduğunu göstermektedir.

Afyonkarahisar'daki ahşap destekli/tavanlı camilerde taş, tuğla, ahşap, alçı, çini, boya/kalemişi, sırlı tuğla gibi malzemelerin kullanılması malzeme bakımından zenginliği göstermektedir. Taşın hem yapım hem de süsleme malzemesi olarak kullanılması Anadolu'daki diğer yapılarla olan benzerliğini göstermektedir. Daha çok,

Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Döneminde, taş, tuğla, alçı, ahşap, kalemişi süslemeler her dönemde belirleyici olan süsleme unsurlarıdır. Afyonkarahisar'daki ahşap destekli/tavanlı camilerin bir kısmında da bu malzemelerle oluşturulmuş çeşitli süslemeler karşımıza çıkmaktadır.

Yapıların büyük bir kısmında yenilenmeler olmakla beraber Anadolu Türk mimarisinde önemli bir yeri olan ahşap geleneğinin Afyonkarahisar'daki en erken örneği Ulu Cami'den başlayarak en geç 19.yy. örneklerine kadar nasıl bir gelişim gösterdiğini bu çalışmayla birlikte tespit edilmeye çalışılmıştır. Afyonkarahisar'daki ahşap destekli camiler ayrıntılı bir şekilde, ilk olarak bu çalışma kapsamında incelenmiş ve tanıtılmıştır.

4. BİBLİYOGRAFYA

- Acun, H.** (1981). *''Yozgat Yöresi Türk Devri Yapıları''*, Vakıflar Dergisi XIII, Ankara.
- Acun, H.** (1999). *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Ankara.
- Akkanat, C.** (2010). *Karahisar Eteğindeki Ahşabın Sükneti, Afyon Ulu Camii, Diyanet İşleri Dergisi*, S. 239. s. 58-61.
- Akmaydalı, H.** (1985). *''Niğde Sungurbey Camii''*, Vakıflar Dergisi, XIX, Ankara.
- Akok, M.** (1946). *Kastamonu'nun Kasaba köyünde Candaroğlu Mahmut Bey Camii*, Belleten, X.
- Akok, M.** (1972). *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Geleceğin Türk Sanatına Kaynak Olan Varlıklar*, Ankara.
- Altuğ, O.** (2006). *Afyonkarahisar Yapı Kitabelerinde Hat Sanatı*, (ÇÖMÜ, Sosyal Bilgiler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale.
- Altun, A.** (1988). *Ortaçağ Türk Mimarisinin Ana Hatları İçin Bir Özet*, İstanbul.
- Anonim.** (1972). *Türkiye'deki Vakıf Abideleri ve Eski Eserler*, Ankara.
- Arseven, C. E.** 1984. *Türk Sanatı*, Ankara, Cem Yayınevi.
- Arık, R.** (1972). *Bazı örnekleriyle Anadolu'da Barok Denen Camiler* (Basılmamış doçentlik tezi), Ankara.
- Arık, R.** (1973). *Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolou'da Üç Ahşap Camii*, Ankara.
- Arık, R.** (1976). *Anadolu Türk Tasvir Sanatı*, Ankara.
- Aslanapa, O.** (1984). *Türk Sanatı I, II*, İstanbul.
- Aslanapa, O.** (1993). *Türk Sanatı El Kitabı*, İstanbul.
- Aslanapa, O.** (2007). *Anadolu'da İlk Türk Mimarisinin Başlangıcı ve Gelişimi*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Atabek, Ö.F.** (1997). *Afyon Vilayeti Tarihçesi*, Afyonkarahisar.
- Aygen, M. S.** (1973). *Afyonkarahisar Camileri*, Afyonkarahisar.
- Ayverdi, E.H.** (1989). *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, I*, İstanbul.
- Bakırer, Ö.** (1971). *''Anadolu'da 13.yy.Tuğla Minarelerinin Konum, Şekil, Malzeme ve Tezyinat Özellikleri''*, Vakıflar Dergisi, IX, s. 337-367.
- Bakırer, Ö.** (1980). *''Harput Ulu Cami Minaresi''*, Bedrettin Cömert'e Armağan, s. 375-397, Ankara.
- Bakırer, Ö.** (2000). *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, Ankara.
- Başgelen, N.** (1993). *Çağlar Boyunca Anadolu'da Duvar*, İstanbul.
- Batur, A.** (1970). *''Osmanlı Camilerinde Almaşık Duvar Üzerine''* Anadolu Sanat Araştırmaları, II.
- Bayburtluoğlu, Z.** (1993). *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları*, Erzurum.
- Beyazıt, M.** (2007). *''Ankara Havı İvaz Mescidi''*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, 179-201. Ankara.

- Bozer, R.** (1988). *Kula Evleri*, Ankara.
- Bozer, R.** (1992). *15.Yüzyılın Ortasına Kadar Anadolu Türk Sanatında Ahşap Kapılar*, (Ankara Üniv, Sos. Bilg. Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Bozer, R.** (2006). *Ahşap Sanatı*, Ankara.
- Çal, H.** (1988). *Tokat Evleri*, Ankara.
- Çal, H.** (1993). “*Tarih içinde Afyonkarahisar Şehrinin Fiziki Gelişimi*”, 3.Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, s.302-341. Afyonkarahisar.
- Çal, H.** (2000). *Niğde Şehrindeki Ahşap Destekli Camiler ve Mescitler*, Ankara.
- Çal, H.** (2008). *Trakya Bölgesi Kapı Tokmakları ve Çekekleri*, Ankara. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Çakmak, Ş.** (1991). *Denizli İlindeki Türk Anıtları(Camiler)* , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Çelebi, E.** (1971). *Seyahatname*, C.13, s. 52-56, İstanbul
- Çetindaş, V.** (1998). “*Tarsus ve Köylerinden Ahşap Oyma Sandık Örnekleri*”, Dünden Bugüne I.Tarsus Sempozyumu, Berdan Tarih ve Kültür Varlıklarını Koruma vakfı yayınları.
- Cömert, B.** (2010). *Mitoloji ve İkonografi*, Ankara, Deki Yayınları.
- Daş, E.** (1991). “*Başmakçı (Afyon) Recep Bey Camii*”, 2. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyum Bildirileri”, s. 119-132. Afyonkarahisar.
- Daş E.** (1995). “*Dazkırı Yakınlarında Yayınlanmamış Ahşap Destekli İki Köy Camii*”, 9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, , Cilt 2, s. 1-12, Ankara.
- Daş, E.** (1997). *Afyon'daki Türk Anıtları*, Ege Üni, Sos. Bil. Ent. , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Daş, E.** (2012a). *İzmir'de Taş Çiçekler*, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları,
- Daş, E.** (2012b). *Sandıklı'da Türk Dönemi Anıtsal Örnekleri*, Sandıklı Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, İzmir.
- Daş, E.** (2016). *Ödemiş Ulu Camii*, Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Dergisi, XXV., İzmir.
- Demirdelen, C.** (2008). *Haber Gazetesi'ne göre Afyonkarahisar'ın sosyo-ekonomik ve kültürel durumu (1938/1948)*, (Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar.
- Demirel, H.** (1996). *Tevrat*, İstanbul.
- Demiriz, Y.** (1973). “*Mimari Süslemede Renk Unsuru Olarak Kullanılan Keramik Kaplar*”, İ.Ü. Ed. Fak. Sanat Tarihi Enst. Sanat Tarihi Yıllığı, V., İstanbul.
- Demiriz, Y.** (1977). *14.Yüzyılda Ahşap İşleri*, İstanbul.
- Demiriz, Y.** (1979). *Osmanlı Mimarisinde Süsleme, I, Erken Devir (1300-1453)*, İstanbul.

- Deniz, B.** (1994). “*Tire Köylerinde Mimari (Cami, Türbe ve Çeşmeler)*”, Türk Kültüründe Tire, Ankara.
- Deniz, B.** (1998). “*Aksaray’da (Niğde) Ahşap Sütunlu İki Köy Camisi*”, Ege Üniversitesi Sanat Tarihi ve Arkeoloji Dergisi, s. 19-56. İzmir.
- Dilaver, S.** (1966). “*Bünyan Ulu Camii- Erbaa/ Akçaköy (Fidi) Silahdar Ömer Paşa Camii*”, S.T.Y. , III (1966-1968), s. 194-199.
- Dilaver, S.** (1971). “*Anadolu’daki Tek kubbeli Selçuklu Mescitlerinin Mimarlık Tarihi Yönünden Önemi*”, Sanat Tarihi Yıllığı, IV, İstanbul.
- Duran, R.** (1988). “*Konya Sarayönü’nde Üç Ahşap Camii*”, Vakıflar Dergisi, XX, Ankara.
- Eberhand, W.** (2000). *Çin Simgeleri Sözlüğü*, İstanbul.
- Ekmekçi, A.** (2014). *Muğla Cami ve Mescitleri*, (Pamukkale Üniv. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) , Denizli.
- Eldem, S.H.** (1984). *Osmanlı Dönemi Türk Evi*, I, İstanbul.
- Emecen, F.** (1988). “*Afyonkarahisar*” İslam Ansiklopedisi, C. 1 İstanbul, s. 444
- Eraşar, O.** (1993). *Ürgüp ve Çevresindeki Türk-İslam Anıtları*, (Selçuk Üniv. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Erdemir, Y.** (1985). “*Konya ve Yöresindeki Nakışlı Ahşap Camiler*”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya.
- Ersen, Y.** (1986). *Erken Osmanlı Mimarisinde Cephe Biçim Düzenleri ve Bizans Etkilerinin Niteliği*, İstanbul.
- Ergun, P.** (2004). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Ankara, AKM Yayınları.
- Erken, S.** (1977). *Türkiye’de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler*, II. , Ankara.
- Eroğlu, S.** “*Burdur-Dengere Köyü Camisi’nin Ahşap Ahşap Üzerine Kalemişi Bezemeleri*”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 6, S.25, s. 233-248.
- Ersoy, A.** (1977). “*Osmanlı Ağaç İşçiliği*”, İstanbul: Sanat Dergisi, Sayı 1.
- Ersoy, A.** (1993). *XV.Yüzyıl Osmanlı Ağaç İşçiliği*, , İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Ersoy, B.** (1988a). “*Bergama’da Kurşunlu ve Şadırvanlı Camileri*”, Vakıflar Dergisi XX.
- Ersoy, B.** (1988b). “*Bergama Ulu Camii*”, Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi, IV.
- Ersoy, B.** (1989). *Bergama Camii ve Mescitleri*, Ankara.
- Ersoy, B.** (1991). *İzmir Hanları*, Ankara.
- Ersoy, B.** (1992). “*Altınova (Ayvalık) Tarihine Ait Bazı Notlar ve Yöredeki Mimari Eserler*”, *Kültür ve Sanat*, 4(13), s. 38 -43. Altınova.
- Eryüksel, E.** (2005). *Safranbolu Şehrinde 17-19. yy. Osmanlı Camileri*, (Gazi Üniv. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

- Eyice, S.** (1980). *Son Devir Bizans Mimarisi, İstanbul'da Palaiologoslar Devri Anıtları*, İstanbul.
- Gönçer, S.** (1971). *Afyon İli Tarihi*, İzmir.
- Gönçer, S.** (1991). *Afyon İli Tarihi*, Afyonkarahisar.
- Grabar, O.- Hill, D.** (1964). *Islamic Architecture and Its Decoration*, London.
- Ilgar, Y.** (1991). *Tarih içinde Afyonkarahisar'da Kaybolan Eserlerimiz*, C.1, Afyonkarahisar.
- İlaslı, A.** (2004). *Anadolu'nun kilidi Afyon*, Afyonkarahisar.
- İlter, F.** (1980). 'Sivrihisar Yöresi Araştırmaları', *Anadolu (Anatolia)*, XIX, s.1349, Ankara.
- Karamağaralı, H.** (1982), 'Konya Ulu Cami', *Röleve Restorasyon Dergisi Özel Sayısı*, s. 125, Ankara.
- Karaman, S.** (2013). *Afyonkarahisar Hamamları*, (Selçuk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Karasu, G.** (2006). *Afyon Çeşmeleri*, (Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Karazeybek, M., Polat, Z., Ilgar, Y.** (2005). *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*, I. Cilt, Afyon
- Koçak, T.** (2008). *Türkiye Selçukluları ve Beylikler Dönemi'nde Afyonkarahisar*, (Gazi Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara
- Kızıltan, A.** (1958). *Anadolu Beyliklerinde Cami ve Mescitler*, İstanbul.
- Kuran, A.** (1972). 'Anadolu'da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi', *Malazgirt Armağanı*, s. 182-183, Ankara.
- Kuran, A.** (1986). *Mimar Sinan*, İstanbul.
- Kuyulu, İ.** (1992). *Kara Osman-oğlu Ailesine Ait Mimari Eserler*, Ankara.
- Kuyulu, İ.** (1994). 'Bademli Kılıczade Mehmet Ağa Camisi', (Ödemiş İzmir), *Vakıflar Dergisi*, S. XXIV, s. 147-158.
- Mayer, L.A.** (1958). *Islamic Woodcarvers and Their Works*, Geneva.
- Mülayim, S.** (1982). *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler-Selçuklu Çağı*, Ankara.
- Renda, G.** (1977). *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı 1700-1850*, Ankara.
- Toktaş, G.** (2016). *Konya'daki Klasik Dönem Osmanlı Camileri*, (Selçuk Üniv. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Topbaş, A.** (1988). *Afyonkarahisar Bibliyografya Denemesi*, Afyonkarahisar.
- Topbaş, A.** (1990-1992). *Afyon Camileri*, Afyon Zafer Gazetesi, Afyonkarahisar.
- Anonim.** (1972). *Türkiyedeki Vakıf Abideleri ve eski eserler*, Ankara.
- Tunçel, M.** (1974). *Babaeski, Kırklareli ve Tekirdağ Camileri*, Ankara.
- Lightfoot, C.** (2001). *Bizans Döneminde Afyonkarahisar*, Afyonkarahisar.
- Mülayim, S.** (1982). *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler*, Ankara.
- Otto-Dorn, K.** 1959. *Seldschukische Holzsaulenmonscheen In Kleinasien, Aus der Welt der İslamischen Kunst*, Berlin.

- Otto-Dorn, K.** (1967). *'Die Ulu Dschami in Sivrihisar'*, Anadolu (Anatolia),S.IX, (1965), s.161-170.
- Ögel, B.** (1957). *'Selçuk Devri Anadolu Taş İşçiliği Hakkında Notlar''*, Yıllık Araştırmalar Dergisi I., Ankara.
- Ögel, S.** (1966). *Anadolu Selçuklularının Taş Tenziyatı*, Ankara.
- Önder, M.** (1976). *'Yeni Bulunan Selçuklu Devri Ejder Figürleri''*; Kültür ve Sanat, S.4, Ankara.
- Öney, G.** (1967). *'İslam Süsleme Sanatlarına Türklerin Katkısı''*, İslam Sanatında Türkler, 119-129, Ankara.
- Öney, G.** (1970a). *'Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Devri Ahşap Teknikleri''*, Sanat Tarihi Yıllığı 3, İstanbul.
- Öney, G.** (1970b). *'Anadolu Selçuklu Mimarisinde Antik Devir Malzemesi''*, Anadolu(Anatolia), XII, s. 17-38, Ankara.
- Öney, G.** (1971). *Ankara'da Türk Devri Yapıları*, Ankara.
- Öney, G.** (1990). *Ankara Arslanhane Camii*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Öney, G.** (1992). *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*, Ankara, İş Bankası Yayınları.
- Öney, G.** (2007). *Beylikler Devri Sanatı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Önge, Y.**(1968). *'Anadolu Mimari Sanatında Ahşap Stalaktikli Sütun Başlıkları''*, Önasya, 4/37, s. 11,Ankara.
- Ötüken, Y.** (1981). *"İstanbul Son Devir Bizans Mimarisinde Cephe Süslemeleri"*, Vakıflar Dergisi, XII, s. 213-234, Ankara.
- Ötüken, Y.** (1990). *"Bizans Duvar Tekniğinde Tektonik Çözümler"*, Vakıflar Dergisi XXI, s. 395-410, İstanbul.
- Özek Karadeniz, Y.**(2010). *Geleneksel Afyonkarahisar evlerinin sürdürülebilir mimarlık ilkeleri bağlamında değerlendirilmesi*, (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi / Fen Bilimleri Enstitüsü yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul.
- Özbey, S.** (1986). *Afyon'da Türk İslam Anıtları (Tek Kubbeli Camiler ve Mescitler)*, Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü yayımlanmamış lisans tezi, İzmir.
- Polat, S.** (2011). *İzmir'deki Geç Dönem Osmanlı Camileri*, (Selçuk Üniv. Sos. Bil. Enst. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Ramazanoğlu, G.** (1995). *Mimar Sinan'da Tezyinat Anlayışı*, Ankara.
- Sözen, M., Arık, R.** (1976). *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul.
- Uysal, A. O.** (1993). *Afyon'da Üç Eser*, Ankara.
- Uysal, A. O.** (1994). *"Erken Osmanlı Döneminde Sırlı Tuğlalı Minareler"*, TTK Bildiriler, X. , s. 2356-2367.
- Uysal, A. O.** (2006). *Germiyanogulları Beyliğinin Mimari Eserleri*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Uysal, Z.** (1993). *"Afyon Ulu Caminin Ahşap Üzerine Boyalı Nakışları''*, 3.Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, s.236-247, Afyonkarahisar.

- Uzunçarşılı, İ.,H.** (1929). *Afyonkarahisar, Sandıklı, Bolvadin, Çay, İsaklı, Manisa, Birgi, Muğla, Milas, Peçin, Denizli, Isparta, Atabey ve Eğirdir'deki Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamitoğulları hakkında malumat*, İstanbul.
- Üçer, S. S.** (1934). *Afyonkarahisar Vilayeti Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul.
- Ünal, H.R.** (1976). "Seyit Harun Camii ve Önündeki Üç Kümbet", *Sanat Tarihi Yıllığı*, VI.
- Ünal, H.R.** (2001). *Birgi Tarihi Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları*, Ankara Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ünsal, M.** (2006). *Sivas İl Merkezindeki Osmanlı Camileri*, (Erciyes Üniv. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri.
- Yaşar, S.** (2007). *Siyasal, sosyal, ekonomik yönleriyle Afyon (1923-1960)*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
- Yaylacioğlu, Ö.** (2010). *Kastamonu Kasaba Köy Mahmut Bey Camii*, (Hacettepe Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Yetkin, Ş.** (1964-65). "Türk Çini Sanatından Bazı Önemli Örnekler ve Teknikleri", *Sanat Tarihi Yıllığı*, I., 60-102.
- Yetkin, Ş.** (1981). "Konya'da Yeni Bulunmuş Figürlü Stuko Süslemeler ve Anadolu Türk Mimarisindeki Devami", İ. Ü. Ed. Fak. *Sanat Tarihi Yıllığı*, S. IX.-X. (1979-80), 353-362. İstanbul.
- Yetkin, S. K.** (1984). *İslam Ülkerinde Sanat*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Yetkin, S. K.** (1986). *Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*, İstanbul.
- Yılmaz, L.** (1997). *Antalya: Bir Ortaçağ Türk Kentinin Mimarlık Mirası ve Kent Dokusunun 16. Yüzyılın Sonuna Kadar Gelişimi*, Ankara Üniv. Sosyal Bil. Ent. Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Yücel, E.** (1997). *Osmanlı Ağaç İşçiliği*, Kültür ve Sanat, İstanbul.
- Yüksel, İ.** (2004). *Afyonkarahisar'da canlanan Tarih*, Ankara.

Özet

Afyonkarahisar, coğrafi konumu itibariyle, doğal bir yol güzergâhı üzerinde yer almaktadır. İç Anadolu'dan batıya geçişlerde olduğu kadar diğer bölgelere geçişlerde de kavşak noktasında bulunmaktadır. Günümüzde de Afyonkarahisar'ın konumu eskiden olduğu gibi önemini korumaktadır. Afyonkarahisar'ın bilinen en eski adı, Yunanca metinlerde Akronio'dur. Roma kaynaklarında Akronium, Bizans kaynaklarında ise Akroenos şeklinde zikredilmektedir. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Karahisar-ı Sahip ve Karahisar-ı Devle olarak adlandırılmış, Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra Afyonkarahisar olarak değiştirilmiştir. Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemlerinde yoğun bir şekilde imar faaliyetleri görülen şehirden günümüze bazı eserler ulaşmakla birlikte bazı eserlerin de yok olduğu görülmektedir.

Bu çalışmanın '*Giriş*' bölümünde Afyonkarahisar'ın kronolojik tarihi, ağaç ve ahşabın insanlık tarihindeki yeri ve önemi ile Anadolu'da ahşap destekli camilerin gelişimi hakkında bilgiler verilmiştir. '*Katalog*' kısmında, yayınlardan ve yerinde yaptığımız incelemeler sonucunda tespit ettiğimiz 10 cami, mimari ve süsleme özellikleri açısından incelenmiş ve Anadolu'daki benzer yapılarla karşılaştırılmıştır. '*Değerlendirme ve Sonuç*' bölümünde, yapılar hem kendi içinde hem de Anadolu'daki diğer örneklerle karşılaştırılarak değerlendirilmiş, mimari, süsleme ve plan özelliklerinin Anadolu-Türk Mimarisi içindeki yeri saptanmaya çalışılmıştır. Katalog bölümünde her yapıdan sonra o yapıyla ilgili yayınların künyesi '*Bibliyografya*' başlığıyla verilmiş ve bu yayınlar en sonda '*Bibliyografya*' bölümünde bir araya getirilmiştir.

Abstract

Afyonkarahisar is situated on a natural road route due to its geographical location. It is located at the crossroads in the transitions to the other regions as far as the transitions from Central Anatolia to the west. As of today, Afyonkarahisar's location maintains its importance as it used to be in the past. The oldest known name of Afyonkarahisar is Akronio in Greek texts. It is adverted as Akronium in Roman sources, and Akroenos in Byzantine sources. It was named as Karahisar-ı Devle in Seljuk and Ottoman times, and changed to Afyonkarahisar after the declaration of the Republic. It can be observed that, from this town which were under heavy reconstruction activities during the Sultanate of Rum, Beyliks, and Ottoman period, some works have survived until our times and some works have been destroyed.

The chronological history of Afyonkarahisar, the place and importance of wood and timber in human history, and the development of wooden-supported mosques in Anatolia are given in the '*Introduction*' section of this work. Ten mosques, which we have identified in the '*Catalogue*' section via publications and on-site examinations, have been examined in terms of their architectural and decorative features and compared with similar structures in Anatolia. In the '*Evaluation and Conclusion*' section, the structures have been evaluated both in-house and in comparison with other examples in Anatolia, and the place of architecture, decoration and plan features in Anatolian-Turkish Architecture has been tried to be determined. In the catalog section, after each structure, the volume of publications related to this structure has been given under the heading '*Bibliography*' and these publications has been collected at the end in the section of '*Bibliography*'.